

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK :

P. THEWREWK EMIL ÉS HEINRICH GUSZTÁV

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL
és
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

BLEYER JAKAB ÉS FÖRSTER AURÉL

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1922

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratai **dr. Förster Aurél** (IV., Eskü-tér 8.), a modern philologiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Főolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (II., Vérmező-út 12.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

PETZ GEDEON: † Heinrich Gusztáv. 1844—1922	3
FÖRSTER AURÉL: XI. Pius pápa üdvözlése	6
TOLNAI VILMOS: Riedl Frigyes emlékezete	7
LAJTI ISTVÁN: A hesperisek almái	12
GRAGGER RÓBERT: A «Kara Musztafa»	22
ZOLNAI BÉLA: Mikes és a francia szellemi élet (III.)	25

HAZAI IRODALOM.

Horatius költeményei Csengery János átültetésében. MARÓT KÁROLY!	33
Császár Elemér: A magyar regény története. ZSIGMOND FERENCZ	34

KÜLFÖLDI IRODALOM.

R. Cagnat et V. Chapot: Manuel d'archéologie romaine. LÁNG NÁNDOR	37
Robert, Carl: Die griechische Heldensage. LAJTI ISTVÁN	43
Franz Boll: Vita contemplativa. — Die Sonne im Glauben und in der Weltanschauung der alten Völker. KERÉNYI KÁROLY	45
Martin Schanz: Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. BÁNYAI GÉZA	48

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XLVI. KÖZGYŰLÉSE.

I. Titkári jelentés. PAPP FERENCZ	50
II. Az 1922. márczius 4-iki választmányi ülés jegyzőkönyve	52
III. A közgyűlés jegyzőkönyve	53

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság választmányi ülései	54
† Sziládi Áron 1837—1922. DÉZSI LAJOS	54
XI. Pius pápa üdvözlése	55
Amadé gáláns versei. KASTNER JENŐ	55
Az «Argenis» első magyar fordítása. BÉKÉS GYULA	58
Új könyvek	60
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke	61
Név- és Tárgymutató	64

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Evi tagdíj	Előfizetési ára	E füzet ára
60 korona.	240 korona.	240 korona.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, *dr. Császár Ernő*hoz (Budapest, VI., Felső erdősor 1.) intézendők.

HEINRICH GUSZTÁV

1845—1922.

Heinrich Gusztáv ravatalánál a M. T. Akadémia oszloposarnokában
1922 november hó 9-én elmondott búcsúbeszéd.

A Magyar Tudományos Akadémia gyászba borítva, fájó érzéssel búcsúzik egyik legkiválóbb tagjától, fáradhatatlan munkásságú társától, Heinrich Gusztávtól. Az isteni Gondviselés kegyelméből ritka hosszú élet jutott osztályrészéül, s a gyásznak ezen első napjaiban mégis alig tudjuk elhinni, hogy ez életnek fonala megszakadt, hogy ez az elpusztíthatatlannak látszó életerő megörlődött s hogy mindvégig tevékeny társunk örök pihenőre hunyta le szemeit!

E hosszú élet mindenkép áldásos hatása volt hazai tudományosságunkra s egész kultúránkra. Heinrich Gusztávot alapos tudományos képzettsége, széleskörű műveltsége, törhetetlen munkareje és szellemének frissége korán hivatottá tették arra, hogy tudományosságunk és oktatásügyünk körében vezető szerepe legyen. Midőn egy félszázaddal ezelőtt a politikai megújódással kapcsolatban szellemi téren is lázas tevékenység indult meg nálunk, Heinrich is nagy buzgalommal működött közre e munkásságban. Azóta azután minden ily természetű mozgalomban jelentős része volt: az Akadémiában, az egyetemen, a Kisfaludy-Társaságban, a Közoktatásügyi Tanácsban, a tanárképzőintézetben, melynek igazgatója volt, a Philologiai Társaságban, melynek húsz évig elnöke volt, s a mely különösen közel állott szívéhez, a Pædagogiai Társaságban, melynek szintén elnöke volt, tudományos folyóiratokban, melyeknek szerkesztője vagy munkatársa volt — mindenütt hatott, alkotott, gyarapított, mindenütt termé-

kenyitő és serkentő értékes munkásságot fejtett ki. A tudomány nagy területén a német nyelvi és irodalmi kutatást választotta szorosabban vett szakjául — de ezt a legnémetebb tudományt, a germanisztikát is magyar szívvvel, magyar lélekkel művelte. Valósággal úttörővé vált azzal, hogy a *magyar és német szellemi kölcsönhatások* tudományos vizsgálatát tűzte ki főfeladatául: a német irodalomban a magyar vonatkozásokat kereste s a magyarban a német hatásokat tisztázta. Mindig figyelemmel volt a többi európai irodalomnak jelenségeire és kapcsolataira is s ezen az alapon irodalomtörténetünkben az *összehasonlító eljárást és a tárgy történeti kutatást* honosította meg. Nagy érdeme volt a *philologiai módszer* szigorúbb alkalmazása, valamint az is, hogy a magyar tudományos kutatás eredményeit a német tudós körökkel igyekezett megismertetni. Irodalmi munkásságának minden termékében, melyek együttvéve egész kis könyvtárt tesznek, arra törekedett, hogy minél több megbízható ismeretet közöljön, pozitív tényeket és adatokat fürkészszsen és mindig idegenkedett a túlzó eszményítéstől, az érzelgősségtől és az üres, nagyhangú szólásoktól.

Könnyen érthető, hogy erős egyéniségének ily tulajdonságai és szókimondó természete gyakran összeütközésekbe és harcokba sodorták, főleg oly korszakban, midőn az alkotó munkát megrögzött, elavult felfogások lerontásával kellett megkezdeni. Ily küzdelmek elől ő sohasem tért ki, sőt itt érezte magát igazi elemében — mintha élt volna benne valami abból az ősgermán harcrakészségből, melyről az eddai dalok és a Nibelung-ének regélnek. Ő is elmondhatta magáról a nagy mesternek — akit sohasem szünt meg csodálni és magyarázni — Goethenek szavait: «Denn ich bin ein Mensch gewesen und das heisst ein Kämpfer sein!» *Ember* volt és *harczos természet*. Ember volt, szerette ezt a verőfényes világot, ezt a nyüzsgő földi életet s örömet élvezte annak minden élvezetét, gyönyörét. Emberi szívének melegével tudott szeretni: szerette családját, áldott lelkű hitvesét s gyermekeit, dédelgette unokáit s e szeretetének viszonzásában lelte legfőbb boldogságát. És szűkebb családjá mellett szerette nagy családját: tanítványait. Nemcsak tudományos ismereteket közölt velök vonzó, eleven és szellemes előadásaiban, érdeklődött életsorsuk iránt is, tőle telhetőleg támogatta őket pályájukon s körükben mindig megifjodott és felfrissült. Ember volt, *harczos*

volt: támadott és védekezett tárgyilagos okfejtéssel, de ha kellett, élesebb fegyverekkel, iróniával és metsző gúnnnyal is. Ellenfelein a harc hevében nem egyszer fájó sebet ejtett, — viszont őt is támadták, őt is megsebeztek s el kellett szenvednie oly fájdalmat is, mely ott sajgott szíve mélyén élete fogytaig. Ember volt s bizonyára voltak emberi gyarlóságai, hibái és tévedései, — ám a halálnak zord fenségével szemben hadd némuljon el a gáncs és engesztelődjék meg minden ellenérzés: ő egy magasabb bíró színe előtt számol majd cselekedeteiről, — nekünk pedig mindnyájunknak szól az Úrnak szava: «Ne ítéljete, hogy ti is meg ne ítéltessetek!» (Máté ev. VII. 1.)

Te pedig, kedves halottunk, a kihez én — egykor hiven ragászkodó tanítványod, majd évek során át veled együttműködő kartársad — most, fájdalom, *utólszor* szólok, Te immár arra az útra készülsz, a melyről nincsen visszatérés! . . . Elhagyod örökre ezt az épületet, a melyben életed nagy részét töltötted, a melyhez életednek annyi emléke fűződik. Ez volt egykor színhelye fiatal családi boldogságnak, itt folyt le akadémiai munkásságod, itt élted le az öregkor csendes éveit, itt viaskodtál hónapokon át a halállal, itt lehelted ki lelkedet . . . Most már elköltöztél innét oda abba a szűk lakásba, szeretett hitvesed mellé. Pihenj ott édesen, Te, a ki életedben nem ismertél pihenést, — álmoldj boldogabb hazáról, mint az, a melyet itt hagytál: ez a szegény, porbasújtott magyar haza nem fogja elfeledni hű fiát, a ki a hazai közművelődés előmozdításán oly ernyedetlen buzgalommal munkálkodott, fáradozott! . . . Áldás és béke poraidra, tudós társunk, barátunk, tanítómesterünk, Heinrich Gusztáv — Isten veled!

PETZ GEDEON.

Summo Pontifici

PIO XI

nuper in sedem apostolicam elato

Societas Philologorum Budapestinensis

salutem cum veneratione.

Magni nuntius gaudii nuper omni populo allatus nullis gratior exoptatiorque cadere potuit, quam viris doctis studiis antiquarum litterarum et humanitatis deditis: renovari enim videntur tempora Nicolai V. et Pii II. quibus ut doctrinæ et artium lauream trigemina illa Summi Pontificis corona mutarent iussu Divinæ Providentiæ contigit. Imprimis vero nobis Societatis Philologorum Budapestinensis sodalibus decori est et gloriæ quod abhinc novem annos Te, Beatissime Pater, propter insignia Tua in his litteris merita et propter benignitatem et benevolentiam qua cuiuscumque nostrum studii favebas, honoris causa nostro numero adscribere concessum erat. Sed quantis ex eo tempore litteræ nostræ obrutæ sunt malis! Quanta in ipsam patriam cecidere fortunæ fulmina! Regni aviti duæ partes resectæ, ut tertia tantum restet ligno sale lapide metallis carens; avulsi a patriæ sinu plus centies centena milia civium omnes nobiscum tot sæculorum secundis vel adversis rebus, magna pars etiam lingua et sanguine artissime coniuncti; abacti magistratus, exeruciati privati; sedibus eiectæ litterarum universitates, clausæ scholæ, pulsi magistri, dissipati discipuli; diruta monumenta, contusa signa, erepta ossa heroum, amissi patrum tumuli. Miserrima gens Hungarorum, cuius summa de orbe Christiano contra impios defendendo merita quotidie per auras clamant campanæ, a populis qui se Christianos vocant gentibus Orientis quarum alia fides, alii mores, tamquam vile cadaver obiecta est. En quo nos præcipitaverit victorum immanitas! Sed certa immotaque nobis est spes in Divina Justitia posita, quæ ut triumphans tandem per orbem terrarum incedat, orare nunquam desistimus. Tibi autem, Beatissime Pater, precamur, ut adspirante Numine, fide intrepida, invictis viribus, Petri annos superans teneas Ecclesiæ gubernacula, ut sub pontificatu Tuò pro bello celato vera pax in terram descendat, humani generis vulnera consanescant, virtutes splendeant, litteræ floeant ad maximam Dei Omnipotentis gloriam.

GEYZA NÉMETHY
præses.

JOSEPHUS HUSZTI
secretarius.

RIEDL FRIGYES EMLÉKEZETE.

(1856 szept. 12—1921 aug. 7.)¹⁾

Tizenegy esztendővel ezelőtt ült Riedl Frigyes utójára társaságunk felolvasóasztalánál, mikor tudományunk «fájdalmas büszkeségének», Katona Lajosnak emlékezetét idézte föl előttünk. A megemlékezés gondolatai közé Riedl belefonta a maga pályájának rajzát is, mely annyira hasonló Katonához, hasonló sok tudósunkéhoz, a magyar tudós pályájához, s a melynek vezérigéjét már százharmincz esztendővel ezelőtt idézte Kármán József *A nemzet csinosodásában*: «A mi klímánk ellenséges a tudományoknak». S egy évszázadnál hosszabb idő után milyen rajzát adja Riedl tudományos életünknek? «Mi nem tudjuk a tehetségeket kellőleg ápolni. Kitüntetésre leginkább az számíthat, a ki kijárja magának, semmint a szerény érdem... [mely] könnyen juthat arra az elkeseredett és téves, de érthető gondolatra, hogy tulajdon hazájában az exilium kenyerét eszi... A tudós, az író, a költő nálunk többnyire közömbös közönséggel áll szemben. A magyar mívelt közönség nagy, néma tenger: csak politikai kérdések bírják ideig-óráig felszínét rövid időre felkavarni... nagy, megpróbáltatást álló tudomány szeretet kell ahhoz, hogy valaki... szerény, reklámnélküli tudóséletet éljen... Csak ha magas szellemi vagy erkölcsi czélt tartunk szem előtt, lehet az emberi életnek, mely mint olyan, gazdag fájdalomban és abszurdításokban — csak így lehet értelme és maradandó emléke.»

Midőn Riedl e keserű szavakat leírta, nem volt egészen igaz. A tudomány, mely távol az élet vásári zajától és érdekeitől, csak önmagának és önmagáért él, sehol e világon nem számlálja a milliókat hívei közé. Uránia a legmagányosabb a múzsák között. Hogy nálunk aránylag még kevesebb híve van, mint a Nyugat nagy nemzeteinél, annak oka nemzetünk sajátságos helyzetében, történeti életünk viszontagságaiban van. De én azt merem állítani, hogy kicsiny számunkhoz képest aránylag sokkal többen művelik nálunk a tiszta tudományt, mint másutt s ép ezért sokkal kevesebben, vagy mint Katona és Riedl pályája mutatja, sokkal későbbben érik el azt a polcot, mely értéküknek méltóan megfelel.

Riedl élete valóban szerény és reklámnélküli volt, s ő kerülte a kitüntetést, mely őt kereste. Azok közé az emberek közé tartozott, a kik kitérnek az élet elől, melynek szüksége van rájuk, kitérnek még saját boldogságuk elől is, melyre nekik volna szükségük, hogy egyéniségük teljesen kifejlődhessék. Innen az a pesszimizisztikus vonás lelki arcképén, mely szerintem nem tartozik valójának eredeti vonásai közé s csak később rajzolódott belé, midőn megbocsáthatatlan szerénységének következményei rásúlyosodtak szívére. Hogyis lehetett volna pesszimista ő, kinek kristálytiszta lelkétől és mélyenérző szívétől távol állott Byron meghasonlottsága, Leopardi önkínzó gyötrelme, Schopenhauer gromba zsörtölődése, Nietzsche beteg gögje! Ó, ki gyönyörűséggel odaadta magát a természet szépségének; kinél mé-

¹⁾ Felolv. a Philolog. Társ. 1922 márcz. 4-i évi közgyűlésén.

lyebben kevesen merültek az emberi remekek titkaiba, a gondolatok szövevényeibe, az érzelmek árjába, a költészet s a képzőművészet alkotásaiba! Riedl nem a külső élet művésze volt, hanem a belső. Erre rendelte őt lelki alkata, mely tele volt naiv rajongással és mély hittel; azzal a művészi hittel, mely párosulva a tudós elmének éles-ségével és nagy összefoglaló képességével, megkülönböztette őt a tudósnek általános képétől. Ő nemcsak a hideg értelem segítségével hatolt bele a művészet remekeibe, hanem művészi hittel beléjük is olvadt, magáévá tette őket, újra alkotta őket a maga lelkében. Innen van, hogy az ő tanulmányai nemcsak tudós értekezések, hanem önmagukban is remek műalkotások. Ezek a sajátosságok tették őt a próza virágjának, a tanulmánynak, az essay-nek mesterévé.

Az essay-nek általában két neme van, mely e prózai műfajnak mintegy két végétét jelzi; köztük az átmeneti árnyalatok hosszú sora. Az egyik azért tanulmányozza a művész életét, lelki alkatát, hogy ezzel megnyílják előtte alkotásainak minden titka, minden szépsége. A másik a műveket vizsgálja, hogy egy érdekes ember lelkének titkaiba hatoljon. Az első az emberen keresztül keresi az alkotást, a másik az alkotáson keresztül az embert; az első az æstheticismus irányja, a másik a psychologismusé. Mindakettőnek megvan a maga létjogosultsága, ha eredménye olyan egyéni műalkotás, melynek tükrében vagy egy más remekműnek, vagy egy remekbe illő embernek rajzát kapjuk. Régibb irodalmi essayistáink, Arany, Salamon, de főképp Gyulai inkább a műalkotás magyarázata felé hajlanak; az egykorúak közül Keményt, utóbb Beöthyt, Péterfyt ellenben inkább az ember érdekli, a hogy műveiben és művein keresztül megnyilvánul. A XIX. század lélekelemzése, mely mellőzve és háttérbe szorítva az érdekes mesészővést és az emberi alakoknak tettekben mutatkozó plasztikus rajzát, a regénynek új műfaját teremtette meg, az æsthetizáló essayt is átalakította, s az alkotásról az alkotóra terelte a figyelmet; a műnek alárendelt értéke lett a művész mellett, az alkotás függvénye lett az embernek, mely létrehozta. A mai essayisták közt első e nemből Romain Rolland, a ki Beethoven, Michelangelo és Tolsztoj rajzában nem alkotásaik jellemzését adja, hanem a lángész örökös kálváriáját, titáni küzdelmét viszi szemünk elé.

Riedl Frigyes, mint essayista, középúton halad. A műrepek iránti lelkesedése, mely Gyulaihoz kapcsolja, nem nyomja el benne az ember iránt való érdeklődést, mely a psychologisták irányához sorolja. Az alkotást épúgy elemzi, mint a művészt, mely megteremtette. Főművében, Aranyról írt könyvében, bevezet a költő műveinek szépségeibe, de egyszersmind egy nagy ember lelkének rejtelmeibe is, melyek csak művein keresztül nyílnak meg szemünk előtt. Riedlben az æsthetikus s a psychologus a legteljesebb módon kiegészítik egymást.

Hálás és szép feladat volna Riedl művészi lényébe merülni, azt az ihlettel párosult tudást nyomozni a maga titokzatos kutató útján; tanulmányában követni a jellemzésnek azt a mesteri módját, melynek elméletét — sajnos csak részben — kifejtette; de Társaságunk sajátos céljai és feladatai inkább a philologus felé tereli figyelmünket. Riedl Társaságunknak szinte megalapításától fogva nemcsak tagja, hanem Közlönyünknek a második évfolyamtól kezdve munka-

társa is volt; még Párisból is küld cikket és tanulmányai közben ráér a Bibliothèque Nationale-ban folyóiratunk számára adatok után kutatni. Egyáltalán jellemző egész tudományos pályájára, hogy benne az æsthetikust a szigorú philologus mindig támogatta. Finom megállapításai, látszólag könnyedén és szellemesen odavetett ötletei, a fegyelmezett és módszeresen kutató munkának leszűrt eredményei voltak.

Mikor itt a philologust mintegy szembeállítom az íróval, a philologia jelentését másként fogalmazom meg, mint a classica philológiában s a német irodalomtudományban szokás, a hol szinte az egész szellemi élet tudományos kutatását és ábrázolását foglalják össze benne. Szerintem a philologia az irodalomtudománynak az az előkészítő, alapvető foka, melynek tárgya a szöveg, czélja és feladata a szövegnek mindenoldali megállapítása, s elhárítása minden akadálynak, mely a szöveg teljes és tárgyilagos megértésének útjában áll. Foglalkozik tehát a szöveg hitelességével, hűségével, keletkezésével, nyelvi magyarázatával, értelmezésével és forrásaival. Így a philologia az irodalomtudománynak kifogástalan, kész anyagot ad, mely biztos alapul szolgál további következtetésekre és fejtegetésekre.

Riedl elsőrangú philologus volt. Katona emlékezetében így határozza meg kellékeit: «A kutatónak . . . következő lélektani feltételei vannak: kell, hogy legyen benne üdvös *skepsis* az eddigi tanításokkal szemben; legyen benne *tudományszeretet*, mely új, helyesebb eredményekre buzdítja; és kell, hogy legyen benne biztos *módszer*, mely az eredmények elérését lehetővé teszi.» Ezekhez hozzátenném még azt, a mit Emerson mond a kiváló emberről: «. . . a ki a gondolat felsőbb körében lakik, a hova mások nagy fáradsággal s nehezen bírnak feljutni: neki csak szemét kell kinyitnia, hogy a dolgokat igaz világításban s teljes összefüggésükben lássa». Ez az utóbbi képesség, mely a tehetség meghatározója, Riedlben a legteljesebb mértékben megvolt; inon megállapításainak élessége és biztossága, mely bámulatos könnyedségbe és vonzó elmésségbe burkolózott.

Riedlben nagyon erősen ki volt fejlődve a philologiai érzék, mely legtöbb essayistánkból többé-kevésbé hiányzott; például élvezettel olvasott szótárt, követte a szót történelmi fejlődésében, jelentéseinek változásaiban, mint a művelődés egyik hordozóját és kifejezőjét. A szó legszűkebb értelmében vett 'philologos', 'szókedvelő' volt. De époly gyönyörűséggel merült bele a tágabb értelemben vett philologia minden műveletébe. Egyetemi előadásaiban mindig hangoztatta a philologia fontosságát. A tárgyalandó anyagot gondosan előkészítette, pontosan kitűzve az elérendő czélt. Előadásai közben ki-kitért egy-egy módszertani kérdésre, rámutatott a tudományos eljárás sajátosságaira: közben egy-egy órán csupán philologiai módszertannal is foglalkozott, hogy hallgatóit mégismertesse a kutatás tudományos eszközeivel és eljárásával. Kollégiumainak bevezetési rendszerint ilyen természetűek voltak. Vörösmartyról tartott előadásait azzal kezdi, hogy megállapítja a «tudományos foglalkozás» jelentését: az eredeti forrásból való merítést s az okozati összefüggés keresését. A régi magyar irodalom tárgyalását az irodalmi mű jelentőségének meghatározásával s az irodalmi tanulmányok elveivel vezeti be. Drámatörténeti fejtegetéseinek elején megemlékezik Széchy Károlyról s mint a

forráskutatók példáját állítja hallgatói elé. Mind előadásaiban, mind írásaiban jellemző eljárása volt, hogy a kitűzendő czélt kérdés alakjában tette föl; gyakran a kérdések egész sorát bocsátotta előljáróba, hogy a követendő út annál világosabb legyen. Ezek a kérdések újra meg újra előkerülnek a tárgyalás folyamán is, valahányszor új fordulat mutatkozik, új feladat vetődik fel; valósággal vallatóra fogja a maga tárgyát, hol Sokrates kíváncsiságával, hol a vizsgálóbíró szigorúságával. Némely dolgozatában a rövid szakaszok fölé irt címekbe rejtőznek a kérdések. Ez a kérdező módszer — melyet ő «*contradictorius eljárásnak*» nevez — abból a bizonyos «*üdvös skepsis*»-ből ered, melyet a kutató egyik lelki kellékének mond.

E skepsis különösen két híres dolgozatának lett forrása. Az egyik a magyar húnmondával foglalkozik, azzal a kérdéssel, melyről Riedl azt mondja, hogy felelni rá «*módszertanilag igen könnyű és igen nehéz*. Nehéz ez a kérdés, mert igen kevés a forrás a magyar középkor első századáról. Azonban könnyű, veszedelmesen könnyű, mert könnyű erről a tárgyról hypothesiseket mondani, hozzávetésekkel élni. Azért könnyű hypothesiseket építeni ezen az ingó talajon, mert igen kevés az adat egyáltalában s így bármilyen hypothesisit mondunk, kevés lesz az ellentmondó adat, mert hiszen egyáltalában kevés az adat. Tehát a hypothesis-készítésben igen bő, igen síma talajunk van: síma, mint a jég, nincs ellenállás, akadály, de úgy, mint a jégen, itt is könnyen el lehet csúszni». E szavakban mintegy óvást emel az ellen, hogy azokat az eredményeket, melyeket ő elért, véglegesnek és megdönthetetleneknek tartsuk, sőt biztat, hogy az ő «*üdvös skepsis*»-ével törekedjünk új utakon új eredményekre. Riedl négy ízben foglalkozott behatóan a húnmondával. Először György Aladár «*Az ősmagyar népeposz nyomai*» című cikkének bírálatában (1880); majd a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányában: «*A magyar húnmondák*» (1881), melyben Hunfalvyból kiindulva a felfogás végső következéseit vonja le; két évtizeddel utóbb 1906-i egyetemi előadásaiban s végül 1912-ben a Csaba-mondáról írt értekezésében, a Heinrich-Albumban. Tudvalevő, hogy Riedlt ebben a kérdésben a skepsis, az akkori adatok hézagossága miatt a Toldy-féle felfogással szemben a szélső végletig vitte: a hún-magyar rokonság vagy kapcsolat eredeti tudatát tagadta, a különálló Csaba-mondát pedig a krónikás koholmányának minősítette, a ki vele az Abanemzetséggnek előkelő származást akart szerezni.

A másik philologiai dolgozat, mely ez «*üdvös skepsis*»-ből eredt, a kuruczballadák hitelességének és szerzőségének megállapításával foglalkozott (Irod. III. és VI.). Philologiai tekintetben ez Riedlnek legfényesebb munkája, mely egyképen mutatja a legkisebb részletbe menő elemzés pontosságát s az okfejtés szigorú és éleselméjű következetességét. Riedlnek kész dolgozatai ritkán mutatják a philologiai eljárásnak minden mozzanatát, melyen mintegy végigrostálja tárgyát; a kész eredmény mellől elszedte az építőállványokat, hogy az épület, melyet gondolataiból emelt, a maga teljes szépségében, zavartalan tisztaságában álljon a szemlélő előtt. A kuruczballadáról szóló tanulmányában azonban szándékosan ott hagyta az egész philologiai apparátust, tanulságos példában meg akarta mutatni, hogyan kell ilyen kérdéssel módszeresen bánni. A kérdések föltevésétől kezdve lépés-

ről-lépésre követhetjük «*contradictorius eljárását*»: az anyag szétbontását, az adatok szembesítését, a történeti, művelődési, irodalmi, stílustani, nyelvi bizonyítékok és tanuságok felsorakoztatását, az érvelés menetébe való illesztését, a megdönthetetlen eredményig való vezetését. Egész philológiai irodalmunkban nem ösmerem párját ennek a dolgozatnak, melyet minden magyar philologusnak apróra meg kellene tanulnia, hogy elsajátítsa belőle a philológiai módszer minden csinját-binját, eljárásának eszközeit és útját; valósággal klasszikus pädagógiai mintája az ilyenemű kutatásnak. Megvan benne az «üdvös skepsis», a törhetetlen «tudományszeretet», a szilárd és következetes «módszer», az «eredeti forrás»-ból való merítés s mindaz, a mit kezdő és nem kezdő tudósnak meg lehet tanulnia. Igaz, hogy megvan benne az is, a mit eltanulni nem lehet, a mi, mint a költői tehetség, a gondviselés adománya: az ihletszerű meglátás, a kapcsolatok rögtöni felismerése, az ítélet ellenállhatatlan biztossága. Különösen szép — s ez a szorosanvett philológiai vizsgálatból már áthajlik az æsthetikai és stílustörténeti fejtegetésbe — annak megállapítása, hogy az ál-kuruczballadák egész művészi mivolta mennyire nem egyezik a kuruczkor költői stílusával, mennyire magán viseli a Petőfi és Arany utáni sűrített népiesség és művészi ódontság jellegét. Még magasabbra emelkedik a tanulmány akkor, mikor az ál-kuruczballadák írójának lelki világát elemzi, azt az önmegtágadó rajongást, mely leteszi a költői babérról, csakhogy azt a kort, melynek szívét szentelte, még fényesebbnek, ragyogóbbnak láttassa, mint a milyen valósággal volt. Az irodalomtörténeti eredmény, mely Thalyt az Arany korának legjobb archaisáló költőjének teszi meg, azóta már a köztudatba is átment s legszebb jutalma Riedl fejtegetéseinek. Az ő kutatásai mellett a többié, ki szintén ezzel a kérdéssel foglalkozott, csak tarlózás a learatott mezőn.

De van a magyar irodalomtörténetnek és irodalomtudománynak még sok le nem aratott mezeje, a melyen Riedl utmutatása szerint eredményes munkát végezhetünk. Epen a szó legszűkebb és legszorosabb értelmében vett magyar philológiára még igen sok munka vár. Nyilvánvaló, hogy vannak olyan kérdések, melyeket egy bizonyos időponton túl előbbre vinni nem lehet, melyeket néha évekig pihentetni kell, míg új anyaggal új szempontok kínálkoznak új megfejtésekre. Ilyen a magyar hünmonda kérdése, melyben Riedl a maga idejében negatív eredményre jutott; épen napjainkban pezsdül fel újra a vele való foglalkozás, mely annyi új anyagot hozott fölszínre, hogy kritikai feldolgozása elég munkát ad philológiának, irodalomtörténetnek, mondakutatásnak, nyelvtudománynak és történelemnek egyaránt.

Riedl tudományos pályája-a maga egészében azt a tanulságot rejti, hogy mellőzve minden más szempontot, tisztán csak a tudomány szeretete az, mely eredményre és haladásra visz. Mindennemű elfogultság akadály a kutatásnak, kára az eredménynek. A tudomány tisztza szeretetében pedig oly nagy erkölcsi erő van, mely maradvány és hatásban élő érték. Ennek eszmévé finomult példaképe lebeg előttünk Riedl Frigyes nemes alakjában.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

A HESPERISEK ALMÁI.

A hesperisek almáiról szóló Herakles-kaland¹⁾ alapproblémája a hesperisek személyének titokzatosságában rejlik. A sokféle változat közül a legrégebb, a hesiodosi Theogonia (v. 215.), egészen határozatlanul csak annyit mond róluk, hogy nekik *μῆλα χρύσεια κατὰ μέλουσι*, gondjuk van a szép aranyalmákra, a 335. sor szerint azonban egy szörnyű kígyó őrizi a *παρχρούσεια μῆλα*. Más forrásban viszont ők őrzik a csodás fát,²⁾ ismét másban meg már lopkodják a drága gyümölcsöket,³⁾ vagy segítik Heraklest az almák megszerzésében,⁴⁾ olyan változat azonban nincsen, a mely azt állítaná, hogy Heraklesnek ellenálltak volna. Ők tehát nemcsak a mese megoldása szempontjából felesleges szereplők, hanem még az sincs kellőképp indokolva, hogy mit csinálnak egyáltalában a fa körül. A mese túri őket, bár magába olvasztani nem tudja, legfeljebb úgy, hogy tönkreteszi miattuk az egész kaland heraklesi jellegét, melynek csak egy hőséhez méltó lefolyása lehetne: az almák megszerzése, nem Atlas vagy a hesperisek segítségével, hanem erőszakkal, Herakles ismert testi erejével. De épen ez a szívósság, melylyel a hesperisek, mint oda nem illő, merőben heterogen elem, mégis csak benmaradtak a heraklesi kalandban. mutatja, hogy nekik az almákkal régebbi kapcsolatuk van, mint a milyen régi maga a mese. Valami mélyebb oknak kell hozzáfűznie a hesperiseket ezekhez az almákhoz, a mely oknak a mesében már semmi nyoma sincs. Bizonyos, hogy ennek az oknak a felderítése közelebb vinne bennünket a hesperisek lényének megismeréséhez is. Az ezirányú vizsgálódás azonban nem indulhat ki a hesperisekből, mert a rájuk vonatkozó adatok a mellett, hogy igen gyérek és határozatlanok, még ellenmondók is. Maradnak tehát kiinduló pontnak az almák. Magából a meséből két jellemző vonást is kapunk róluk. Egyik az, hogy ezekben az almákban valami speciális tulajdonság, bátran mondhatjuk, varázserő lappang: legalább erre mutat mythikus eredtetésükön és lokalizálásukon⁵⁾ kívül az a tény, hogy Eurystheus nem meri Heraklestől átvenni az aranyalmákat, s a hős maga sem meri megtartani, hanem Athenának adja át, *ὅτιον γὰρ οὐκ ἔην αὐτὰ τεθῆναι πον*, mert isteni törvény tiltotta, hogy letegyék valahol.⁶⁾ A másik jellemző adat, a mi dolgozatunk későbbi folyamán fog teljes jelentőségében kibontakozni, hogy ezeket az almákat Gaia nászajándékul adta Zeus és Hera lakodalmára. Mindkét adat arra int, hogy az almához tapadó görög vallásos vagy babonás népies képzetek felkutatásával igyekezzünk megoldani problémánkat.

¹⁾ A teljes irodalom felsorolása helyett utalok a köv. helyekre: Robert, Griech. Heldensage 1921. II 488 sqq., a hol a görög források is fel vannak sorolva; Roscher, Myth. Lex. s. v. Hesperides; Pauly-Wissowa, Reallex. s. v. Hesperiden és s. v. Herakles; Gruppe, Gr. Mythol. p. 384 sq. 470 sqq. — ²⁾ Apollod. II 113; Schol. Germ. Cäs. ad. v. 49, p. 90 (ed. Sanctandr. 1589, 8). — ³⁾ Erat. Catast. 3. Schol. Germ. id. h. — ⁴⁾ Asteasváza I. Roscher Myth. Lex. s. v. Hesperides 1260 s. — ⁵⁾ Gaia istennő adta őket nászajándékul Zeus és Hera *ἱερὸς γάμος*-ára s aztán Hera kérésére fát nevelt belőle Hera kertjében. Eratosth. Cat. 3. stb. — ⁶⁾ Pherekyd. fr. 33; Apollod. II 121.

Az alma, mint az újabb kutatások⁷⁾ alapján megállapítható, hanem is autochthon növény görög földön, de minden bizonynyal ott volt már a történelem előtti időkben is. Már igen korán több fajtája ismeretes, a terminologia azonban, mint e téren általában, igen zavaros. Nyilván a phoeniciai kereskedelem és kultúra közvetítésével került a görög szigetekre s innen a szárazföldre a latinban *malum punicum*-nak is nevezett gránátalma, melyet a görög *ροιά*-nak, vagy híres termőhelyéről, a lakoniai Sideről *σίδη*-nek nevezett és a mely — bár a későbbi nyelvhasználat sokszor nevezi egyszerűen *μήλον*-nak — a többi almafajoktól élesen elütő tulajdonságai, különösen vérvörös bele és számos magva miatt mindig különleges helyzetet töltött be az almafajok között. Valószínűleg még semita területen került vonatkozásba az onnan származott Aphroditével⁸⁾ s ezt a kapcsolatot mindvégig megtartotta. Ha később Aphrodite kezében közönséges alma is látható, ez főleg annak az egységesítésnek az eredménye, a mely a gránátalmát a többi almafajokkal azonosította. A vörös színnek a halotti kultuszban való nagy szerepe⁹⁾ magyarázza meg azt, hogy görög sírokban gránátalmát találtak¹⁰⁾ s talán azt is, hogy a túlvilági étellel törődő mysteriumokban is olyan nagy szerepe van,¹¹⁾ a minek mythikus kifejezése Kore mythosa az eleusisi mysteriumokban: az anyjától elrablott lány a gránátalma evése után válik az alvilág végleges lakójává.¹²⁾ A gránátalmának a halotti kultuszban való szerepét mutatja Side (= gránátalma) legendája is,¹³⁾ a kit Hera az alvilágba vet; gránátalmafát ültettek a szerencsétlen Éteokles sírjára is az Erinysek¹⁴⁾ s vérvörös gránátok termettek a hősi halált halt Menoikeus sírján is.¹⁵⁾ A gránátalma tehát meglehetősen specializálódott arra a szerepkörre, a melyet most érintettünk, ez semmi esetre sem az az almafaj, a melynek a hesperisek almáihoz köze volna. Az aranyalma, mely ama mesés fán termett, a legnagyobb valószínűség szerint az aranyárga színű, illatáért magasztalt birsalma.¹⁶⁾ A régi nyelvhasználat egyszerűen *μήλον*-nak nevezi Görögországnak ezt az ősi gyümölcsét. Sárga színére czéloz úgy látszik Homeros is, mikor a sárgára érett gabonaszemeket *μήλοψ*-nak, almaszínűnek¹⁷⁾ mondja. Később egy híressé vált, különösen nemes fajtáját *κυδώνιον*-nak nevezték, valószínűleg a kretai Kydonia városáról, egy másik édesebb fajtáját *στρούθιον*-nak.¹⁸⁾ A közönséges alma elterjedtsége a növény-

7) Murr, Pflanzenwelt in d. griech. Mythologie 1890. p. 56. —

8) Cf. Farnell, Cults of the Greek States II 642, 673. — 9) Cf. Samter Geburt, Hochzeit u. Tod. XVII. Cap. U. o. Irodalom. — 10) Nilsson in Archiv f. Relw. XI 530—546; cf. Farnell, Cults of t. G. S. II 696 c. — 11) Clem. Protr. II 19, 2 és 22, 4; Anth. Pal. VII 406; Paus. II 17. — 12) Hom. h. V 411 sq.; cf. Farnell Cults III 95; Apollod. I 5, 3; Ovid. Met. V 535. — 13) Apollod. I 4, 3; Preller Gr. Myth. 370. — 14) Philostr. Imag. II 29. — 15) Paus. IX 25, 1. — 16) Az «arany» jelző és a birsalma sárga színe között semmi szükségszerű kapcsolat sincs. Ez olyan rationalismus volna, mint Athenaiossal (III 83 b) a *κίτριον*-nal azonosítani a hesperisalmát, a mire cf. Murr i. m. p. 65. Sokkal inkább gondolunk az aranynak a varázslatban való szerepére, cf. Norden, Aeneis VI² p. 172. — 17) η 104. — 18) Galen. de sanit. tuenda c. ult. *τὰ Κυδωνίων μήλων τὰ μεῖζω καὶ ἥδιω καὶ ἤτιον στρουθὰ ἔ στρούθια καλοῦσιν οἱ κατὰ τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν Ἕλληνας*. De ezt a terminológiát sem használták következetesen, v. Nik. Metam. (fr. 50 Schn.); Murr i. m. p. 56.

földrajzi kutatások szerint jóval kisebb volt, a mint még ma is csak néhány koránérő, silány fajta tenyészik azokon a vidékeken, az ókorban is inkább északi Görögországra szorítkozott.¹⁹⁾

A hétköznapi görög élet első bővebben buzogó forrásában, Aristophanes komédiáiban találjuk az első adatot az almának a népszokásokban való szerepére. A Felhőkben²⁰⁾ arra inti Igaz Beszéd a tanítványt, vigyázzon, ne törjön be tánczosnőhöz, nehogy a nő által almával megdobálva, jóhírét veszítse. A scholiasta itt megjegyzi: almát dobni = szerelmeskedésre csalogatni, a mi különben a helyből kiolvasható. Feltétlenül erotikus értelmű, mint Aristophanes legtöbb szellemessége a Lysistrata 856 sq. sora, a hol az asszonyok azzal ugratják és izgatják Kinesiaszt, hogy felesége annyira mindig csak rája gondol, hogy még ha almát vagy tojást kap is, azt mondja: «ez Kinesiasé legyen». Az Aristophanesnél először felbukkanó almadobást Platonnak egyik epigrammájában²¹⁾ látjuk viszont. Almával doblak meg, szólítja meg kedvesét, te meg, ha szeretsz, fogadd el s adj viszonzásképen szűzi bájadból. Ha azonban ezt megtagadod, akkor is fogadd el s lásd, hogy mily rövid életű a szépség. A filozofusköltő itt is hű maradt önmagához: az almát, mely Aristophanesnél a testi gyönyörre hívja az élvezni vágyó ifjút, a könnyen elröppenő testi szépség beszédes szimbolumává finomította. Minden valószínűség szerint erre a platoi epigrammára czéloz Aristoteles tanítványának, Klearchosnak, Erotika cz. művéből fenmaradt töredéke.²²⁾ Arra a kérdésre, hogy mit keres a (szerelmesek) kezében az alma, azt feleli, hogy az alma elfogadása az ajándékozó javára ígéretet jelent, *ὅτι δεῖται αὐτοῦς μεταδιδόνα: τῆς ὄρας*, hogy az alma elfogadója köteles a maga szépségével viszonzni az ajándékot. Ez a felfogás — mely, mint ki fog tűnni, távol áll a népies szemlélettől — e helyen kívül csak Platon fenti epigrammájában található fel, melynek hatása még egyes szavak visszacsengésében is mutatkozik (*ὄρη, μεταδιδόνα*). Ugyanez a szimbolizálás jellemzi a Diogenes Laertios-tól²³⁾ ugyancsak Platonnak, az Anth. Plan.-ban²⁴⁾ azonban Philodemosnak, a három századdal később élt epikuristának tulajdonított epigramma. Itt az alma maga beszél: *Alma* vagyok, idedobott valaki, a ki szeret téged. Mondj igent Xanthippe, hiszen én is, meg te is elfonnyadunk egyszer. Az almadobás szerelmi praktikájából magyarázható meg a szerelmeiről híres Euphorionnak Kr. e. III. sz.-beli tréfás sírfelirata is, mely arra inti a sír mellett elhaladókat, hogy dobjanak a szerelem eme mystesének *almát* vagy myrtust, mert életében is szerette ezeket.²⁵⁾

Az almadobással úzótt szerelmi játék legismertebb irodalmi példái Theokritos idylljeiben vannak. Ki ne ismerné a Bukoliastai kedves jelenetét,²⁶⁾ a hol Galatea enyeleg Polyphemossal. Egymásután doblálja feléje az almákat, de Polyphemos oda se néz, *δυσέπωσ*-nak tettei magát, úgyis tudja, hogy Galatea kisiklik szerelmes ölelése elől. A Kyklops cz. idyllben aztán, mikor a csúnya óriás magára

¹⁹⁾ Murr i. m. p. 56. — ²⁰⁾ v. 996 sqq. — ²¹⁾ Anth. Pal. V 78. —

²²⁾ Athen. XII 553 E, cf. Dilthey, De Callimachi Cydippa p. 114. —

²³⁾ III 32. — ²⁴⁾ Anth. Pal. V 79. — ²⁵⁾ Anth. Pal. VII 406; v. Susemihl, Gesch. d. griech. Litt. in d. Alexanderzeit II 541, Anm. 110. —

²⁶⁾ Theokr. VI 6 sqq.

marad, elkeszergi szerelmi bánatát. Nem *almák*, rózsák, hajfürtök adásából áll az ő szerelme, hanem mélységes szenvedély az.²⁷⁾ Klearista szerelmét is az mutatja, hogy *almákkal* dobálja az imádott kecskepásztor s édesen czuppantgat hozzá.²⁸⁾ A harmadik idyllben tíz gyönyörű *almát* hoz Amarylísiének a pásztor s másnapra újabb tizet ígér, hogy megnyerje szerelmét. Minden hiába, pedig Hippomenesre is hivatkozik, a ki *almákkal* a kezében nyerte meg Atalante szerelmét.²⁹⁾ Jellemző az a mód is, a hogyan a Pharmakeutriai-ban a férfi éji pásztorórára indul: fején a bakhosi mulatozások fehérynýárfa koszorúja, keblében Dionysosnak *almái*.³⁰⁾

Az almadobás motívumát a maga csillogó modorában egész pompázó képbén dolgozza fel az id. Philostratos.³¹⁾ Egész sereg *Eros* szedi az *almát* kosarakba,³²⁾ egyes párok *almával* dobálják egymást, más párok meg nyilaikat lövik egymás keblébe. A bőbeszédű sophista meg is magyarázza a különös játék értelmét. Az almadobás, úgy mond, a vágy kezdetét jelenti, a nyílveszszóval pedig megszilárdítják a fellobbant szerelmet. Longos pásztorregényében³³⁾ a szerelmes Daphnis csodás *almára* akad a kertben, mely illatával felülmúlja a kert összes almáit. Azon a fán nincs is több alma, valaki, mondja a költő, otthagyta egy szerelmes pásztor számára. Daphnis le is szakítja az almát, mely szépségével arra az almára emlékezteti őt, a melyet Paris ítélt Aphroditének, s átadja Chloejának. Kap is érte olyan csókot, a mely, úgy mond, többet ér minden aranyalmánál.³⁴⁾ Az őket összeboronáló kicsiny *Eros* gránátalmafa alatt találják, myrtust s gránátalmát tart kezében.³⁵⁾ A forró nyárban ébred fel Daphnis és Chloeba a szerelmi vágy: nem csoda, mondja az író, az ember úgy érezte, hogy az egész kosmos megre meg, a levegő tele van vágygyal *καὶ τὰ μῆλα ἐρῶντα πίπτειν χαμαὶ* s az *almák* szerelmesen hullnak a földre.³⁶⁾ Az alma szerepét illetőleg ugyanebbe a képzetkörbe tartozik az ugyane korból Hyginus neve alatt fenmaradt Fabulá cz. mythologiai könyvecskének Laodameiáról szóló erotikus története.³⁷⁾ Laodameia nem tud belenyugodni szeretett Protesilaosa halálába. Szobrot készített róla s bezárkózik a szoborral a szobába, a mese szavai szerint *almát* «áldoz» neki s ölegeti, úgy hogy a szolga, a ki persze az egész jelenetet kilesi, *æstimat eam adulterum habere*. Világos dolog, hogy az almaáldozás (sacrificium) kifejezés itt vaskos félreértés a fabula excerptálója részéről, a melylyel sikerül megrontania is a mese motívációját és ellenmondásba keveredik. A szolga említett

²⁷⁾ Theokr. XI 10. — ²⁸⁾ U. o. V 88. — ²⁹⁾ U. o. III 10, 41.

³⁰⁾ U. o. II 120. cf. alább 44., 62. jegyz. — A római idyll és elégia, mint annyi más motívumot, a szerelmi alma motívumát is átvette a görög epigrammákból és bukolikusokból. Ott tehát az alma emlegetése nem népi szokásokon alapul, hanem tisztára irodalmi hagyomány. Ilyen pl., hogy csak egy névnyomat említsünk: Verg. Ecl. III 70: puero aurea decem mæla misi, vagy Prop. II 34, 69: Utque decem possint corrumpere mæla puellam, cf. Theokr. III 10. Továbbá Verg. Ecl. III 64: Malo me Galatea petit, lasciva puella cf. Theokr. VI 6. stb. cf. Bartal, Egyet. Phil. Közl. XVIII 831 sqq. — ³¹⁾ Philostr. major Imagg. I 6. — ³²⁾ Ilyen jelenetet ábrázol egy késői attikai váza, Furtwängler—Reichhold: Griech. Vasenmalerei III Taf. 79. — ³³⁾ Longos: Daphnis et Chloë (Erot. scr. Gr. ben ed. Hirschig). — ³⁴⁾ I. m. II 33, 34. — ³⁵⁾ U. o. II 4. — ³⁶⁾ U. o. I 23, 2. — ³⁷⁾ Hyg. Fab. 104.

gyanúja csak úgy támadhatott, ha az ajtóhasadékon keresztül nézve élő embernek hitte a szobrot. Akkor pedig nem hihette, hogy Laodamia «áldozatot» mutat be az almával neki, hanem pásztorórának nézte a jelenetet az ölelkezés és az almával űzött szerelmi játék miatt, mely valóban Laodameia számára a visszavarázolt boldogság illúzióját jelentette.

Almával adja tudtul szerelmét a keosi Akontios is a delosi Artemis-ünnepre elzarándokolt athéni lánynak, Kydippének.³⁸⁾ Meglesi, mikor a lány dajkájával Artemis szentélyében tartózkodik s egy almára ráírva «μὰ τὴν Ἀρτεμῖν Ἀκοντίω γαμοῦμαι Artemisre esküszöm, hogy Akontios felesége leszek», bedobja Kydippe elé. Kydippe fölveszi az almát, hangosan olvassa az írást. Tűzbeborult arczczal dobja el az almát, de már későn volt: εἶπεν ἡ παῖς, ἀκήχοεν Ἀρτεμῖς ὃ kimondta a szót s Artemis tudomásul vette. A dolognak persze házasság lesz a vége, mert Artemis kikénszeríti a szentélyében elhangzott eskü megvalósulását. E legenda népszerűségére vall, hogy más nevekket, némileg változott helyen, de ugyancsak Artemis templomában majdnem szóról-szóra ismétlődik Hermochares és Ktesylla történetében.³⁹⁾ A bűnös szerelem eszköze az az alma, melyhez az állítólag Hesiodostól feljegyzett történet fűződik.⁴⁰⁾ Achilles már csüggedten vissza akart vonulni Monenia várának ostromától, mikor egy várbeli leány, a ki belézeretett Achillesbe, almát dobott neki a várfalról ezzel a felírással: Ne siess Achilles, míg be nem vetted Moneniát, hisz már vizünk sincs. Követségbe küldi szerelmeséhez az almát az id. Philostratos,⁴¹⁾ a fölirattal: Εὐέππη, φίλῳ σε s kéri, hogy ha elolvasta a feliratot, írja rá viszonzásul: καλῶς. De senmi esetre se dobja el vagy egye meg, mert a háborúban sem bántják a követet. A kedvesnek dobott alma parodiája, mely azonban végeredményben mégis csak szerelmet közvetít, Eris híres almája, melyet Peleus és Thetis lakodalmas népe közé dobott a női hiúságot ingerlő felírással: ἡ καλὴ λαβέτω vagy τῇ καλῇ τὸ μῆλον vagy τῇ καλλίστῃ.⁴²⁾

Meglehetősen kivekötötte eredeti jelleméből a szerelmi almát a költői motiváció kedvéért az Atalante-monda.⁴³⁾ Hippomenes, más változat szerint Meilanion az a szerencsés ifjú, ki sok póruljárt elődje után végre le tudja győzni Atalantet abban a versenyfutásban, melynek győzelmi díja maga az artemisi szűz. De neki is csak csellel sikerül: aranyalmát dobál el futásközben s míg a lány az almákat szedegeti, az ifjú előnyt nyer s győz. Hogy az alma nemcsak egyszerű késleltető eszköz, mint pl. a mi szt. László legendánkban kővé változtatott aranyak, hanem több annál, valóságos szerelmi alma, azt mutatja a monda által erősen hangsúlyozott isteni eredete.⁴⁴⁾

³⁸⁾ Ovid. Heroid. XX és XXI; Aristainet. Ep. I 10. — Cf. C. Dilthey: De Callimachi Cydippa. — ³⁹⁾ Anton. Lib. I. (Mythogr. Gr. II 1 p. 63.) — ⁴⁰⁾ Hes. fr. 85 (105); Schol. Ven. A. Hom. Z 35. — ⁴¹⁾ Philostr. Ep. 62 Kayser; cf. Dilthey: Call. Cyd. p. 113. — ⁴²⁾ Hyg. Fab. 92.; Lukian. dial. deor. XX 7, sympos. 35 stb.; Tzetzes Lykophr. 93. A ma elfogadott vélemény szt. alexandriai eredetű. — ⁴³⁾ Apollod. III 9, 2; Schol. in Theocr. III 40; Ovid. Met. X 560 sqq. stb. — ⁴⁴⁾ A fentebb idézett helyek szerint Aphroditétől kapta, a ki saját (Ovid. Met. X 644) vagy a hesperisek kertjéből (Serv. Aen. III 113; Schol. in. Theocr. III 40) vagy Dionysos koszorújából (Schol. in Theocr. II 120) vette azokat.

Így fogta ezt fel a Justinian-korabeli Arabius neve alatt fenmaradt epigramma is, mikor azt kérdezi Hippomenestől, vajjon nászajándékkul dobta-e Atalantenak az aranyalmát, vagy azért, hogy gátolja a futásban.⁴⁵⁾

Lezárjuk az alma által eszközölt szerelmi vallomások sorát Paulos Silentiariosnak három erotikus epigrammájával. Az egyikben ⁴⁶⁾ titkon két almát ad néki a kedves lányka. Úgy látszik, mondja, lopva bűbajos szerelmi lángot kevert a pirosuló almákba, mert lángra lobbant tőlük. De jobban szeretné a lányka keblét tartani kezében, mint e két almát. A másik epigrammában ⁴⁷⁾ meg is mondja: Ha mint kebled szimbolumát ⁴⁸⁾ adtad, kedvesem, ezeket az almákat, igen hálás vagyok érte. De ha csak ennél maradsz, akkor bűnt követsz el, mert lángot szíttottál s nem akarod eloltani. Telephost is meggyógyította az, a ki megsebezte, ne légy hozzám kegyetlenebb, mint az ellenség. A harmadikban ⁴⁹⁾ bevallja a költő, hogy hosszú ellenállás után meghajtja nyakát Kypris igája alá. Fogadj engem nevetve, hogy legyőzted a böles Pallast, most még jobban, mint egykor a hesperisek almájával. A tudós költőnek az almáról, mit a lány adott neki, a hesperisek almája jut eszébe, melylyel e késői kor Eris almáját is azonosította,⁵⁰⁾ s Pallas Athene legyőzetésében a saját sorsára ismer. A két első epigrammában olyan felfogás érezhető, mintha az almában valami szerelemkeltő varázserő volna, ill. a lány ezt lopna bele. A scholiasták, a kik az almadobás szokását több helyén magyarázzák, nem mennek el ennyire. Schol. in Theocr. VI 7a és Suidas s. v. *μήλων βληθῆναι ἐπὶ τῶν εἰς ἔρωτά τινα ἐπαγομένων* «azokról, a kik valakit szeretémmre csábítanak»; Schol. in Ar. Nub. 996: *μηλοβολεῖν τὸ εἰς ἀφροδίσια δελεάζειν* «szerelmeskedésre csábítani»; Schol. in Theocr. XIV 38: *τῷ Λύκῳ, φησί, τὰ βέοντά σου δάκρυα μήλα πίπτει, τουτέστιν ἔρωσ καὶ ἐπιθυμία* almákat, azaz szerelmet és vágyat jelentenek ezek a könnyek, *μήλοισ γὰρ εἶχαζον τοὺς ἔρωτας διὰ τὴν περὶ αὐτὰ καλλονήν*, mert a szerelmi dolgokat almákhoz szokták hasonlítani — a szépségük miatt. Ezek a magyarázatok olyanok, mint a scholiasta-kommentárok jórésze, nem sokkal mondanak többet, mint a mennyit magunk is kiolvashatunk az illető helyből. Az eddig felsorakoztatott anyag, bármennyire is kétségtelenné teszi az almadobásnak ill. dobásnak a szerelmi életben játszott s az egész ókortól általánosan ismert szerepét, e szokás eredeti értelméről, czéljáról nem világosít fel bennünket. Egy lépéssel tovább kell mennünk.

Plutarchos három helyen is ⁵¹⁾ említi Solonnak egy különös törvényét. *Ὁ Σόλων ἐκέλευε τὴν νόμφην τῷ νομφίῳ συγκατακλίνεσθαι*

⁴⁵⁾ Anth. Plan. 144 és Schol. in Theocr. II 120. cf. Dilthey Call. Cyd. 116. — ⁴⁶⁾ Anth. Pal. V 289. — ⁴⁷⁾ U. o. 290. — ⁴⁸⁾ Almát mondani kebel helyett közönséges a görög erotikus költészetben; épígy a délszláv költészetben is v. ö. pl. a délszláv eredetű Béla kir. és Bankó leányáról szóló néphistória végén: «Királynak mutatá két szép almáját» stb. — ⁴⁹⁾ Anth. Pal. V. 233. — ⁵⁰⁾ Úgy látszik, hogy a hesperisek almája a szerelmi almák prototípusa: Hippomenes is egy ilyen almával győzi le Atalantet. l. 44. jegyz. és Nonn. Dion. XIII 1353. — ⁵¹⁾ Plut. conj. præc. 1; quæst. Rom. 65; Solon XX.

μήλου κωδωνίου κατατραγοῦσαν, Solon elrendelte, hogy a menyasszony és vőlegény, mikor lefeküsznek, közösen egyenek meg egy birsalmát. Kétségtelen, hogy nem Solon gondolta ki ezt az ú. n. törvényt, hanem legfeljebb egy meglévő szokást szentesített vele. E szokást Plutarchos a három helyen háromféleképen magyarázza, a három magyarázat azonban körülbelül abban egyezik meg, hogy az első érintkezést akarják ezzel az almaevéssel megédesíteni, szóval, hogy jól kezdődjék a házasság. E házassági ritus elkorcsosult rudimentumának tekinthetjük a Lukianosnál olvasható hetaira-jelenetet.⁵²⁾ A hűtlen ifjú elhagyott szeretője szemeláttára — csakhogy azt bosszantsa — beleharap egy almába s a másik felét pontosan az új hetaira ölébe hajtja. A hetaira persze megérti az üzenetet: megoskolja az almát s a keblébe csúsztatja. Egy másik dialogusában⁵³⁾ meg előadja, mint hálóz be egy hiszékeny ifjút egy ravasz asszony, hogy érkeznek az ifjúhoz napról-napra a *μήλα τινὰ ἀποδεδηγμένα* a megkezdett almák, virágok s effélék, a mikkel a kerítők szoktak mesterkedni, hogy lángra lobbantsák az ifjakat, ezzel hitetvén el velük, hogy a jelentőségteljes ajándékokat küldő hölgy még nem szeretett mást. Ugyanezt a szerelmi játékot szóról-szóra megtaláljuk Alkiphron egyik hetaira-levelében is.⁵⁴⁾ Ezekben a szokásokban lelheti magyarázatát Artemidoros Almoskönyv-ének⁵⁵⁾ az az állítása, hogy álomban almát látni és enni jó. *πολλὴν γὰρ ἐπαφροδισίαν σημαίνει μάλιστα τοῖς περὶ γυναικὸς ἢ ἐρωμένης φρονιζούσι*, sok szerencsét jelent a szerelemben azok számára, a kik éppen asszony vagy lány körül forgolódnak.

Arra is vannak adataink, hogy az almát a nászszoba meg a nászágy feldíszítésére használták. Így Nonnosnál⁵⁶⁾ Harmonia lakodalmára a hesperisek aranyalmáival díszítik a hálószobát Kypris s az Erosok, Arabius fentidézett epigrammájában⁵⁷⁾ nászajándéknak nevezi Atalante almáit, Stesichoros Menelaos s Helena epithalamiumában⁵⁸⁾ *πολλὰ μὲν κωδωνία μᾶλα ποτεροῖπτον ποτὶ δίφρον ἀνακτι*, sok kydoni almát szórtak a lakodalmas fogat elé. Egy müncheni hydrián⁵⁹⁾ Menelaos kézen fogva vezeti menyasszonyát, a ki balkezeiben birsalmát tart. Hasonlóan ábrázolja almával a kezében fáklás nyoszolyólányok között Ariadnét (?) egy másik vázakép⁶⁰⁾ is. Nem kell túlságos merészség ahhoz, hogy a Krone mit Kugelbesatznak leírt menyasszonyi koszorúkon⁶¹⁾ ezeket a golyókat almáknak tekintsük, annál is inkább, minthogy egy állítólag Zeus és Hera menyegzőjét ábrázoló kráteren Herát gránátalmakoszorúval díszítik föl,⁶²⁾ a mely esetben a gránátalma az eredeti birsalma helyét foglalta el. A mysteriumok beavatási szertartásainak s a házassági ritu-

⁵²⁾ Luk. Dial. mer. XII. — ⁵³⁾ Luk. Tox. 13. — ⁵⁴⁾ Alkiphr. III 62. — ⁵⁵⁾ Artemid. Oneirocrit. I. 73. — ⁵⁶⁾ Nonn. Dion. XIII 1353. — ⁵⁷⁾ L. a 45. jegyzetet. — ⁵⁸⁾ Stesich. frg. 27.: cf. Köchling, De coronarum apud antiquos vi atque usu. 1914. p. 63. — ⁵⁹⁾ Gerhard, Auserl. Vasenb. 169, 1; cf. v. Salis, Die Brautkrone, Rhein. Mus. 1920. p. 209. — ⁶⁰⁾ Monum. ined. d. inst. d. arch. Suppl. XXV. — ⁶¹⁾ v. Salis id. ért. p. 208, 211. — ⁶²⁾ U. o. p. 199. Vajjon Dionysos fentebb (44. j.) említett almás koszorúja nem az a koszorú-e, mely Ariadneval való menyegzőjén látható?

soknak erős hasonlósága⁶³⁾ magyarázza meg csak azt, hogy a mysteriumok szent tárgyai között a gránátalma mellett a birsalma is⁶⁴⁾ szerepel. S végre, hogy oda térjünk vissza, a honnan elindultunk, nászajándékképen szerepelnek az almák a hesperisek meséjében is.⁶⁵⁾

A felsorolt adatok bőven elegendők ahhoz, hogy belőlük a birsalmának a házassági ritusokban s a velük rokon szerelmi szokásokban való jelenlétét megállapíthassuk. Kitűzött célunk elérésére azonban pontosabban kell körvonaloznunk a birsalmának e ritusokban való funkcióját. Világosabban szólva, meg kell állapítanunk, vajjon a birsalma természetes tulajdonságai, vagy egyéb körülmények *szolgáltattak-e okot* arra, hogy a birsalmának olyan belső erőt tulajdonítson a görög nép, a mely az imént jelzett rituális alkalmazását indokoltá tette.

A birsalmának az a tulajdonsága, melyet az ókori források egyértelműen dicsérnek, jó illata.⁶⁶⁾ Aristophanes korában a szekrénybe tették a fehérenemű közé, hogy szagosítsa azt, mint a mi ruháinkat szagosítja sok háznál a levendulalevél. Héber neve, «tap-puah», is édes illatút jelent s ezt az almát szagolták az engesztelés ünnepén (Jom Kippur) az ókorban.⁶⁷⁾ Erős szagáért a görögök ellenméregnek is használták. Phylarchos⁶⁸⁾ τῆ χύδωνιά φησι μῆλα τῆ εὐωδία καὶ τὰς τῶν θανάσιμων φαρμάκων δυνάμεις ἀπαμβλύνειν hogy a birsalma az illatával a halálos mérgek hatását is ellensúlyozza. Ugyanezért ajánlja Nikandes, Alexipharmaka 230 sq., a birsalmát, esetleg a vadalmát, a mikkkel, úgymond, tavasszal játszanak a lányok. De nemcsak mérgezés ellen, hanem egyéb betegségekben is hasznos gyógyszer a birsalma. Erről tanúskodik Poplios Granios esodás gyógyulása. Mint a Lebenában talált márvány elmondja,⁶⁹⁾ Asklepios két éves vérhányásos köhögésből gyógyította meg hívét azzal a recepttel, melyen amylos, szent víz, szent oltári por s egyéb hathatós szerek közt kydoni alma is fel van sorolva. E gyógyító alma fogalma adott életet a peloponnesosi gyógyító démonnak, Maleatásnak, a kinek kultusza a hatalmasabb gyógyítóistenség, Apollon, által magábaolvastva főleg Asklepioséval együtt fordul elő több helyen, így Epidaurusban is, az Asklepios-kultusz főhelyén.⁷⁰⁾ Ilyen gyógyító almaisten a Μήλων v. Μήλειος-nak nevezett Herakles Ἀπαλλαξίκαχος ill. Ἀλεξίκαχος⁷¹⁾ a kinek Athenben s Boiotiában almát áldoztak.⁷²⁾ E kultusz, amellett, hogy fontos bizonyítékot szolgáltat az almának

⁶³⁾ Lobeck, Aglaophamus p. 648 sq. — ⁶⁴⁾ Clem. Alex. Protr. II, 17, 2 (ed. Stählin); Arnob. adv. nat. V. 19. — ⁶⁵⁾ L. még alább, 128. jegyz., Eros, mint hesperis. — ⁶⁶⁾ Aristoph. Vesp. 1056 sqq.; Longos III 33; Phylarchos in Müller, Frg. Hist. Gr. I, 336; Ovid. Metam. VIII. 675. — ⁶⁷⁾ The Jewish Encyclopædia II. s. v. apple, cf. még Cantic. VII 9; II 3. — ⁶⁸⁾ F. H. G. I 336. — ⁶⁹⁾ Dittenberger, Sylloge inscr. Gr.² 805; cf. R. Wünsch, Amuletum, Glotta II 224. — ⁷⁰⁾ Wilamowitz—Moellendorf, Isylos v. Epidaurus p. 100. és 11, 87; Usener, Götternamen p. 146; Höfer in Roscher, Myth. Lex. s. v. Maleatas: «ein Heilgott». — Máskép Gruppe, Gr. Myth. 1442. — ⁷¹⁾ Robert, Gr. Heldensage, II 645; Gruppe in Pauly-Wiss. R. E. Supplb. III 926, 1013 «ein Heilgott». — ⁷²⁾ Apollod fr. 14 (F. H. G. I 431); Suidas s. v. Μήλειος Ἡρ.; Hesych. s. v. Ἡρακλέους θυσία app. provb. III 93; Pollux I 30, 31; Robert, Gr. H. p. 637; epilepsia = herculeus morbus.

a népies és vallásos gyógymódokban való alkalmazására, talán egyik fázisa vagy előmozdítója lehetett annak a folyamatnak, mely a hesperisalmákat a Heraklesmondák körébe vonta.⁷³⁾

Az illatos birs tehát gyógyítószer volt a görögöknél. Erős illatú növényeknek és füstölőszereknek ilyen orvosi czélokra való fölhasználása általánosan ismert a görög medicinában. Különösen kedveltek ezek a medici odores a női betegségek gyógyításánál. Adatok felsorolása helyett elég utalnunk Eitrem, Opferritus u. Voropfer bei d. Griechen u. Römern 1915, p. 253 sqq.-re, a hol egész sora található az ilyen recepteknek. A szagok gyógyító erejébe vetett hit összefügg kathartikus tulajdonságukkal (Eitrem p. 241.). Mint Veget. mulom. III 12 (idézve Eitrem p. 242.) mondja: *suffimentorum compositio fugat dæmones, submovet morbos. Odoris namque fumus ac spiritus per os ac nares ingrediens penetrat ad viscerum omnes recessus ac curat sæpiens loca, quæ potiones non potuerunt curare.* A szájnak tömjénnel való kifüstölését ajánlja a Parthey papyrus II 19 (Eitrem p. 252) egy varázslási utasításban, egy másik mystikus irat szerint⁷⁴⁾ pedig a glykyside nevű fű *ἐπιθυμιωμένη ἢ ποτιζομένη δαίμονας ἀπελαύνει.* Ebben lelheti magyarázatát az a Kallimachos hymn. IV 321-nél följegyzett különös szokás, hogy a Deloson kikötő hajósok kezüket hátrafordítva beleharaptak Apollon szent olajfájába.

Láttuk már az imént idézett Veget. mulom.-ban, de számtalan hasonló ókori nyilatkozatot tudnánk még itt felsorolni annak illusztrálására, hogy hogyan általánosítja a népies gyógymód, mondjuk már kuruzslás, az egyszer gyógyító erejének talált szer alkalmazását, hogyan lesz az ellenméregből (mint a milyen a birsalma is a mi esetünkben) prophylaktikusan használt szer s hogyan lesz további általánosítással, mint Wunsch az amulum-ról kifejti, phylakterium, mely minden bajtól megóv, sőt a démonokat is elűzi. Így lett az eredetileg ad evacuandum alvum használt orvosi szerből, a pregnáns szagú fokhagymából, generalis gyógyszer, démonűző szer, ellenméreg, sőt olyan varázsszer, mely serpentes abigit et scorpiones odore, atque, ut aliqui tradidere, bestias omnes, ictibus medetur, potu vel cibo vel inlitu,⁷⁵⁾ s a mit Plinius nem említett, megrontás ellen amulettként nyakban is hordták.⁷⁶⁾ A birsalma is megindult ezen az úton, a mikor gyógyítóistenek kultuszaiba kapcsolódott. A fentemlített Maleatas nevű apolloni gyógyistennel rokontermészetű lesbosi *Μαλόμες Ἀπόλλων* szent legendájában⁷⁷⁾ szereplő alma már e további fejlődésre mutat. Az *αἴτιον* szerint u. i. Manto e vidéken táncz közben elveszítette a nyaklánczán függő aranyalmát s mikor megtalálta, fogadalmához híven templomot épített Apollonnak. A fenti fokhagymaamulett és az *ἀποτρόπαιος* Apollonnal való kapcsolat után világos, hogy Manto almája amulett, melyet, mint bajelhárító szert, nyakban hordanak.⁷⁸⁾

⁷³⁾ cf. Nilsson Gr. Feste, p. 448. — ⁷⁴⁾ Kyranides I 3, 10 (ed. de Mély 13, 25). — ⁷⁵⁾ Plin. nat. h. XX. 50 sqq. — ⁷⁶⁾ R. Wunsch. id. czikke p. 227: «Serenus Sammonicus 1035 ff. zitiert das aus einer Togata des Titinius». — ⁷⁷⁾ Schol. in Thuc. III 3 (Revue de phil. I 185); Steph. Byz. s. v. *Μαλόμες*; cf. Nilsson, Gr. F. p. 176. — ⁷⁸⁾ Gránatalma függőkkel díszített phœniciai eredetű, többnyire *πότνια θηράν*-t ábrázoló nyakékeket szép számmal találtak pl. Rhodos szigetén, l. Poulsen, Der Orient u. d. frühgr.

Még általánosabban domborodik ki az almának ez a bajelhárító, meg-
rontástól védő tulajdonsága az Apollon tiszteletére rendezett pythoi
játékok győzteseinek adott, ill. eredetileg rájuk dobott almáknál,⁷⁹⁾
melyeket később a démonűző erejéről szintén általánosan ismert ba-
bérkoszorú szorított ki.⁸⁰⁾

A házassági rítusokban szereplő almák is csak ilyen bajelhá-
rító természetűek lehetnek. Samter idevágó kutatásai után⁸¹⁾ nem
lehet kétség afelől, hogy a házassági rítusok tekintélyes csoportja
arra szolgál, hogy a fiatal párt életének e kritikus fordulópontján
különösen támadó démonokat ártalmatlanná tegye. Ezért dobálták
meg almával a lakodalmas kocsit,⁸²⁾ ezért tettek almát is a meny-
asszonyi koszorúba⁸³⁾ s ezért lépett be a menyasszony új lakásába
almával a kezében.⁸⁴⁾ Ámde a szellemek haragja a betolakodó jöve-
vénynyel szemben a ház belsejében sem csillapul, sőt fokozódik a
nászszobában. Hogy védekezzenek ellenük, almákkal díszítik a nász-
szobát s főképp a nászágyat⁸⁵⁾ s mikor menyasszony és vőlegény ma-
gukra maradnak a nászszobában, veszik a démonűző birsalmát s
őseik szokása szerint a nagy pillanat előtt közösen elfogyasztják azt.⁸⁶⁾
Idők folyamán ezek az eredetileg szorosan a házassági rítushoz tar-
tozó cselekmények átvivődtek a házassággal távolabbi kapcsolatban
álló alkalmakra is, persze több-kevesebb módosítással, mint az rudi-
mentumoknál szokott lenni. A nászéjszakai almaevés analogiája a
Lukianosnál és Alkiphronnál⁸⁷⁾ olvasható almábaharapás, a mivel
szerelemre hívják egymást, a lakodalmaskocsi megdobálásának pedig

Kunst, 1912, p. 941 sqq. Functiójuk azonos a bibliai (Exod. XXVIII. 31.)
Áron papi ruhájáról lecsüngő gránátalmákkal s esengetyűkkel, melyeknek
rendeltetése a biblia szavai szerint az, hogy a főpap mikor a szentélybe
bemegy s onnan kijön, «meg ne haljon». Cf. Eisler, Weltenmantel u. Him-
melszelt 1910, p. 26 sqq. — ⁷⁹⁾ Anth. Pal. IX 357; Auson. VII 20, p. 103 P.;
Luk. Anach. 9.; Greg. Naz. or. 24, 19. Hogy a versenydíjult adott koszorúk
is apotropaikus célt szolgáltak, az elfogadott magyarázat, l. Köchling, De
coronarum ap. antiquos vi atque usu 1914, p. 71. — ⁸⁰⁾ A babér démonűző
erejére nézve l. Pauly-Wiss. R. E. s. v. Aberglaube I 60 és Gruppe Gr. Myth.
S90, 3. — ⁸¹⁾ E. Samter, Familienfeste d. Griechen u. Römer 1901, Geburt,
Hochzeit u. Tod 19. — ⁸²⁾ L. 58. jegyz.; így kötötték megrontás elleni szert
a római triumpháló kocsijához, Plin. nat. h. XXXVIII 39; cf. még ma a
lakodalmas kocsi körül való durrogatások stb. Samter G. H. T. —
⁸³⁾ L. 61., 62. jegyz.; e koszorúk apotropaikus hatásáról cf. Köchling id.
m. p. 62. — ⁸⁴⁾ L. 59., 60. jegyz. — ⁸⁵⁾ L. 56. jegyz.; Fehrlé, Arch. f.
Relwiss. XIII 156 rámutat arra, hogy a nászéjszakan garázdálkodó démo-
nok ellen való védekezésül kardot is tesznek a nászágyba s hogy az egy-
házban szokásban volt a menyasszonyi ágynak s a fiatal pár rájahelye-
zett ruháinak beszentelése, hogy, a rituale szavai szerint, ab omnibus
inimicorum insidiis incolumes permaneant. — ⁸⁶⁾ L. 51. jegyz.; a hozzá
hasonló római confarreatio-nál használt farreum libum (Gaius Inst. I 112)
szintén szent tárgy volt s mint a Wünsch, Glotta II 228 által felhozott
adatok mutatják, szintén rendelkezett valami különös erővel. Míg azonban
a confarreatio tanuk előtt lefolyó jogi actussá vált, addig a görög szo-
kásban fontos, hogy az utolsó pillanatban s tanuk nélkül (Plut. Sol. XX:
την νύμφην τῷ νυμφίῳ συζαθεύουσθαι . . .), tehát hatásában meg nem
gyengíthetően menjen végbe. A birsalma eredeti medicina jellege itt a
legnyilvánvalóbb, mikor «belsőleg alkalmazták». Cf. még a delosi olajfába
való beleharapást, 17 l. — ⁸⁷⁾ L. 53., 54. jegyz.

az udvarlásnál dobott, vagy finomabb formák közt ajándékozott, esetleg jegyajándékkal adott alma felel meg: eredetükben vallásos cselekmények, rudimentális alakjukban enyelgő szerelmi játékok, a miket csak tudatalatti szálak fűznek az emberi életnek ahhoz a fontos eseményéhez, a melyhez vivő úton e jelentéktelennek tetsző bohóságok az első lépéseket jelentik.⁸⁸⁾

(Budapest.)

LAJTI ISTVÁN.

(Vége következik).

A «KARA MUSZTAFÁ».

Az ellenreformatio korának drámái közé sorolja a magyar irodalomtörténet a Kara Musztafáról szóló két párbeszédés töredéket. (V. ö. Pintér J.: A magyar irodalomtörténet kézikönyve 1, 220.) Tárgyi szempontból kivételes jelentőségük, hogy Bécsnek a török ostrom alól való felszabadulása örömére írták, a mi annál meglepőbb, mert a magyar költészet tudvalevően nem szólalt meg a Budavár visszafoglalása fölött való Európaszerte felhangzott örömben sem. Az alábbiakból ki fog tűnni, hogy a *Kara Musztafa* sem kivétel e megállapítás alól s nem a dráma, hanem a ponyvairodalom körébe tartozik.

Irodalomtörténeti forrástanulmányaim során rámutattam a ponyva fontosságára. (IK 1916, 23. l.) Kapcsolatban áll vele a képmutogató (Bänkelsänger) jelentősége az irodalomtörténetben. A komédiás és a bábjátékos mellett a képmutogató állandó alakja volt a vásároknak. Nemcsak a nép körében, hanem irodalmunkban is jól ismert alak Arany János költeménye révén. (L. Irodalomtörténet 1916, 167 és 291.) Magyar földre helyezi a képmutogató alakját *Theodor Fontane* magyar tárgyú regényében. A nagy német balladaköltő helyes intuitióval mutat rá benne népballadánk egyik forrásanyagára, a mikor a *Barcsai* cz. székely balladát ilyen képmutogatódarabnak teszi meg. (*Graf Petöfy*. [Gesammelte Werke I, 4, 140. l.] L. cikkeimet: Bpesti Szemle 427. sz. (1912) és Ung. Rundschau I. (1912) 220. l.)

Honnan származik a képmutogató alakja? Kik ezek a Bänkelsängerek? Hans Naumann kutatásai azt bizonyítják, hogy az ujságárns, a rikkancs ösét, a «*Neue Zeitung*» nevű ujságlapok árúsítóját kell benne látnunk. (Zeitschr. für Volkskunde 30—31. köt. 1—21. l.) Ezek az ujságlapok tudvalevőleg sokat foglalkoztak hazánkkal, különösen a török hódoltság idején. (Bloyer J. EPhK 1897 és Leffler B. Századok 1911.) A török háborúk és a harminczéves háború vezéralakjai, Zrinyi, Bethlen, Thököly, a Rákócziak sokat emlegetett alakjai

⁸⁸⁾ Nem lehet egészen véletlen, hogy a szerelmi jóslásnál is szerepel az alma. Így Poll. IX 128 és Horat. Sat. II 3, 272 ha a jobb kéz két uja közül kilövelt *almamag* a mennyezetig pattant, az a lány szerelmét adta hírül.

ezen verses és prózai ujságoknak, a melyek gyakran fa- vagy rézmetszetekkel voltak díszítve és elbeszélő vagy párbeszédés formában mondták el az «wj és röttentő historiát». (A Berliini Magyar Intézetnek szép gyűjteménye van ilyenekből.)

Ezeknek sorába kell utalnunk az eddig előadott történelmi drámának és irodalomtörténetünkben a *Kara Musztafa* czímen emlegetett töredékeket. Bécs felszabadítása Kara Musztafa 1683. évi ostroma alól és a nagyvezér kivégzése selyemzsinórral nagyszámú éneken hangzott el az ujságárosok ajkán és még több a «*Newe Zeitung*»-ban volt a tollnak és a metszőtűnek tárgya.

Az a szöveg, a melyet Dézsi Lajos közölt «Egy magyar nyelvű történelmi iskoladráma töredéke» czímen (*IK* 1906, 49.) két ilyen ujságlapnak a fordítása és két különböző kéz írása lévén, valószínűleg két fordítónak munkája. Talán csak fordítási gyakorlata Radvánszky Jánosnak és Keczer Sándornak eperjesi tanulókorukból. Mindkét töredék számos változata ismeretes az egyleveles nyomtatványok között és igen sok metszeten mutatja be tárgyát. (L. Katalog der Wiener historischen Ausstellung. Wien, 1883. K. Toifel: Die Türken vor Wien im Jahre 1683. Prag, 1885. és Carl Ziwsa: Proben latein. Gedichte des 17. Jahrhunderts über Wiens Befreiung.)

A második, teljesen fennmaradt darabnak német eredetijéből kényelmesebb összehasonlítás végett itt közlök egy szemelvényt a berlini áll. könyvtár példányáról.

Wie die Arbeit | so der Lohn. Abbildung, welcher gestalt der Türkische Gross-Vizir Cara Mustapha Bassa, stranguliret und neben 36. Vornehmen Bassen hingerichtet worden im Februario 1684. [Alatta rézmetszet, ennek alsó baloldalán a művészek neve: «Nyport incid. Cerch excud.» A képen a jancsáraga *A*, a nagyvezér *B*, a bóhér *C* betűvel van megjelölve. Két katona a török vezérkar előtt selyemzsinórral megfojtja a szőnyegen ülő nagyvezért. A kép alatt: «Die Erwürgung des Gross-Vezieres Kara Mustapha.»] A hátlapon:

A) *Der Janitscharen Aga:*

Hör Alter von mir an | deß Sultans ernsten Willen |
 Als dessen Grimm und Zorn nun nicht mehr ist zustillen |
 Dann nur durch deinen Todt | nicht länger Gross-Vizir,
 Solt werden du genannnd | drumb reich alsbalden mir |
 Des Kaysers-Sigel her | hiernit bist du entsetzet |
 All deiner Macht und Ehr; Du warest gross geschätztet |
 Allein dein Übermuth dir Ehr und Leben raubt |
 Sih' hier deß Sultans Hand | zulifern Ihm dein Haupt.

B) *Gross-Vizir:*

Ach! was soll dises seyn | was muss ich da anhören |
 Ist diß dann der Befehl | deß Sultans meines Herrn |
 Womit hab ichs verdient? ich sucht ja immerzu |
 Zumehren Machmets Reich | ohn alle Rast und Ruh.
 Wer kan vor Unglück | daß ich hab müssen lauffen |
 Von Wieñ mit Spott und Schad | sambt meinem starcken Hauffen |
 Die Sonn nicht allzeit scheint | das Krieges-Glück ist rund |
 Es wendt sich alle Tag | ja auch wol alle Stund |

Halt nur ein wenig inn' | erlaube mir zu reden |
 Mit meinem Gross-Sultan, velleicht kan ich erretten |
 Mein altes graues Hautb | ich bitte | laß mich zieh'n |
 Und bringen meinen Kopff | dem Kayser selber hin.

Janitscharen Aga :

Nein | nein es kan nicht seyn | du must dich jetzt bequemen |
 Es lautet der Befehl | alsbalden' dir zunehmen |
 Dein Leben | so genug in Übermuth geprangt |
 Wer es so nährisch wagt | den Strick zu Lohn empfängt.

Gross-Vizir :

Weil die verhängnuß wil | so bitt ich | mir vergöune |
 In meine Kammer hin zugehn | auff daß ich könne |
 Mich sauber reinigen | und waschen von mir ab |
 Die Mackel meiner Seel | eh' ich komm in das Grab |
 Wie würde Machomet | dem ich mit Leib |
 In allen meinem Thun | zu eigen war ergeben |
 In seinem Paradiß mich seltsam schauen an |
 Wann ich volbrächte nicht | was schafft sein Alcoran.

Janitscharen Aga :

Ey waschen | vil zuspat | das Wasser ist gefroren |
 Du findest in jener Welt | nicht | was du hier verlohren |
 Ihr | die ihr seyd bestellt | greiff't ihn nur hurtig an |
 Es ist deß Sultans Will | so muß es seyn gethan |
 Der alte Narr hat sich ja lassen recht bethören |
 Weil er ihm nicht den Zug in Oesterreich liess wehren |
 Drumb gebet jhm den Lohn | wer so verschertzt sein Heyl
 Dem wird zu guter letzt | der Strick und Schwert zutheil.
 C. 4. bestellte so ihn erwürgen.
 So | So | mein Alter komm | wir wollen dirs bald machen |
 Es wird die ganze Welt zu deinem Unheil lachen |
 Ein jeder Muselmann sich drüber höchst erfreut |
 Nicht weniger froloekt Wienn | samt der Christenheit |
 Fahr hin in Plutons Reich | zu deinen Mitgesellen |
 Wir wollen auff dein Grab noch dise Grabchrift stellen :
 Hier liegt der Gross-Vizir, gestürzet durch das Glück |
 Der alles fressen wolt' | ersticket an dem Strick.

Ez a példa azt az irodalomtörténeti megállapítást is megerősíti, hogy Bécsnek és Budának a török járom alól való felszabadítása könnyen magyarázható okokból nem váltott ki örömhangoakat a magyar költészetben.

(Berlin.)

GRAGGER RÓBERT.

MIKES ÉS A FRANCZIA SZELLEMI ÉLET.

(Harmadik közlemény.)

VI. Madame de Sévigné és Bussy-Rabutin levelezése.

1. Nem véletlen, hogy sokáig az egyetlen ismert szál, mely a közvélemény szemében MIKES *Leveleskönyvét* a francia irodalomhoz fűzte, épen a Mme de SÉVIGNÉ levelei voltak. Valóban, a mi a levél stílusát illeti, MIKES nem a précieux szalonírók, BALZAC és VOITURE nyomdokaiba lép, hanem a családi levelek gyöngédelelkű nőírójának természetességével áll közelebbi rokonságban a kedélye és modora. A kutatás főladata MIKES-re vonatkozólag: nem szkeptikusan elzárkózni a kínálkozó lehetőség elől, hanem ellenkezőleg, megkísérelni, lehet-e hidat verni a MIKES és Mme de SÉVIGNÉ között tátongó ür fölé. Az volt a hiba, hogy a kutatók források után nyomoztak, arra lestek, hogy akadni fog egy-két pozitív átvétel, mintha szellem hatása szellemre csak ilyen durva módon nyilvánulhatna.

Láttuk, hogy MIKES *Leveleskönyve* milyen gondolatvilágból, milyen kordivatból, milyen műfaji és stílusbeli hagyományból sarjadt. Ebből a szellemi milieuból Mme de SÉVIGNÉ vezető egyéniségét már eleve nem lehet kiküszöbölni: ez a tény maga is fontosabb annál a kérdésnél, hogy Mikes valóban kiírt-e szóról-szóra pár sort Mme de SÉVIGNÉ leveleiből. De, ha sokak előtt egy ilyen megállapítás nyomja rá a pecsétet a párhuzamba-állítás hitelességére, szolgálhatunk forráskimutatással is.

Előrebocsátjuk, hogy Mme de SÉVIGNÉ leveleiből már a XVII. század végéről van nyomtatott kiadásunk. Ezzel megdől az az érv, hogy MIKES Párisban nem juthatott hozzá Mme de SÉVIGNÉ leveleihez, mert azok állítólag csak kéziratos formájukban és igen magas körökben voltak hozzáférhetőek. A lányához, Mme de GRIGNAN-hoz, írt levelei kétségkívül csak 1726-ban jelentek meg. De Madame de SÉVIGNÉ-nek voltak más családi levelei is, a melyek rá époly jellemzőek, őszinte kedélyének és meleg humorának épúgy alkotásai, mint a lányához írottak. Ezeket az egyéb, már említett leveleit — melyek az ő jellemének megrajzolásánál nem mellőzhető források — Roger RABUTIN, comte de Bussy-höz írta.

Bussy gróf (1618—1693) levelezése először halála után jelent meg, 1697-ben,¹⁾ Dominique BOUHOURS jezsuita atya szerkesztésében. Nagy sikerük lehetett e leveleknek, mert negyven év alatt tizennégy kiadást értek meg! (Ez maga is mutatja, hogy mekkora levélkultusz áll Mikes *Leveleskönyve* mögött.) Minket az egész levelezés érdekel, egyelőre azonban bemutatjuk az említett párhuzamos helyet. Teljes szövegében, elejétől végig közöljük BUSSY-RABUTIN leveleskönyvének egyik levelét, mert ez a levél nemcsak tartalmi, hanem formai szempontból is tanulságos a MIKES-*philologia* számára.

¹⁾ Vapereau, *Dictionnaire. — Lettres*, 1697, 4 vol.; 2e partie: 1709. 3 vol. Bussy levelei a M. N. Múzeumban: Epist. 831., 833., 833/d., 835.

LXXXI. Lettre. *Réponse du Comte de Bussy à Madame de Gouville.*
A Chasen, ce 20 août 1667.¹⁾

Si vous savorize, Madame, combien vous me faites plaisir de m'écrire, cela vous encourageroit à continuer.

On dit que le Roi a assiégué Lille. Quelque méchante que soit cette place, je croi qu'elle durera plus que Madame de * * *

Je suis fort fâché de l'accident qui est arrivé à la pauvre Maréchalle de Villeroi. Le tonnerre en veut aux Maréchalles de France; car vous savez ce qu'il fit à Rome à la feue Maréchalle de * * *. Si vous ne le savez, Madame, je vous dirai qu'il tomba dans sa chambre fort près d'elle, et qu' *il lui fit l'office d'un Barbier fort adroit en un endroit que je ne veux pas vous nommer.*

Mikes szövegét kritikai kiadás hiányában az Emlékiadásból (1906) közlöm. Mikes kéziratának mai napig sincsen betűhív kiadása, amely a törléseket is feltünteti. Pedig — épen a jelen esetben igen súlyos philologiai alapot szolgáltatnak a törlések, melyeket ABAFI Lajos (*Mikes Kelemen*, 105. l.) kiírásai után zárójelben adok.

Mikes, 58. lev. Tudom hogy sokféle és csudálatos erejét hallotta ked a mennykőnek: de talán csudálatosabbat nem hallott ked, mint *a melyet én olvastam. Mikor eszembe jut*, mindenkor nevetnem kell; nevesse ked is. Rómában egy francia követet, a mikor egyszer nagy mennydörgések voltak, asztalnál lévén a feleségivel, és az ablakok hogy nyitva voltak, a mennykő általmegyen a házban — kiki megijed, de semmi kárt nem tett, — amikor pedig általment a házon, a követné melegséget érzett, *találja ki ked, hol?* — és minthogy asztalnál volt, nem lehetett a szoknya alá tenni a kezit, de asztal után maga is elfakad nevetve rajta, amidőn észre veszi, hogy a mennykő [úgy el] meg perselte [mintha megborotvták volna] gondold el édes néném, hol kereskedett, és ki ne nevetné eztet [a török asszonyokon nem történhetik ilyen dolg].

Az általam aláhúzott kifejezések nyilvánvalóvá teszik az átvételt, annál is inkább, mert MIKES épen az egyik átvett kifejezést törölte, nyilván utólagos meggondolás alapján, az anekdota csipősségének enyhítésére. Egyébként MIKES emlékezetből ír — maga is mondja, hogy valahol olvasta és sokszor eszébe jut —, mert a jelenetet kiszélesíti, kiszínezi és a «Maréchalle»-t követnének teszi meg. Ez azonban nem dönti meg azt a föltevésünket, hogy a «Barbier fort adroit» képzete — az anekdotának legkiválóbb bon mot-ja — emlékezetében megrögződve, vagy talán épen följegyzései közt megörökítve, az idézett francia szövegből származik. Jellemző különben, hogy Mikes konkrét, józan fantáziája előtt maga a jelenet ölt testet, míg a francia írónak inkább az esztelenes megfogalmazása volt a fontos.

Könnyű itt az ellenvetés: hogy MIKES vehette másunnan is ezt a borsos anekdotát. De nehéz rámutatni, hogy honnan vette, ha nem innen. A közkeletű vándoranekdoták közé semmiesetre sem tartozik ez a francia szalon-pletyka. A belső valószínűség is amellett szól,

¹⁾ A bécsi egyetemi könyvtár példányát [«I. 270,145.»] használtam: *Lettres de Messire Roger de Rabutin Comte Bussy . . . avec les réponses.* I. Paris 1714. Ez a levél válasz arra, a melyben Madame de Gouville a következőket írja: « . . . La tonnerre est tombé à Villeroi, et a brûlé la main de la Maréchalle.» (90. l.)

hogy MIKES valami levélgyűjteményből vette. Sok egyéb mozzanat arra enged következtetni, hogy MIKES-nek kezében volt a Bussy levelezése. Elsősorban maga az idézett francia levél, a mely *tipikus példája a MIKES-féle levélformának* is: a levél eleje udvarlás és «Madame» leveleinek dicsérete (MIKES is így kezd sok levelet, az 58. levelet is); utána egy külpolitikai, háborús hír következik, megfűszerezve egy indiszkrét, gáláns czélzással; a kapott levél kapcsán beleszóvdik a levélbe egy mulatságos, frappáns tömörséggel előadott anekdota — és a levélíró ezzel el is érte a czélját.

2. Bussy közeli rokona volt¹⁾ Jean Louis Comte de RABUTIN hadvezérnek (élt 1642—1717), a ki az osztrák császár szolgálatában éveken át hadakozott a Rákócziak és Erdély ellen. Rákóczi környezetében bizonyára érdeklődéssel olvasták egy RABUTIN grófnak a levelezését. Annál is inkább, mert a levelezésben sűrűn vannak magyar vonatkozások.²⁾ A keresztények diadalmas harcrai a «hitetlenek» ellen, Buda visszafoglalása, oly nemzetközi érdekű események voltak, hogy levéltémákuł szolgáltak abban a korban, mikor még az ujságokat sok tekintetben a levelek pótolták. (MIKES is ezért «tudósítja» annyi politikai eseményről a nényét.) Mme de SÉVIGNÉ büszkén ír egy fiatal francia nemesről: «revenu glorieux de Hongrie» (V. köt., 251. l., 1687.). Bussy a *Gazette de Besançonból* értesül, hogy RABUTIN megsebesült Belgrádnál (V. 340., 1688.). Thököly szabadságharcza számtalanszor szerepel a levelezésben.³⁾ Ez arról a nagy érdeklődésről tesz bizonyosságot, mely alapul szolgált a «Tekeli» névéhez fűződő nagy irodalomnak.⁴⁾ 1690-ből egy «Monsieur de Serini» nevével kapcsolatban olyan kijelentéseket olvasunk az európai helyzetről, a mi még ma is találó lehetne (VI. köt. 196. l.). Ez az a kor, a melyben a francia-magyar kölcsönös politikai érintkezés és érdeklődés a legélénkebb volt és Magyarország sorsa európai probléma lett. Kont Ignác francia-magyar bibliographiája ebből a korból mutatja föl a legtöbb magyar tárgyú francia nyomtatványt.

3. Még egy dolog vezethette MIKES-t Bussy levelezéséhez. Az a lelki rokonság, mely közöttük föllelhető: mindakettlen száműzött emberek, a kiknek egyetlen vígaszuk az olvasgatás és a levelezés. Bussy épúgy Tomi-i leveleket irt, mint MIKES.

Bussy típusa volt a XVII. század előkelő embereinek. XIV. Lajos udvarában élt és — BALZAC-kal, VOITURE-rel, Mme de SÉVIGNÉ-vel együtt, a ki neki unokahuga volt — a Hôtel de Rambouillet précieux társaságába tartozott. A kardviseléshez épúgy értett, mint a tollforgatáshoz. A hadjáratokon nemesi hagyományok szerinti lovag. a szalonban szellemes társalgó és ügyes levélíró: ez volt az ideálja és becsvágya. 1666-ban egy satírikus munkája (*Histoire amoureuse*

¹⁾ Moréri, *Le Grand Dictionnaire Historique*. Tome VI., Basle 1732.

²⁾ Az alábbiakban a köv. bővített kiadást idézem: *Lettres de M. R. de Rabutin Comte de Bussy*. Amsterdam 1738. [Bpesti Egyetemi Könyvtár: «Ga 4425» jelz.] V. ö.: V. köt. 53. l. (1683); VI. 90. (1689) és 298. l. — V. köt. 166. l. (1686); VI. 63. és 66. l. stb.

³⁾ VI. köt. 29. l. (1689); VI. 32., 37., 173., 178., 190., 192., 249., 256. stb.

⁴⁾ V. ö. erről: Kuncz Aladár, *Thököly a francia irodalomban*, Bpest, 1914.

des Gaules 1665) miatt, melylyel a francia udvar gáláns kalandorait és asszonyait rosszul elpalástolt formában leplezte le, a király tizenhét évre száműzte őt az udvartól. Bourgogneban levő birtokára vonult vissza és *Mémoires*-jain dolgozva innen irogatta nagy gonddal készült leveleit, melyek számára a nagyvilággal való érintkezést tartották fenn.¹⁾ Ez a száműzetés tette lehetővé, hogy levelezése számkunkra oly tartalmat nyert, mely bepillantást enged a kor egész politikai és társadalmi életébe és gondolatvilágába. A következőkben csak azokat a mozzanatokat fogom kiemelni Bussy levelezéséből, a melyek MIKES lelki tulajdonságaival és műveltségével párhuzamba állíthatók.

Bussy műveltsége a XVII. század klaszszicizmus, a szalonember fölszínességének minden látható jelével.²⁾ (A précieux levélírási divatja maga is egyik hullámvetése a klasszicizmusnak.) Az irodalom ebben a korban még sűrűn aposztrofálja Jupitert (i. k. II. 336. l.) és XIV. Lajost Cäsarhoz hasonlítják (II. 354.). Az államférfiú nagyságmértéke a «régi Róma» (III. 225.). A tudósok szalonjában PASCAL-t CICERÓ-val, SENECÁ-val és PLATON-nal vetik össze (VI. 89.) MIKES távol állott minden irodalmi problémától, de említi ARISTOTELES, VERGILIUS, OVIDIUS nevét (62. lev.) és Lykurgos törvényeiről, a rómaiak egyszerű erkölseiről — olvasmányai alapján — dicsérettel szól (50. és 68. lev.); sok antik novellát sző a leveleibe (43., 51., 52., 54., 56. lev. stb.).

A királyság eszméje, az abszolút uralkodó tisztelete talán seholsem mutatkozik a XVII. században olyan föltűnően, mint az udvartól száműzött udvaronc Bussy leveleiben, a hol az «igaz fejedelmekről» sűrűn olvasunk elmélkedő dicsőhymuszokat. MIKES világnézete szintén a tekintély elvén alapszik, de a Fejedelemhez való ragaszkodás nála szinte családi érzés és több, mint politikum. (V. ö. a fejedelmek kötelességeiről: 32., 39., 43., 85. lev.)

Bussy a száműzetésben derűs életbölcse névelődött. Filozófiája: a sorsban való megnyugvás. A vallásos meggyőződés volt refugiuma a XVII. század emberének, a mikor újjáéledt Franciaországban a középkori vallásosság. «Plus chrétien que philosophe» (IV. 39.): ez volt az ideálja ennek a szellemnek. Isten rendelésében való megnyugvás tükröződik Bussy minden leveléből (pl. I. 39., 56., 73. stb.). Az élet végeztéje a túlvilág — «Paris en ce monde et Paradis en l'autre» (II. 65.) —, a melynek elérésére eszköz a keresztényi élet (III. 147. stb.) és a keresztényi halál: «mourir en bon chrétien» (II. 329.). Az isteni gondoskodás és előrelátás vezérli az ember sorsát: «il faut espérer» (III. 194.). Turenne halála alkalmával írja Madame de SÉVIGNÉ (Turenne-t egy eltévedt ágyúgolyó ölte meg, megszöve a tűzvonalon mögött): «Pour moi, qui vois en tout la Providence, je vois ce canon chargé de toute éternité» (III. 241.) — és Bussy így kiált föl a válaszlevelében: «Providence! providence!» (III. 249., v. ö. IV. 178., 227.). Ez a mély vallásosság már a fatalizmusba hajlik, bár nem tagadja meg a XVII. század racionalizmu-

¹⁾ V. ö. Bussyról: G. Vapereau, *Dictionnaire universel des littératures*, 1884., 348. l.

²⁾ Lanson, *Hist. de la litt. franç.* 1912. 483. l.

sát sem: «Dieu et la Raison sont de grands Médecins» (VI. 100.). Beöthy Zsolt joggal ismerte föl MIKES leveleiben a *quietizmus* hatását.¹⁾ Mikes vallásossága és a sorsban való megnyugvása — pl.: «Isten vezérli az országokat» (85. lev., v. ö. még 51. lev.) — a francia irodalom hatására vezethető vissza, mondja Négyesy László.²⁾ Ez az irodalom Bussy és Mme de Sévigné levelezésének szűrőjén is eljutott MIKES-hez. CORBINELLI egyik Bussy-hez írt levelében³⁾ említi is a *quietistákat*, MOLINOS «szektáját»: épen egy ellenük készített olasz munka francia fordítását olvassa.

Madame de Sévigné olvasmányainak köre — a mint a Bussy-hez írt leveleiből is kiténik — körülbelül ugyanaz, mint a mit a rodostói könyvtár anyagában magunk előtt látunk. A szellemi rokonság Madame de Sévigné és a rodostói könyvtár összeállítója, valamint olvasói között: kétségtelen. Madame de Sévigné az ájtatosság könyveit keresi, hogy belőlük erősítést nyerjen a hite. Madame de Scudéry — Bussy egyik levelezője — különösen a hitvédelmező PASCAL-ért rajong (I. 285., II. 2.). RÁKÓCZI könyvtárának háromnegyed része a katolicizmus szolgálatában áll. A «mors christianus», az «ars moriendi» eszméjének nagy irodalmát⁴⁾ MABILLON képviseli Rodostóban (*La Mort chrétienne* 1702). BOSSUET-ről — a kinek több munkája megvolt Rodostóban⁵⁾ — gyakran ír Madame de Sévigné a lányához írt leveleiben (első kiadása: 1726). Bussy-RABUTIN egy alkalommal azt írja BOSSUET-ről Madame de Sévigné-nek, hogy nem helyesli a nagy prédikátor párhuzamát Condé herceg és Turenne generális között (Gr. Écr. VIII. 55—6). A spanyol vallási misztika hősnőjének, Szent TERÉZ-nek elmékedéseiről is találunk említést Bussy egyik levelében (VI. 114): Szent TERÉZ művei és levelei⁶⁾ nem voltak ismeretlenek a rodostói remeték előtt. Nem hiányozhatik Szent ÁGOSTON neve a Bussy-féle levelezésből. Szent ÁGOSTON egyik *Tractatus*-át 1683-ban az Autun-i érsek küldi meg Bussy-nek, a ki ebben a munkában igazolását látja a hugenották elleni államintézkedéseknek, a melyek később a Nantes-i edictum visszavonásában érték el tetőpontjukat (V. 66.). Szent ÁGOSTON a rodostói emberek előtt a *Vallomások* szerzőjeként állott: RÁKÓCZI tőle merít ihletet és MIKES-nek is alkalma lehetett forogni a *Confessions* egyik példányát.⁷⁾

Bussy legszorgalmasabb levelezőinek egyike René RAPIN jezsuita atya volt, a Rodostóban is olvasott *L'Importance du Salut*⁸⁾ cz. munka (1675) szerzője. Erről a munkáról írja RÁKÓCZI Ferencz a *Vallomásaiban*: Multum mihi proderat lectio libelli... de Impor-

¹⁾ *Mikes Leveleskönyve irodalmunkban.* (Emlékiadás, 1906. 49. l.) és id. tanulmányom: 20. l.

²⁾ *Mikes K. élete.* (Emlékiadás, 1906. XI. l.)

³⁾ Bussy, *Lettres.* Paris, 1697. II. köt. 120. l.

⁴⁾ V. ö. Thienemann Tivadar, *XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei.* Irod. Közl. 1922; Különnny. 8—10. l.

⁵⁾ *Avertissement aux Protestants, Hist. des variations, Elévation à Dieu.*

⁶⁾ *Oeuvres de Ste Therese; Lettres de Ste Therese.* V. ö. Thaly i. m. (a rodostói könyvtár jegyzékében).

⁷⁾ V. ö. Thaly, i. m. Függelék.

⁸⁾ Thaly, i. m. h.

*tantia Salutis . . . quia ducebat me in cognitionem meimet ipsius.*¹⁾ RAPIN látta el BUSSY-t ájtatos és elmélkedő könyvekkel (II. 192.). Madame de SCUDÉRY egyik BUSSY-höz írt levelében (II. 103.) «portrait»-t rajzol a jansenisták heves ellenfeléről. BOURDALOU-ról — a kinek beszédeit nyolcz kötetben olvashatták a rodostói száműzöttek²⁾ — Madame de SÉVIGNÉ jelenti BUSSY-nak, hogy mikor prédikál, a templomba siető néptömeg megakasztja az utca forgalmát (IV. 226.). BUSSY válaszában (IV. 228.) kifejti, minő életörömököt kíván magának a száműzetése enyhítésére: Madame de SÉVIGNÉ, a leánya, CORBINELLI és BOURDALOU társaságát és egy új operát minden télen . . . Madame de SÉVIGNÉ és BOURDALOU szelleme enyhítette MIKES Kelemen száműzetését a rodostói könyvtár magányában. BOURDALOU gyászbeszédeiről valóságos kritikai essay-t ír Madame de SÉVIGNÉ egyik levelében (V. 252.). Az egyházi beszédek — amelyekben Brunetiére a XVII. század líráját látja nagy becsben állhattak Rodostóban is: a könyvtárban négy beszédgyűjtemény kapott helyet.³⁾ Ha Madame de SÉVIGNÉ egyéb leveleit is szembe állítjuk a rodostói könyvtárral, akkor még a következő nevek jelzik az érintkezési pontokat: QUESNEL, ARNAULD, MASSILLON stb. (Mindezekről részletesebben a dolgozatom II. részében szólok.)

Madame de SÉVIGNÉ és Bussy vallásos világnézetével szoros kapcsolatban állnak azok a társadalombölcseleti és erkölcsre vonatkozó kijelentések, a mik a levélgyűjteményben találhatók. Kevés az erkölcs a században, a melyben élünk — írja Madame de SCUDÉRY Bussy-nek (II. 60.) nyolczvan évvel a *Discours* előtt. A magányosságnak, az anachoreták életének szembeállítására a nagyvilági élet örömeivel (IV. 49.) és a «*droiture des premiers siecles*» (III. 212.): sarkalatos gondolata lett a XVIII. századnak (v. ö. MIKES 106. lev.).

A lányok nevelése szintén azok közé a kérdések közé tartozik, a mik foglalkoztatták a XVII. és XVIII. század embereit (FÉNELON, Madame de MAINTENON). Madame de SCUDÉRY írja Bussynek, a leányairól szólva: «*Vous faites bien de ne les point élever dans cette ignorance grossiere où nous sommes toutes nourries . . . je me plains tous les jours de ce qu'on ne m'a rien appris . . .*» (II. 71.). A XVII. század leánynevelési eszméi hatottak MIKES-re (27. lev.).

MIKES természetérzékét idézett dolgozatomban (1915. és EPhK. 1916.) már vizsgálat alá vettem. Madame de SÉVIGNÉ lelkendezve írja Bussy-nek (I. 67.), hogy «végtelen sok» apró fácskát ültet. De hozzáteszi a XVII. század szellemében, hogy a parkjában egy labirinthust is készített. Mademoiselle du PRÉ már ismeri a vidék «ezer ártatlan örömet», a melyet nem találhatni az udvarnál (II. 331.).

Madame de SÉVIGNÉ sokat emlegetett meleg kedélye, anyai szeretete és családi érzése a Bussy hez írt levelekben is megnyilatkozik. SÉVIGNÉ-né ebben a benső és őszinte subjectivismusban épügy Szent ÁGOSTON tanítványa, mint RÁKÓCZI Ferencz, a kinek *Vallomá-*

¹⁾ Idézi: Brisits Fr., *Szent Ágoston és Rákóczi F. vallomásai.* 1914. 19. lap.

²⁾ Thalys, i. h.: *Sermons du Pere Bourdalou.*

³⁾ *Sermon du Pere Bourdalou; Sermons du Pere Chemine; Sermons du Pere Colombies; Sermons du Pere Massillon.*

sait szintén nem szabad kihagynunk a MIKES szellemi milieujéből. Az aggódó anya áll előttünk, a ki minden gondolatával a háborúba távozott fiáért remeg és könnyeit nem titkolja (I. 155.). A leánya férjhezmenése és boldogsága majd minden levelében örökös gondja (I. 181.; II. 111. stb.). Gyermekeitől távol szinte elhagyja őt a józan-ság (III. 238.). Megható őszinteséggel és közvetlenséggel tárja föl Bussy előtt minden gondolatát és érzését: «Voilà ma vie et mon projet, et Dieu sur tout» (VI. 121.).

SÉVIGNÉ-né családi szeretetéből jutott Bussy-nek is, a ki a szel-lemes asszonynyal szemben nem annyira az unokafivér, mint inkább a tiszteletteljes, néhol negédes udvarló modorában lép föl, olyan évdőd hangon, a hogyan MIKES incselkedik a «nénjével». Madame de Sévigné vigasztaló, bátorító és az elborulásra könnyen földerülő levelei sok örömet vittek a szomorú száműzetésbe Bussy grófnak, a ki elmondhatta volna MIKES-sel: «Edes hugom! azt igen szükséges kennek tudni, hogy a ked kedvesen írt levelét igen kedvesen vettem» (85. lev.).

4. Itt már a stílushoz és a levélformához érkeztünk. Mindenekelőtt rá kell mutatni arra a nagy levélkultuszra, a mi a BUSSY levelezésében megnyilatkozik. A levélírás hagyományának eleven erejét itt is megfigyelhetjük. Madame de Sévigné dicsérettel említi VOITÛRE-t (VI. 314.). BUSSY-t és SÉVIGNÉ-nét a levélírásban BALZAC és VOITÛRE mellé állítják (V. 299.). SÉVIGNÉ-né leveleit már a kortársak a műfaj legkiválóbbjai közé sorolják (IV. 2.). Maga a Király is bámulattal olvassa ezeket a leveleket, a melyek olyan tökéletesek, mint egy Tizian festményei — Bussy véleménye szerint (IV. 361.). Ime, egy-pár újabb bizonyíték arra, hogy Madame de Sévigné már a XVII. és XVIII. század fordulójának nyomtatott irodalmában klasszikus és közismert levélíróként szerepel.

A levélírók tudatos irodalmi tendenciájára vall az a számos dicséret, amelyvel egymásnak levélstílusát magasztalják (pl. II. 146., 316.; IV. 210., 238. stb.). MIKES levélírói tudatosságára fõntebb részletesen rámutattunk. Ő is gondolt arra, mint Bussy egyik levelezõje, Madame de M*** (IV. 163.), hogy a levele fönnmarad az utókor számára. Bussy levelezésében MIKES gyakorlati megvalósítását láthatta annak, hogy máskép kell írni levelet az «atyjafiak»-nak és máskép a «püspök»-nek (MIKES 75. lev.): a sok családi és baráti levél között számos diplomata-udvariassággal megírt czeremóniás episztolát is olvashatott a gyűjteményben (pl. II. 366.). «Elle me parle à un Evêque» — panaszkodik Bussy DE PORTES kisasszonyra (III. 164.). Ilyen öntudatos stílusérzékkel írja BOUHOURS atya egyik levelében: «pour peu que je continuasse sur le même ton, vous prendriez ceci pour un Sermon» (III. 212.). MIKES sokszor meglepõ önelem-zéssel ráeszmél a leveleinek stílusára: levelet ír és nem prédikációt (85. lev.), sem pedig könyvet (13. lev.), vagy históriát (80. lev.). Ha nem leszek ilyen szomorú, — így ír egy grófnõ Bussy-nek — a leveleim hosszabbak lesznek (III. 2.). Ezt az elvet MIKES a maga józan természetességével így fejezi ki: «Elvégzem ezt a levelet, mert magamat kesergetvén, kedet is keserítem. A szomorúan írt levelek úgy jobbak, ha mentõl rövidebbek» (115. lev., v. ö. még a 121. lev. is.).

Levélstílusra — mondanunk sem kell — a legszélesebb skálával szolgálhatott mintául a Bussy levelezése. A természetesség, elelenség és kedély utolérhetetlen képviselője itt is Madame de Sévigné (v. ö. pl.: I. 27., III. 237.), a ki így jellemzi önmagát: «Je suis tellement libertine, quand j'écris, que le premier tour que je prens regne tout du long de ma Lettre. Il seroit à souhaiter que *ma pauvre plume galoppant* comme elle fait, galoppât au moins sur le bon pied...» (IV. 287.).

A levelek belső strukturájára vonatkozólag elég, ha a főntebb idézett levélre (Bussy levelei, 1714. I. köt. 81. lev.) hivatkozunk, a mely — mint említettem — maga is egyik tipikus példája a MIKES-féle levélformának. Történeti események leírását is, valamint egykorú anekdotákat — MIKES *Leveleskönyvének* jellemző mulattató eszközeit — sűrűn találunk a Bussy gyűjteményében (pl.: II. 115., V. 308., VI. 297.). De megtaláljuk a konvencionális levélformákat is, a mik már stílusbeli klisékké merevedtek a kor levélirodalmában és MIKESNÉL: a levélkezdő üdvözléseket («Bon jour, Monsieur, et bonne année» (III. 330.) és a levélzáró stereotyp frázist («écrivez-moi souvent, et m'aimez toujours» (II. 13.)). A versek közbeszúrását illetőleg valóságos költői áradat önti el a précieuse leveleket: madrigalok, rondeau-k, szonettek, stanzák teszik változatossá a levelek narratív hangját. MIKES, a mint már sokszor hivatkoztunk erre, kísértetbe esik és a prózából a szalonjárt udvaroncok módjára versbe szökökenti higgadt beszédét, bár kedves humorral vallja be, hogy: «sohasem voltam a Parnassus hegyén» (42. lev.).

*

Az elmondottak után röviden összefoglalva a következő módon képzelhetjük MIKES viszonyát Madame de Sévigné leveleihez.

MIKES Párisba jutva francziául kezdett tanulni. Első olvasmányai a levélmintagyűjtemények,¹⁾ leveleskönyvek voltak. Kezei közé került BUSSY-RABUTIN levelezése is, a melyből megkapta a tetszését egy anekdota és mikor a missilis és fiktív levelek mintájára később maga is elhatározta, hogy memoár-szerű leveleskönyvet ír, az anekdotát fölhasználta. Egyébként Madame de Sévigné és a többi franczia levelezők nemcsak egyenként hatottak rá, hanem a maguk egészében is, mint általános kordivat: MIKES lelkivilága és gondolatainak köre, valamint leveleinek formája sok tekintetben ugyanazt a szellemet tükrözötteti vissza, a mit az ismertetett franczia levélgyűjteményekben láttunk.

Ez a szellem hatott rá a rodostói könyvtár könyvein keresztül is, a melyekkel a dolgozat további részében foglalkozunk.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

¹⁾ A főntebb (98. l.) levélminta-gyűjtemények sorozatát megtoldhatom még egy munkával, a mely megvolt a rodostói könyvtárban: [Ant. de COURTIN] *Nouveau traité de la civilité...* Amsterdam 1672. Sec. éd. [Müncheni egyet. kvtár «Philos. pr. 766» jelz.]. Ez a mű gyakorlati utasítások mellett szemelvényeket is közöl Voiture leveleiből.

HAZAI IRODALOM.

Horatius költeményei Csengery János átültetésében. (I. r. :

Ódák és epódusok XXVIII + 248 l.; II. r. : Satirák és epistulák 258 l.)

Szeged, 1922.; Budapesten a «Studium» bizománya.

A műfordítás egyaránt jelent elvi és gyakorlati feladatokat; csupán Csengery professor multja teszi lehetővé, hogy utóbbi, jelentősebb oldalt elhanyagolva, e helyt csak egy elvi, t. i. a formakérdésre tekintsünk.

Az Előszó szerint ezen új fordítás abban látja léte jogosultságát, hogy bizonyos szabadsággal, *vegyesen* használja az alakhű s (nagyobb részben) az eredeti alaktól eltérő formákat. A formaballaszt ilyen elvetését egy modern és új Horatius-fordítás számára nemcsak helyes, de elengedhetetlen kiindulásnak is tartom; de *nem* a művelt közönség megnyerése vagy akár a nemzetnevelés bármily tiszteletre-méltó, mégis csak utilitaristikus célja, hanem a legmélyebb költészeti okok alapján.

Horatius nem az az *ἔνθεος* profétája népének, a ki égi lángtól hajtattva, szent és meggondolatlan ösztönösséggel löki ki magából a nemzetét és magát egyaránt megváltó igéket; szavai nem csak «mellékesen» bírnak értelmi értékkel is, mint titokzatosan féltudatos kitöltése az egyedül lényeges belső zsongásnak; nála mondandó és forma nem a költőt is meglepő kényszerűség, hanem kiszámított téglákból tudatosan felépített constructio. Ő az ész világánál olyan mélyre lopta be magát a költészet alogikus lényegének homályos birodalmába, a hol már nem látszik, honnan és hogyan jött. Egyedül és tökéletesen tudja a gondolatiság maximális, Anatole Francenál és sokszor Heinenél is halálos adagaival a «természetes» görögöktől nem is sejtett erőre kapatni a költészetet; tud valahol a legköltőietlenebb talajban is olyan pótlékot növesztetni, a mely — csodálatosan — ép úgy kábít, mint a valódi költészet mákonya. Megtalálta a raffinált luxusköltészet titkát, a latin szellem egyetlen, versenyképes csodáját.

Misem természetesebb most már, mint hogy a költő, a ki — ördögösen — a költészet alogikus részeit is gondolatiakká tudta varázsolni, a kinek szavai csak mint szavak támasztanak igényt és gondolatai csak-gondolati keretek közt is reprodukálhatók, sokkal «mérhetőbb» a fordítás a poticri logikus munkájával, mint az a fajta, a kinél alig «megfogható», praelogikus-ösztönös elemek csökevényei (ritmus, a szavak dinamikája, mechanikája, szóközi ökonomiája stb.) nemcsak hogy mistikus összeforrottságban vannak a szavakkal, de hasonlíthatatlanul fontosabb részei is az öntetnek. Horatiusnál — más szóval — el fog esni a fordító legnagyobb és legreménytelenebb terhe: az alogikus értékekkel szemben való kötelességek.

És ezért *kellett*, költészeti okból is, eljönnie a kísérletnek, a mely a tökéletes Horatius fordítás lehetőségét azon formák elhanya-

¹⁾ A fordítás, Epod. 8., 11., 12., Sat. I. 2. II. 3. és 7. meg a Sat. I. 5. néhány sorának híján, teljes. A kötetekhez magyarázó jegyzetek és névszótárak járulnak.

golásával iparkodik biztosítani, melyek itt, nem lévén alogikus értékek hordozói (csak készen vett ruhák a meztelen gondolatok számára), minden kár nélkül el is hanyagolhatók.

De ezért kell ezen felül elvi érvényre is emelkednie azon előnynek, mely által Horatius, hihetetlen nyelvi nehézségek ellenére, egyedül lehet azon katexochen fordítható költő, a kinek a fordítók raja őt, úgy látszik, mindig is érezte. Mert elhanyagolni — természetesen — csak akkor lehet a formákat, a mikor a jellemzett szerepet töltik be. Rőgtön, mihelyt Horatius, ha szerényen is, de apotiori görög-típusú vates, mint a mondandók értelmének szerves alkotórésze, elengedhetetlenül szükséges az eredeti, illetve (ha ez nekünk használhatatlan,) valami annak pótlására termelt, azonos erővel, azonos elemekre, azonos módon éreztető ritmus. Így ha Csengery esetről-esetre nem módszeres vizsgálat alapján, csak költői ösztönével döntött a formáról, ez ösztön nagyszerűsége folytán sokszor lehetett ugyan alogikus értékeket is megmentő, modern megfelelőt (v. ö. pl. a «római» ódák és az Od. IV, 2 talán legsikerültebb fordításánál), teljesen azonban csak elvi öntudatosság biztosíthatta volna a veszély ellen, mely itt-ott, egy-egy véletlenül *lényeges* ritmus elhanyagolásánál, csakugyan fel is lépett. És ez — mellesleg — vígasztaló magyarázata, ha szerzőnek a görög tragédiákon edzett, nagyszerű képességei — különben csak igen kevés ódánál — nem jártak, mert a használt forma miatt nem *járhattak*, teljes eredménynyel.

Viszont természetes, hogy a mikor az önkényesen modernizált forma költői szempontból is, csakugyan elhanyagolható volt, ez által — persze a Csengery erőnyeinek — összehasonlíthatatlan magasságban sikerült az eddigi kísérleteket felülmulnia. Az «egyénielenebb» ódák (pl. III. 8. és 28., mely utóbbi bizvást állhat Arany *A csapodár Barinéhez* cz. fordítása mellett), de főképp a tipikus Horatiust jelentő satirák és epistulák átültetésével, olyan, szinte zavartalan tökélyt, olyan leveleket adatott sarjasztania, melyekkel egy önfeláldozó élet munkája halhatatlanná koszorúzta magát.

A kik megszokták, hogy legszentebb magányuk perceit oszszák meg a «causeur» Horatiusszal, sokszor lesznek ezután zavarban, vajjon latin vagy magyar ajkának «numerusaira» figyeljenek-e.

(Budapest.)

MARÓT KÁROLY.

Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922.
Pantheon. 8-r. 336 l.

Császár Elemér új könyve: a magyar költészet leghatásosabbá és legfontosabbá vált ágazatának, a regény-műfajnak a Pantheona, benne olyan monumentális és olyan plasztikus csoportozattal, a mely páriját ritkítja az esztétikai irodalmunkban. A sok arczkép megmintázása csak egyik felét jelenti a szerzőtől megvalósított nagyszabású feladatnak; nem kisebb munka volt a rengeteg apróbb-nagyobb alak elhelyezése, beállítása, csoportosítása s a talpazat olymódon való felépítése, hogy onnan necsak minden regényírónkat külön is, művészi értéküknek és irodalomtörténeti szerepüknek megfelelő perspektívában láthassuk, hanem hogy háttér gyanánt mögé kerüljön néhány nagy vonásban egész nemzeti életünk utolsó másfél évszázadának a

képe, sőt a talapzat felett s a szoboralakok között folytonosan kilátás nyíljék még messzebbre is: a világirodalom rokon területeire, mert e nélkül szemmértékünk könnyen megtévedhetne.

Alig lehetne irodalmunk történetéből még egy olyan tárgykört kiválasztani, mely a legutóbbi évszázad folyamán annyi érdekszálal kapcsolódnék bele Magyarország szellemi és erkölcsi életébe s oly sok tanulságot nyújtana e sorsváltozásokban gazdag korszak megismerésére vonatkozólag, mint a magyar regény fejlődéstörténete. Ennek a feladatnak megoldása méltó cél lehet a legkomolyabb írói becsvágy számára, hiszen kivételes fontossága régóta nyilvánvaló, világirodalmi értelemben s a mi nemzeti irodalmunk szűkebb területén egyaránt. Szerzőnk is e két szempont hangsúlyozásával kezdi meg fejtegetéseit. «Ha a kor lelkét a maga egész gazdagságában és a kor emberét minden sajátosságával, az élet minden jelentkezésében meg akarjuk ismerni, akkor a regényhez kell fordulnunk,» mondja könyve első lapján Császár, jelezvén ezzel egyszersmind a tárgyválasztással együttjártó nehézségeket is.

A téma kivételes érdekességének egyetemes és nemzeti szempontból való illetén megjelölése után természetszerűleg tér át könyve bevezetésében szerzőnk a regény elméletének, műfaji tulajdonságainak, az antik és a modern regény közti viszonynak s a modern regény különféle fajtáinak megbeszélésére. Mindezt nagyon takarékosan, a lehető legkevesebb szóval végzi el, mint olyan részeit a feladatnak, melyek még igazában nem tartoznak a tárgyhoz, csak azokat a lépcsőket alkotják, melyek fölvezetnek a voltaképeni nézni-valókhoz.

Helyeseljük a tárgykörnek a regény műfaji határai közé való szorítását s a novellairodalom kirekesztését is, mert a két műfaj, bár közeli atyafiságban van, nem egy s a szerző csak így tudhatott a rendelkezésére álló helyen igazi alapos munkát végezni. Egy húsz ívnyi kötetben regény- és novellairodalmunk együttes tárgyalása bizonyára csak vázlatos munkát tett volna lehetővé. Császár könyvének ellenben egyik legfőbb érdeme, hogy nemcsak rendkívül gazdag tartalmú, hanem igen alapos is. Szinte meglepi ez az olvasót, mert elvégre csaknem félezer regényt s egy csomó novellát jelent az az óriási anyag, melyet vizsgálódása körébe von a szerző s e roppant könyvhalmoz közepette nemcsak a korszakok felosztásában s a különböző eszmeáramlatok ismertetése terén szerencsés, hanem a kiválóbb vagy érdekesebb egyéniségekről megrajzolt arcképek is olyan jó szemre, olyan biztos kézre, olyan gondos árnyékoló- és távlatfestő-ügyességre vallanak, hogy ezeket az arcképeket tartom az egész könyv legkitűnőbb részének. Dugonics, Fáy, Jósika, Eötvös, Kemény, Vas Gereben jellemzése nemcsak művészien eleven, hanem beható és teljesnek mondható is. A Jókai-arckép is biztos körvonalú és igazságos, ha a gáncsoló és dicsérő szempontot külön-külön tekintjük, de a két szempont stereoskópja nem tud szemünkben teljesen egységessé, egy egyéniséggé összeolvadt képet adni. Jelenleg ilyenre senki sem képes. Jókai megítélése terén egyelőre az átmenet korát éljük; a Jókai fogatkozásainak hangsúlyozásában a Gyulai-féle megállapítások ellenállhatatlan hatása alatt állunk még mindig, de valahogy mindinkább általánossá válik ez álláspont revíziójának szükségérgzete

a Beöthy útmutatása irányában, csakhogy ezt a revíziót majd egy későbbi nemzedék tudja kibékítő módon és véglegesen megcsinálni; mert míg egyfelől mindnyájan úgy beszélünk, hogy Jókai semmit sem ért a jellemrajzolásához, nincs emberismerete, kiforrott világnézete, cselekvényeit maga sem veszi komolyan stb., másfelől pedig a világirodalom legelső prózai remekírói sorába iktatjuk: hiába, ez két Jókai, a kiket nem tudunk egygyé olvasztani. De — ismétlem — ez ma nem sikerülhet s talán nincs még egy másik problémája tudományunknak, mely ilyen tartós antinómiát tudna ékelni eszünk és szívünk közé.

Az egyes regényírói egyéniségek megrajzolása — a mint fentebb is hangsúlyoztam — csak egyik része volt szerzőnk nagyszabású feladatának; a csoportosítás és a kellő perspektíva külön rátermettséget követelt, főként az egyetemes regényirodalomban való nagy jártasságot, melynek azonban nem szabad a háttérből előtolakodni, hanem csupán a nélkülözhetetlen genetikusan újjelzéseket megadni a magyar regényirodalom immár nehezen áttekinthető rengetegében. Császár teljes biztossággal végzi e föladatát (tömör és mégis nagyon sikerült a romantizizmus irodalmi áramlatának rajza 92—98. l., közelsége ellenére is higgadt és tárgyilagos az 1867 utáni korszak realizmusáé 257—264. l.). Ez a jól megrajzolt háttér és helyesen alkalmazott perspektíva az egyes regényírók alakjait is hatásosan kidomborítja; pl. az Eötvösről adott jellemkép, mikor így kellő perspektívában, módszeres úton megkeresett nézőpontból látjuk: egészen újszerűnek és határozottan sikerültebbnek, elevenebbnek tetszik, mint az a vele lényegében teljesen megegyező tanulmány, melyet 1913-ban, az Eötvös-centennárium alkalmával írt szerzőnk. (*Eötvös mint regényíró*. A Kisf.-Társ. Évl.)

Regényirodalmunk területének korszakokra osztásában, regényíróink értékelésében — igen helyesen — óvakodik a szerző a minden áron való eredetieskedéstől; könyve nemcsak megjelöli repertóriumában a hasznavehető eddigi irodalomtörténeti előmunkálatokat, hanem fel is használja azokat. Ez azonban nem azt teszi, hogy sablonokat tart szemé előtt. Érdekes és részben eredeti már maga az anyag korszakok szerinti felosztása is: a Dugonics előtti kezdetleges és szórványos nyomokat «Előzmények» cím alatt ismerteti, a Dugonicstól Kisfaludy K. *Tihamérjáig* terjedő időszakot «A kísérletezés korá»-nak mondja. Most jön «A magyar regény megszületése» cz. fejezet; itt kap helyet az első magyar társadalmi regény írója: Fáy András, itt olvasható 18 lapnyi beható jellemzése Jósikának, azután a Jósika-korabeli kisebb jelentőségű regényírók. Az abszolutizmus korának regényirodalmáról először általános jellemzést ad, azután ilyen felosztás szerint halad: romantikusok, magyaros korrajzok, szintelen egyéniségek. A kiegyezés utáni korszak közös jellemvonásul a realizmust emelvén ki, megkülönbözteti a következő csoportokat: angol nyomon járók, orosz nyomon járók, francziások, a korszak többi regényírója és végül külön: Mikszáth Kálmán. Az 1849 utáni e két korszakra vonatkozólag egy szerzőtől származó összefoglaló munkánk (a regényműfajról) mindeztideig hiányzott, itt tehát majdnem kirekesztőleg a maga belátására volt utalva szerzőnk a csoportosítást illetőleg. Jól tette, hogy pl. a kiegyezés után roppantul

felszaporodott regényírók tömegét alapos rostálásnak vetette alá a tárgyalás előtt (lásd '625. l.), így nem válik könyve száraz lexikonná. Mikszáthtal aztán lezárja könyve anyagát s csupán rövid «befejezés»-ben vet futó pillantást a legutóbbi pár évtized regénytermésére.

Szerzőnk eredetisége abban is megmutatkozik, hogy egy-egy jelentéktelennek tartott vagy talán egészen ismeretlen regényre felhívja figyelmünket, a hol meggyőződése úgy sugalmazza (pl. Kelmenfy László: *Meghasonlott kedély* 1846.). Tanulságos és érdekes az a mód, a hogyan összegezi az egyes korszakoknak, különösen a kísérletezés korának eredményeit s mintegy megmutogatja: mi lett volna a szerencsés, illetőleg a természetes fejlődés, hogyan jut zsákutczába egy-egy jobbsorsra érdemes, sokat ígérő kezdet.

Eredeti megállapításaiban nem is vettünk észre semmi tárgyi tévedést; egy esetben idézi Beöthy Zsolttól Dugonics *Etelkájának* tartalmi rövid összefoglalását s mindjárt két pontatlanság kerül át vele könyvébe.

Véleményemet összegezve: örömmel üdvözlöm az első magyar regénytörténetet, mely kiegészíti Beöthy klasszikus könyvét (*A szép-prózai elb.* 1886—87.). Beöthy a lehető legszelesebb alapra kezdte építeni munkáját, ez a főkülönbség Császár művével szemben. De fontos hasonlóság is van kettőjük között: mind a két munka a legilletékesebb szaktudós munkája, de mind a kettő szándékosan mellőzi előadásukban a tudományos apparátust, hogy a nagyközönség által is élvezhető eleven, szabatos, művészi alakba önthessék irodalmunk egyik legérdekesebb és legfontosabb műfajának hatalmas anyagát.

(Debreczen.)

ZSIGMOND FERENCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

R. Cagnat et V. Chapot: Manuel d'archéologie romaine. Tome premier. Les monuments. Décoration des monuments. Sculpture. Paris (Auguste Picard) 1917. 8r. XXVI, 735 l. 371 képpel.

A «Manuels d'archéologie et d'histoire de l'art» sorozatban, a melyben eddigelé a prähistorikus és kelta (Déchelettetől 3 kötetben), az amerikai (Beuchet), a francia (Enlart, 3 köt.) archæológiának, továbbá a bizánczi (Diehl) és az iszlám (Soladin és Migeon, 2 köt.) művészetnek kézikönyvei láttak napvilágot, megjelent a római archæológiának kézikönyve két vaskos kötetben, a melyből azonban máig a nehéz könyvkereskedő-viszonyok mellett csak az első kötethez tudtunk hozzájutni, de ez is elegendő ahhoz, hogy magunknak az egész munkáról ítéletet alkothassunk.

Ilyen kézikönyvre már régóta van szükségünk, mert sem a classica-archæológiának, sem külön a római és görög archæológiának nincsen megfelelő kézikönyve. Tudvalevő dolog, hogy az archæologia csak a mult században vált önálló tudományos disciplinává, a mikor az antik szellem monumentalis hagyományát rendszeres vizsgálódás

tárgyává tették és az emlékek gyűjtése és számbavétele, az antik emlékhelyek föltárása évről-évre óriási mennyiségben gyarapodó új anyagot szolgáltatott a kutatásnak. Hatalmas arányokban folyt az adatgyűjtés és anyagközlés, a napfényre hozott és a múzeumokban fölraktározott emlékeknek és emléksorozatoknak, emlékhelyeknek megterületeknek, valamint gyűjteményeknek leírása és földolgozása egész sereg ma már csak nehezen áttekinthető szakfolyóiratban, monographiákban, dissertatiókban, nagy (és tegyük hozzá, mert ez jellemző ezekre a kiadványokra: méregdrága) gyűjteményes vállalatokban. A monumentalis philológiának első összefoglalását *K. O. Müller* adta 1830-ban *Handbuch der Archæologie der Kunst* címen, melynek 3. kiadása halála után *Welcker* átdolgozásában jelent meg 1848-ban. Érdekes, hogy a genialis szerzőnek ezt a remekművét 1878-ban változatlan lenyomatban bocsátották közzé, mert nem akadt senki, a ki arra vállalkozott volna, hogy az archæológiának új, akkor is már rendkívül megnőtt és sokágú anyagát a tudomány haladásának megfelelő módon dolgozza be Müller kézikönyvébe. A várva-várt összefoglalást 1895-ben kísérelte meg *K. Sittl* a Müller Iván-féle *Handbuch* VI. kötetében (megtartva a nem szerencsés *Archæologie der Kunst* elnevezést), mely módszerében és előadásában egyaránt el volt hibázva. A Sittl-féle kudarcot jóváteendő, *A. Furtwängler* vállalta a VI. kötet újból való megírását, az a tudós, a ki souverain módon uralkodott a class. archæologia egész birodalmán; váratlan halála azonban semmivé tette reményeinket. A Hb. der klass. Altertumswissenschaft tátongó hézagának pótlása czéljából most aztán hivatott szakemberek egész gárdája szövetkezett *H. Bulle* szerkesztősége alatt egy archæologiai kézikönyv megírására, mely öt kötetre van tervezve és kétségkívül az «Iwan Müller» legjobb kézikönyveinek méltó társa lesz. De hogy mikor valósul meg ez a gyönyörű terv, az nagyon kétséges, mert a kilencz évvel ezelőtt kiadott első füzet óta (ismer tettem EPhK. 1914 : 382 sk. lk.) folytatását hiába várjuk. Az idevonatkozó irodalomból említést érdemel *F. Koepp* *Archæologie*-ja (a *Sammlung Göschen* 4 kötetében 1911 óta), mely pompás kis bevezetés a class. archæologia tanulmányába és annak problémáiból s megoldásokról ad ízelítőket, azonban *Handbuch* számba nem akar menni. A kézikönyv címét viseli ugyan *Fowler-Wheeler-Stevens* munkája : *A Handbook of Greek Archæology* (New-York 1908), de ez nem a görög archæologia rendszerét, hanem a görög művészetnek történetét adja, a mi, bár gyakran összetévesztik a kettőt, tárgyköre és módszere tekintetében elkülönülő két tudomány; a mint Conze szellemesen mondta : a hol a classica-philologia keresztmetszete találkozik a művészettudomány hosszmeteszével, ott fekszik a classica-archæologia területe. Helytelenül használja *M. Collignon* *Manuel d'archéologie grecque*-je és *J. Martha* *Manuel d'arch. étrusque et romaine*-je (mindkettő a *Bibliothèque de l'enseignement des Beaux-Arts*-ban 1907² ill. 1884.) az archæologia címét, mert ezek is csak afféle elnagyolt vezérfonalai a görög, ill. etruszk-római művészetnek.

Örömmel üdvözljük tehát az előttünk fekvő munkát, a mely, ha nem is az egész classica-archæológiára nézve, de legalább egyik, a görögnél is jobban elhanyagolt római részre vonatkozólag meg akarja oldani a synthesis föladatát. Két szerzőjének jó csengésű neve van a

tudományos irodalomban: R. Cagnat, a Collège de France tanára, egyrészt a római epigraphikának kiváló művelője, kinek a legjobb fölrattant (*Cours d'épigraphie Latine*, 1914⁴) köszönjük (mintaszerű *L'armée romaine d'Afrique* című munkája is, 2 köt. 1912—13²), másrészt mint archéologus szerzett magának érdemeket Algir és az Tunis római telepeinek fölkutatásával és ismertetésével. V. Chapot meg az *École pratique des Hautes Études* előadója, az antik művészetről és az ú. n. régiségekről írt számos értekezést; figyelmet érdemlő módszertani dolgozata *Les méthodes archéologiques* (*Rev. synthèse hist.* 28, 1—18 lk.). Mindketten a könyv irodalmi apparatusában, a mely a tárgyalást a lapok alján kíséri, bőven és pontosan idézik és értékesítik mind az antik írók és föliratok tanuságtételeit, mind a modern francia, angol, olasz és kiváló mértékben a német szakirodalom eredményeit.

Francia könnyedséggel, minden bővebb kifejtés nélkül adott meghatározás nyitja meg a könyvet: „Archæológián értjük a mult összes maradványainak tanulmányát azok kizárásával, melyeket a nyelv — akár írott, akár vésett tanuságok formájában — ránk hagyt”. A mihez természetesen sok szó fér, mert a tanulmányt pontosabban tudományos kutatási módszernek kell mondani, melynek tárgyát a multnak térbeli formában jelentkező összes emberi alkotásai teszik. Ezután az „Introduction” (XX. l.), kiindulva abból a tényből, hogy a számtalan népet és országot magában foglaló római birodalom műveltsége nem egyöntetű kultúra, hanem csodálatos vegyület, meg akarja állapítani annak alkotó elemeit, egyfelől az egyes népek és vidékek ősi hagyatékából eredő és ott tovább élő ethnikai és regionális sajátosságokat (például szolgálhatnak a Palmyra-típusú szoborképek), másfelől egyes kultúrkörök kifelé gyakorolt hatá-át (pl. Keletnek, Hellasnak vagy a hellenizmusnak hatását a római művészetre). Ezen alkotó elemek kutatásánál sorra veszik szerzők az itáliai népeket, Etruriát, Görögországot, a Keletet (Egyiptomot és Ázsiát) s végül egészen röviden a Nyugatot. Nagyjából elfogadható képét adják a viszonyoknak, a melyeknek megállapítása tekintetében a vizsgálódás még sok hézagot mutat, avagy pedig egyoldalú nézőpontra helyezkedett, mint teszem azt Mrs Strong könyve *Roman Sculpture from Auguste to Constantine* (1907; NB. az egyetlen római szobrászattörténet) a római plastikának a görögtől való függése kérdésében. Hogy Cagnaték vázlatukban a felvetődött súlyos problémákra és vitákra nem fordítanak nagyobb figyelmet, azt eléggé jellemzi pl. az a körülmény, hogy Riegl és Wickhoff meg Strzygowski nevét nem is említik.

A munka beosztása: I. könyv: *Les monuments* (1—361. l.); II. könyv: *Décoration des monuments*. 1. rész: *La sculpture* (362—714. l.) [Eddig terjed az I. kötet]. II. könyv. 2. rész: *Peinture et mosaïque*; III. könyv: *Instruments de la vie publique et privée* — a művészettörténetek szokásos tárgyalási rendje (Építészet, szobr., fest., iparművészet), azzal a különbséggel, hogy a szobrászatot és a festészetet mint emlékdíszítő művészeteket teljesen alárendeli az építészetnek. A mi nem helyes, mert a szobrászatnak vannak ettől egészen független alkotásai (pl. utcán vagy parkban föllállított császár- vagy genreszobrok vagy ékszerként használt gemmák). A nagy körön belül aztán az anyagot nem a műtörténet szempontjai (fejlődés,

iskolák stb.) szerint adják elő, hanem tárgyi csoportosításban, a mi az archæologiai módszer azon elvének kidomborítása, mely a művészettudomány formái, stiliztikai értékelései helyett, ill. mellett az emlékek tárgyi, tartalmi vonatkozásaira fekteti a fősúlyt. Hisz' ép ezen elvénél fogva bővebb az archæologia tárgyköre, mint a műtörténeté, mert míg amaz az antik kultúra összes térbeli maradványait vizsgálja, ez a megjelenés formai alkalmatossága szerint válogatván közöttük, sok emléket kirekeszt köréből. Innét, a tárgyi szempont kidomborításából ered az Emlékekről szóló könyvnek egy erénye és egy hibája. Erénye, hogy rendszeresen tárgyal oly dolgokat, melyeket az antik műtörténeti kézikönyvek és a római építészet történetének földolgozásai (Durm, Choisy, Borrmann, Anderson-Spiers) vagy teljesen mellőznek vagy csak érintenek. Ilyen az utakról, hidakról, kikötőkről szóló (3.) fejezet (melynek irodalmi utalásából hiányzik Merckel, Ingenieurtechnik im Altert. 1899), a városépítésről, falakról és kapukról szóló (4.) fejezet, a melyben rendeltetésük helyes értelmezésével az ú. n. diadalíveket is tárgyalja, holott ezeknek a monuments honorifiques közt (13. fej.) volna helyük; ilyen továbbá az 5. fejezet a vízművekről (ezek sorában érdekes ismertetés a vízduzzasztókról) és csatornázásról; a 6. fej. a kereskedelmi és ipari, a 16. a gazdasági építményekről és főleg — ebben különösképp otthonos Cagnat — a limes-, tábor- és kaszárnyaépítést tárgyaló 12. fejezet. Végighaladva az emlékek összes csoportjain s azon a két fejezeten, mely bevezetőleg az építés anyagairól, a szerkesztés módjairól és az oszloprendekről tájékoztat, mindig világosan és megbízhatóan, felötlük az a hiba, a melyre fentebb czéloztunk: a leírásban a szerzőket csak a tárgyi, tartalmi szempont érdekli, az emlékek formai értékével keveset törődnek. Hiába keressük náluk a különböző alakú íveknek mint vezető műformáknak, a különböző rendszerű boltozással és a kupolával való hatalmas belső téralkotásnak kellő méltatását (a Pantheon genialis alkotását néhány sorban írják le, alaprajz nélkül), a mi a r. mestereknek mindenkorra első helyet biztosít az építészet történetében; nem kapjuk a r. építés jellemzését, a boltíves szerkesztésnek összekapcsolását a görög egyenes vonalú oszloprendekkel, a mi azóta közkinccse az architektúrának, a golyvás gerendázatnak (Nerva-forum, Adalia), a barokk-formáknak (Baalbek, Spalato) stiliztikai elemzését, a festett polychromiának sokszínű anyaggal való pótlásának említését stb.

Az emlékek leírása mindig jellegzetes példákön történik, melyet a hasonlók fől sorolása követ; az érdeklődőt jó utalásokkal irányítja tovább. A példákat Itálián kívül főleg Africából válogatja — ebből és más jelekből is sejtjük, hogy az I. könyv Cagnat műve —, másodsorban Britanniából, Hispaniából, azonkívül Szíria és Germania területéről. A dunai provinciák maradványait nem veszi tekintetbe, így hiányzik aztán az idegen istenségek templomainak értékes és a munka eredetiségét igazoló leírásából a Dolichenum-typus, melyre Carnuntum (Dell, Arch. epigr. Mitth. 1893, 179 skl.) adta a mintát (s a melynek pendantját, Brigetióban, legközelebb ki fogom adni). A szerző philologiai iskolázottságát elárulja a latin szakkifejezéseknek bő és következetes közlése, a magyarázathoz szükséges föliratok és auctorhelyek fölhasználása, valamint az emlékek rendeltetésének kul-

túrtörténeti keretbe állítása; azokból az útmutatásokból pedig, a melyeket a romoknak meghatározásához ad (pl. 288 skl.), az ásatások tapasztalt mestere szól az olvasóhoz. Viszont föltűnő, hogy a gyakorlat embere a provinciális téglákat, a katonai csapatok bélyegeit nem ismerteti kissé bővebben, ezekről képet sem ad, a minthogy a légláégetők és fazekas-kemenczékről is megfélekedezett, a melyekre nézve a britanniai példák mellett elsősorban a Kuzsinszkytól újabban Aquincumban föltártak tanulságosak. A római archæologia modern szakirodalmának legújabb eredményeit is értékesíti (pl. Leroux-éit a bazilika-problémáról), de a görög színházra vonatkozó kutatásokat már nem ismeri annyira jól, különben nem mondhatná (173. l.): *chez les Grecs . . . les acteurs occupaient la scène, les chœurs l'orchestre.*

Áttérve a kötet másik felére, a szobrászati részre, melyet alapjában Chapotnak tulajdonítunk, bevezetésként kapjuk a plastika két ágának (kerek és reliefszobrászat), technikájuknak és alkalmazásuknak jellemzését. A két főág szolgál a tárgyalás felosztásának alapjául. A kerek szobrokról szóló négy fejezetben sorra kerülnek: az istenségek, a császári képmások, magán és ismeretlen emberek portrait-i és a többi szobormű, genre czímén egyesítve. A reliefnek nyolcz fejezet van szentelve: díszítő, kultusz, siri, történeti, genreszerű domborművek, mécsesek képei, stucco- és festett agyagreliefek. E kategoriákon belül azonban az építészeti emlékek leírásával ellentétben nemcsak az ábrázolás tárgyával, vallási, történeti vagy régiség-tani értelmezésével és tanulságaival foglalkozik a szerző, — például szolgálhat az áldozat lefolyásának a képekből való reconstitúciója (568 sk. lk.) —, hanem ép oly behatóan tárgyalja esztétikai szempontból is az emlékeket és ad a csoportokon belül fejlődéstörténeti és stilsztikai fejtegetéseket — pl. a historiai relief műfajának kitűnő jellemzésénél (618—659) —, sőt többször külön szakaszban tér ki művészettörténeti kérdések taglalására (pl. A portrait fejlődése, A növényi díszítmény fejlődése, A r. tört. relief eredetisége), úgy hogy egészében, az anyag elrendezésének sajátosságaitól eltekintve, mely összetartozó dolgokat más-más csoportban hoz, jó képet nyújt a római szobrászat fejlődéséről, a mi annál nagyobb érdem, mert a római művészet e részéről még nincs teljes összefoglalásunk és Chapotnak ez a könyve bővebb, mint az általános műtörténeti kézikönyvek megfelelő szakaszai.

Csak néhány megjegyzésre szorítkozunk. Az istenszobrokról szóló fejezet, melyben a typologiai szempont uralkodik, a modern vallástörténeti kutatáshoz viszonyítva kissé rendszertelen és képeinek legnagyobb része kezdetlegesen schematikus (a kömlödi Dolichenus táblarészlet pl. Seidlnek 1854-i gyöngé rajza után közöltetik), a mi annál feltűnőbb, mert egyébként az egész munka szépen van illusztrálva s jól esik benne számos új, nehezen hozzáférhető kiadványból eredő ábrát látnunk. Az ilyen munkának azonban még bővebb képsorozatra van szüksége; szerzőink lépten-nyomon kép nélkül magyaráznak a kép-utalásaik egész segédkönyvtárt igényelnek. Vannak egész §-ai, melyeknek fejtegetései csak idézett ábrákra vonatkoznak, pl. a VI. fejj. 4. és 5. §-ai; a híres férfiak képmásairól szóló fejezetben mindössze Corbulo, Antinous és Scipio Africanus maior képe szerepel (az utóbbi tévesen, mert erről a nápolyi bronzbusteról megállá-

pították, hogy Isis papot ábrázol), míg a szövegben tárgyalt Cicero, Pompeius stb. szobroknál Bernoulli (Ikonogr.) és Delbrück (Antike Porträts) műveire utal. A portrait-szobrászat ismertetése is, a melynek gazdag irodalma van, Ch. önálló ítéletéről tanuskodik. Caligula kopenhágai bustejét, Studniczkaival szemben, kit Hekler is követ (Bildniskunst 182. b.) nem fogadja el biztosnak. L. Verusról kevésbé ismert képet közöl Douggából, mely jobb a rendesen citáltaknál (Hekler i. m. 269. t.). Sept. Severusnál ragaszkodik a capitoliumi képmáshoz, mint leghitelesebbhez (szemben Heklerrel, 267. b. és Delbrückkel, Bildn. röm. Kaiser 27). Érdekes, hogy id. Faustinának Sousseből való arczképe (Delbrück, i. m. 21) elkerülte figyelmét. Julia Mamæat éremképpel illusztrálja, holott kifejezőbb a Brit. Museum mellszobra (Delbrück 29). A primaportai Augustus pánczélsképeinek elemzésénél megfélekedezik Caligo alakjáról (v. ö. Robert, Arch. Hermeneutik 50. l.). A történeti reliefek sorában, melynek alapos tárgyalásából kiválik a Trajanus-oszlop képszalagának stilisztikai elemzése, nélkülözzük az ú. n. lepénysütő-minták képeit, a melyekre Aquincumban is vannak szép példák; ha a mécsesképeket tárgyalja, ezek is érdemelnek említést. Kissé sovány a mesterségek ábrázolására vonatkozó szakasz.

A magyarországi római emlékekről nem igen vesz tudomást könyvünk. Említi ugyan a kömlödi Dol.-táblát (434. l.) és az apulumi Mithras reliefet (452. l.), de nyilván csak azért, mert Roschernél, ill. Cumontnál találta; Szépművészeti Múzeumunk antik gyűjteményének egyik szép márványreliefjét («Augustus áldoz az actiumi Apollónak») meg Strong nyomán idézi (623. l.). A magyar archæologusok munkássága ismeretlen előtte, csak Heklert idézi: kétszer a Bildniskunst d. Griechen u. Römert (377., 476. l.) és akkor, mikor a Röm. weibl. Gewandstatuten kronologiai megállapításait közli (521. l.), nyilvánvalóan azért, mert ezek a munkák német nyelven jelentek meg. A miből azt a megszívlelendő tanulságot kell levonnunk, hogy tudományos kutatásainkat ú. n. világnyelven kell közrebocsátanunk, ha azt akarjuk, hogy számbavegyék és megbecsüljék. Ezért jó volna, ha érdekelt folyóirataink áttérnének a polyglott rendszerre.

Abban, a mit Cagnat és Chapot nyújtottak, érdemes és hasznos munkát végeztek. De a kézikönyv fogalmát nem meríti ki Manuel-jük, mert a II. kötet jelzett tartalma is csak a festészet és iparművészet ismertetésére szorítkozik. Hiányzik belőle a módszer tárgyalása, az emlékek leírásánál, datálásánál és magyarázatánál követendő elvek rendszeres megállapítása és példákon való szemléltetése; az archæologiai kutatás céljainak szabatos meghatározása a philologiai, műtörténeti és más rokon tudományos kutatással szemben. Hiányzik a római archæológiának története, forrásainak ismertetése. Nincsen benne museographia és arch. topographia; az Itálián kívüli emlékeknek provinciák szerint való tárgyalása a formai változatok, helyi sajátosságok, tárgyi bővülések föltüntetésével és még több efféle. A római archæologia kézikönyve tehát még ezután is pium desiderium marad.

Robert, Carl: Die griechische Heldensage. (*Griechische Mythologie* von L. Preller. Vierte Auflage erneuert von Carl Robert. II. Band.)
 I. Buch: Landschaftliche Sagen. 1920, 8°, XII + 420 l., 36 M. —
 II. Buch: Die Nationalheroen. 1921, 8°, VIII + 336 l., 36 M. —
 III. Buch: Die grossen Heldenepen. I. Abt.: Die Argonauten. Der thebanische Kreis. 1921, 8°, VIII + 212 l., 30 M. — Berlin, Weidmann.

Közel ötven esztendeje már, hogy Preller *Griechische Mythologie*jának, mely még ma is a legjobb görög vallástörténeti kézikönyv maradt, megjelent Plew átdolgozásában az utolsó teljes kiadása. Ez a Plew-féle 3. átdolgozás azonban, épúgy, mint az első kötetnek (*Theogonie* u. *Götter*) 1894-ben C. Robert által végzett negyedik kiadása, kegyeletteljesen csak apróbb kiigazításokra szorítkozott, az egész mű felfogása nagyjában maradt úgy, a hogy azt Preller 1854-ben megfogalmazta. Égető szükségét elégít ki tehát C. Robert, mikor hosszú és termékeny munkásságának betetőzéseképen átdolgozta a Preller-féle kézikönyv második, a görög herosokról szóló kötetét. Robert a régi keretet teljesen új tartalommal töltötte meg, a mi már abból is kitűnik, hogy a legutolsó kiadásban (1875.) e második kötet terjedelme 500 oldal volt, míg a mostani alakjában már is 968 oldalt tesz ki, noha az utolsó rész még nem is jelent meg. Az egész munka most már csak annyiban tekinthető a Preller-féle mű második kötetének, a mennyiben kegyeletből és praktikus okokból nagyjában megmaradt a hősmondáknak régi, vidékek szerinti felosztása, de Prellertől eltérően Robert ide sorozta az epos anyagának azon ősi elemeit is — saját szavai szerint az epos mondáinak *landschaftliche Urformját* —, a melyek szerinte eredetileg az egyes vidékek mondáihoz tartoztak, azonkívül ide osztotta be a Preller által Heroen der Kunst, cz. fejezetben külön tárgyalt hősoket is, mint pl. Orpheus, Daidalost stb. A második résznek (*Herakles, Theseus*) régi *Heldensage* címét túlságosan bőnek találta Robert s *Nationalheroen*-re változtatta, bár a a görög partikularizmusnak talán még ez a szó is többet mond, mint a mit valóban magában foglal. A harmadik résznek a címét *Heldendichtung*ról *Die grossen Heldenepen*-re változtatta, a mivel igen helyesen hangsúlyozza azt, hogy itt az epos által formába öntött hősi mondákról van szó.

Róbert módszere élesen elüt Prellertől. Míg Preller, ha józan kritikával is, a Max Müller vezérlete alatt uralkodó összehasonlító mythologiai irány híve, addig Robert K. O. Müller útjain jár, akinek figyelme főleg a monda kialakulásának történetére irányul. Ez a Widétől (*Gercke-Norden, Einleitung* II³, p. 268) új-történeti iskolának nevezett irány, mint azt már 1873-ban megfogalmazott programjuk határozottan megállapítja (idézve fenti helyen), «újra megkísérli az ars nesciendi-t megtanulni és a helyett, hogy az ó-kor képzeteinek megmagyarázására törekednék, megeleégszik azzal a szerényebb feladattal, hogy lépésről-lépésre végigkísérje tekervényes útjain a mythosalkotó tevékenységet a homerosi kortól kezdve, élesen szétválaszsa a mondaalakulás egyes fázisait, a lehető legpontosabban meghatározza minden új változat vagy fejlemény idejét, végül az egyes mythosok természetét lehetőleg meghatározza, az idegen s honi, jokális és nemzeti, valódi és ál-mythosokat egymástól a maguk na-

gyon is különböző értékük szerint megkülönböztesse. E program hűséges követőjének vallja magát Robert a Vorrede IX. lapján s végig annak is bizonyul. Ez a határozott állásfoglalás természetesen némileg egyoldalúvá teszi ezt a művet, a mely alig ad egyebet, mint a mondai motívumok történetét a görög költészetben és művészetben s még attól is óvakodik, hogy az idegen irodalmakban fellelhető azonos motívumokkal összehasonlítsa őket. Hogy csak egy példát említsek, Perseus mondaköre telve van olyan mesemotívumokkal, a melyek világszerte el vannak terjedve (v. ö. Hartland, *The legend of Perseus*, Lond. 1894), Robertnél minderre semmi czélzás sem történik s a történeti módszernek ez az egyoldalú hangsúlyozása az egész művön végigvonul. Igaz ugyan, hogy a *mythologia* Max Müllerék idejében különösen, de azóta is nem egyszer már rosszul járt az összehasonlításokkal, de ez nem ok arra, hogy egészen elvessük a kutatásnak ezt az igen sokszor mégis csak meglepő eredményekre vezető eszközét. S hogy mindjárt végezzek is a kifogásokkal, a miket a vallástörténész emelhet e művel szemben: a szerző túlhajtott motívumtörténeti érdeklődéséből folyik e könyvnek az a hiánya, hogy az egyes mondákkal, különösen az ú. n. helyi mondákkal szoros kapcsolatban álló vallási cselekményekre s azok természetére vonatkozólag csak igen szűkszavú és hiányos felvilágosításokat kapunk. Az még talán az első kötet számlájára volna irandó, de legalább pl. függelék alakjában itt is pótolható lett volna, hogy a görög vallás rajzából kimaradtak a népi vallás kedvelt herosai, a kiknek lényge a halotti kultuszban gyökeredzik s keresztény terminológiával szólva, az ókori görögség szentjeinek tekinthetők, a maguk reliquia-kultuszával s a gyógyító, pártfogoló segítségükbe vetett hittel (v. ö. Eitrem, *Pauly — Wiss. R. E. s. v. Heros*).

A mit azonban ad a szerző, az a tudomány mai állásánál a lehető legjobb. A mit a görög mondatörténeti kutatás hosszú évtizedek alatt nagy szorgalommal összehordott, az mind érvényesül e hatalmas műben. Azt hiszem, nem mondok sokat, ha kijelentem, hogy nincs ma ember, a ki ezt a feladatot Robertnél jobban meg tudta volna oldani. Erre praedestinálta őt egész élete munkássága, mely állandóan a mondák szálainak bogozásában telt el s souverain biztossága, melylyel az antik archæologiai anyagon uralkodik. Az a mód, a hogyan az egyes mondák fejlődésének rajzolása közben pontról-pontra megjelöli az eposz, a tragédia, a komédia, a művészet vagy a philosophia kezenyomát, rendkívül világos, meggyőző és gyönyörködtető. Különösen sikerült ez az argonautákról s a thebai mondakörről szóló harmadik könyvben. A legnehezebb dolga volt a második könyv legnagyobb részét elfoglaló Herakles-mondakörrel s nem a szerzőn, hanem a Herakles-problemának még sokáig el nem oszlatható kuszáltságán mult, hogy a Herakles-alak geneziséét ő sem tudta kielégítően megrajzolni. (Jellemző különben, hogy mennyire félnek a tudósok e problémához nyúlni, hogy a Roscher-féle *Myth. Lex.*-ban még ma sincs megírva a Herakles-cikk.)

Az ősz tudós, a ki egy hosszú életen át dolgozott e művön, nem érhetette meg annak teljes megjelenését, ez év januárjában örökre letette fáradhatatlan tollát. Az utolsó könyv, mely a trójai mondakört s a különböző registereket fogja tartalmazni, állítólag már készen

van s a közel jövőben megjelenik. Annyi azonban már most is megállapítható, hogy e mű nélkülözhetetlen forrásmunka lesz mindazok számára, a kik a görögség szellemi életével foglalkoznak, sőt tekintve a görög mondanotívumok óriási elterjedtségét, minden folklorista és irodalomtörténész számára is.

(Budapest.)

LAJTI ISTVÁN.

Franz Boll: Vita contemplativa. Festrede zum zehnjährigen Stiftungsfeste der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Stiftung Heinrich Lanz, am 24. April 1920. 2. Auflage. Heidelberg, 1922. C. Winter's Universitätsbuchhandlung. Sr. 41 l. — **Die Sonne im Glauben und in der Weltanschauung der alten Völker.** Ein Vortrag, gehalten im Verein «Schwäbische Sternwarte», Stuttgart. Astronomische Schriften des Bundes der Sternfreunde Nr. 3. Stuttgart, 1922. Francksche Verlagshandlung. Sr. 24 l. + 8 tábla.

A két előadás, ill. beszéd tudós szerzőjének neve a szakközön-ség körén túl is ismerős. Azok közé az életüket látszólag semmiségek vagy torz furcsaságok felkutatására pazarló philologus-buvárok közé tartozik, a kiknek igénytelen íróasztali munkája azután egyszerre váratlan perspektivákat nyit meg az emberi szellem előtt, akár a jövőbe, teljesítőképességében rejlő új lehetőségek sejtetésével, akár a múltba, annak számtalan remek alkotását hozva ismét, szinte elérhetetlen távolságból értelmünk számára is elég közel ahhoz, hogy zavartalanul s akadálytalanul elmerülhessünk élvezésükben. Olaszországban az idén tárt karokkal fogadták s türelmetlenül várják vissza a kiváló kedélyű ősz tudóst, a ki gyönyörű astrologiai tárgyú renaissance-freskóik néma beszédét tolmácsolni tudja. E sorok írója tanuja volt annak a lelkes érdeklődésnek, a melylyel otthonában kíséri a heidelbergi «csillagok barátjának» munkáját a művelt nagyközön-ség. A népszerű professor mint philologus Usener nyomdokain halad. Alapvető munkái: *Studien über Claudius Ptolemaeus* 1894, *Sphaera* 1903, *Aus der Offenbarung Johannis* 1914. Közkézen forgó s a Közlöny olvasói előtt is ismeretes (l. 42 [1918] 443) könyvecskéje, melyet Bezold közreműködésével adott ki, *Sternglaube und Sterneutung* egy év alatt elfogyott (2. kiad. 1919). Egy másik általános érdeklődésre számot tartó tanulmánya, *Die Entwicklung des astronomischen Weltbildes im Zusammenhang mit Religion und Philosophie* a Kultur der Gegenwart cz. gyűjtemény astronomiai kötetéhez történeti bevezetésül szolgál. Ezekhez járul, kisebb tudományos dolgozatainak sorozatát nem említve, a *Catalogus codicum astrologorum Graecorum* kiadása Cumont, Kroll s mások társaságában (1898 óta) és — reméljük, már a közel jövőben Ptolemæus Tetrabiblosáé. Ez utóbbi legutolsó kiadója Boll előtt — Melanchthon. Egy kis symbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk ennek, a mióta B.-t mint a humanismus világnézeti harcosát szélesebb körben is megismertük (*Sinn und Wert der humanistischen Bildung* 1922). A humanismus ma igen erős tudatos historismust is jelent s ő valóban meg tudja rezdíteni kortársai lelkében azokat a húrokat, a melyek minden látszólagos vagy valóságos haladás ellenére összehangzanak a régiek gondolat- s

érzelemvilágának legidegenszerűbb megnyilatkozásaival is és pedig nem valami dekadens esztéta dilettantismus szolgálatában, hanem annak a tudatnak feleléstésére és ébrentartására, hogy — mint maga mondja stuttgarti előadásában — «a történelmi hagyomány a természethez hasonlóan, ezerszeresen vesz körül bennünket, mint a levegő, a melyet belélelkünk, mint életünknek melegítő színe és boldogító világossága».

Az említett előadás a nagyközönség számára való összefoglalása mindannak, a mit a történelemnélküli és az ó-kor történelmi népei a napról hittek s az előbbieik részben ma is hisznek. Philologus szemében különösen az idevonatkozó antik műemlékeknek azért a kis összeállításáért becses, a mely a füzethez csatlakozik. Hasonló — aránylag igen olcsó — képeskönyvecskékre soha akkora szükségünk nem volt, mint most. Bővebben a heidelbergi beszéddel szeretnék itt foglalkozni. A tárgy — a tudós kutató és gondolkodó élettypusának fogalmi kialakulása a görögöknél s történelmi megvalósulása legjellegzetesebb képviselőiben Thalestól Boethius-ig — nemcsak a classicus philologust érdekli, a βίος θεωρητικός eredetére és történetére vonatkozó kérdések legkisebbike is közös ügye az egész tudományos világnak — de a mennyiben kérdés, eldöntése kizárólag philologiai feladat. A legfőbb probléma, t. i. hogy mi összefüggés van a θεωρία szó sacralis jelentése és philosophiai értelme között ma is, B. tanulmánya után, sőt ezután még inkább (a beszéd bőséges nyersanyagot tartalmazó jegyzetek kíséretében jelent meg), discussio tárgyát kell, hogy alkossa és az első kiadás megjelenése óta alkotja is.

Szemére vetették B.-nak (Leisegang, Phil. Woch. 41 [1921] 1157 kk.), hogy önkényesen választja el a görög tudós és philosophus contemplatív életét a későbbi idők quietismusától s főleg attól az ekstatikus mysticismustól, a melyet a hellenistikus vallásos élet jellemző sajátóságaként ismerünk, holott ennek tisztán keleti és nem classicus görög eredete ma már legalább is igen problematikus. Kétségtelen, hogy B. idevonatkozó világos és a történelmi adatokat lehetőleg tiszta megvilágításba állító szavai (6. l.) a legfontosabb kérdésre nem adnak kielégítő feleletet. Θεωρεῖν szerinte a fizikai látást, különösebben egy templom, jóshely, *versenyjáték* meglátogatását és mint szókép, a melynek a gyökere mélyebben nem, legfeljebb az agonistikus látványosságok nyomán fakadó esztétikai gyönyörűség-érzetben keresendő, a philosophus lelki szemlélődését jelenti (l. Phaidros). Ez ellen kifogás a fenti formában — bármennyire is jogosult lényegében — nem emelhető. A problema helyes megoldásának előfeltétele annak helyes felállítása. A hellenistikus cultusokban (különösen az Isis-cultusban) feltűnő ekstatikus adoratio nem vetíthető vissza minden további nélkül a classicus görögség vallásos életébe, de nem szabad elfelejtenünk, hogy Sokrates korának is megvan a maga mystikus contemplatiója, a szavak etymologiai értelmében: különös vallásos látás, szemlélés a tisztán görög, «népi» mysteriumokban s ez az, a mi a szóbanforgó jelentésváltozáshoz kiindulási pontul szolgálhatott. «Jellemző összefüggésben» — így maga B. 27. l. — olvassuk a látható istenek, az égitestek szemlélődéséről Epin. 986d μεμυημένος ἀληθῶς τε καὶ ὄντως... θεωρὸς τῶν καλλίστων γενόμενος ὅσα κατ' ὄψιν διατελεῖ. (A θεωρὸς szóval rokonértelmű

használatban *ἐπόπτης* Aisch. Prom. 298; philosophusoknál magasabb szárnyalású helyeken concurrál *θεωρεῖν* igével *ἐποπτεύειν* Emp. fr. 110, 2 D., Plat. Phædr. 250b, l. B. összeállítását az idézett s alább idézendő helyen). Épen a látás, szemlélés fontossága a mysteriumokra vonatkozó igen kisszámú kétségtelen tények közé tartozik. A Demeter-hymnus nyitja meg a tanuságok sorát, 485 ὄλβιος ὅς τὰδ' ὄπω-
 πεν... folytatja Pindaros, fr. 137 ὄλβιος ὅστις ἰδὼν κειν' εἰς' ὑπὸ
 γῆδ'· οἶδε μὲν βίον τελευτῶν, οἶδεν δὲ διόσδοτον ἀργάν, l. még
 Soph. fr, 759 N. Világos az is, hogy itt bizonyos dolgok látásának
 egy az értelme bizonyos üdvösséget jelentő dolgok tudásával s ugyan-
 akkora a jelentősége, mint a platonikus vagy aristotelesi *θεωρία*-nak
 e philosophusoknál. Másfelől a philosophiának s általában a tudomá-
 nyos kutatásnak mystikus szertartásokkal és élményekkel való össze-
 hasonlítása is egészen általános (l. B. 12. és 32. l.). Formailag is
 azonos a tudós-theoretikus élet dicsérete a mystikuséval Eur. fr.
 910 N. ὄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μάθησιν — *felix qui potuit rerum
 cognoscere causas!* Ha ebből valaha a mysteriumok systematikusan
 philosophiai tartalmára következtettek, az körülbelül ép oly jogosu-
 latlan volt, mint ennek ellenére teljes philosophiatlanságukat állítani.
 Philosophiátlan-e a következő mondás: *Gott löschet nicht aus im
 dunklen Grabesschoss was er entzündet hat im dunklen Mutterschoss* —
 S ha Eleusisben mutatni tudtak valami igen egyszerű dolgot — már
 pedig tudhattak, v. ö. pl. Dieterich *Mutter Erde* 33, 56 kk. Kern
 Archiv f. Rw. 19 [1916] 439 — a minek látása ugyanígy és ugyan-
 ennyit gondoltatott s éreztetett a hívővel, nem volt-e ez igen pri-
 mitív, de egyszerű lélek számára ugyanolyan «édes és jó» *θεωρία*
 mint a peripatetikusé? Így fejezi ki a búcsujáró, Athénben különös-
 képen az eleusisi búcsujáró physikai s ezzel egyidejű lelki actióját
 ugyanaz a görög ige, mint az igazságot kutató tudósé.

Ezen a fonalon aztán eljuthatunk a *θεωρία* és *ἔκστασις* belső összefüggéséhez, a mint azt Platonnál a Phaidon (kül. 65a kk.) s Phaidros (247b kk.) olvasása után úgyis meg kellett éreznünk, de sőt talán Aristotelesnél magánál is. Brentano hypothesisé értelmében (v. ö. E. v. Aster, *Grosse Denker* 202 k.). A *βίος θεωρητικός* teljességé-
 nek megvalósulása a test és lélek elválásának pillanatában olyan tétel
 volna, a mely nem mondana ellent a fogalom vallásos eredetének.

Talán erre az alkalomra elég is volt Eleusissel kapcsolatban újra leírni merni a philosophia szót. Befejezésül még csak örömöm-
 nek szeretnék kifejezést adni, hogy ezt Bollnak ép ezzel az értékes
 kis tanulmányával foglalkozva tehettem. Ez ugyanis mondhatni töké-
 letes formában mutatta meg ismét (legutoljára előtte Wilamowitz
 Platon-könyve l. EPhK. 45 [1921] 49 k.), hogy a classica philologia
 utolsó heroikus korszakát alkotó kritikus-historiai iskolának minden
 «görög mysticismus»-ra gyanakvó szemmel néző puritán előítéleteivel
 mennyire lehet jutni, de azt is, hogy csak épen ennyire. Az új utat
 ugyanez a heroikus nemzedék nyitotta meg (Usener, Wilamowitz,
 Dieterich), rajta tovább menni a régi jó módszerrel, de más, kevésbé
 rideg philosophiával — ha a külső körülmények morális depressióját
 s anyagi nyomorúságát legyőzni tudja — a mai érzékenyebb s érzelmi
 életének vallásosságában déliesebb generatio feladata lesz.

(Heidelberg.)

KERÉNYI KÁROLY.

Martin Schanz : Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. IV-ter Teil. Die römische Litteratur von Constantin bis zum Gesetzgebungswerk Justinians. 2-te Hälfte. Die Litteratur des V-ten und VI-ten Jahrhunderts. Von *Martin Schanz, Carl Hosius* und *Gustav Krüger.* (Iw. Müller, Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft VIII. Band, IV-ter Teil, 2-te Hälfte; 35—36 Halbband.) Lex. 8° XVI + 681. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München 1920. M. 72.

Harmincz évvel ezelőtt jelent meg Schanz irodalomtörténetének első kötete mint az Iwan Müller-féle Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft római irodalomtörténetének első kötete. A további kötetek gyors egymásutánban hagyták el a sajtót, ma már a legtöbb *harmadik* kiadásban forog közken s 1914-ben már csak a befejező kötet hiányzott, melyen a fáradhatatlan szerző úgyszólván halála órájáig dolgozott, de nem adatott meg neki a dicsőség, hogy monumentális munkáját befejezve láthassa: a háború első évében kihullott a toll munkás kezéből. Öröke jó ideig gazdátlanul hevert, míg végre a kiadó felszólítására, mivel egy ember a mű bevezetésére nem akadt, az elhunyt kollégája, a würzburgi egyetem tanára, *C. Hosius* és a giesseni egyetem theologia-professora, *G. Krüger* vállalkoztak a nehéz feladatra. A háborús évek nyomorúságai miatt csak elkésve kerülhetett a kötet nyilvánosságra a régiekkel csaknem mindenben megegyező, tetszetős formában.

Schanz irodalomtörténetének célját és módszerét az *Iwan Müller*-féle gyűjtemény programja szabta meg: a tudomány igényeinek megfelelőleg áttekinthető előadásban összefoglalni a néhány évtized alatt hihetetlen módon fellendült irodalmi kutatás eredményeit, különös tekintettel a római irodalomtörténet vitás problémáira és a szakirodalomra. Schanz legfőbb törekvése volt az anyag teljes felölelése mellett áttekinthető formában olvasható szöveget nyújtani.¹⁾ (Munkája ezért jobb a hasonlószellemű *Christ*-féle Görög irodalomtörténetnél.) Beosztásában szakít a *Wolfram* visszamenő Bernhardy és Teuffel által alkalmazott kettős beosztással (*Bernhardy*: innere Geschichte -- äussere Geschichte; *Teuffel*: allgemeiner und sachlicher Teil — besonderer und persönlicher Teil) s az *eidogpragmikus* módszert egyesíti a *synchronistikus* eljárással. Ezt oly módon éri el, hogy kisebb, jól áttekinthető korszakokat vesz fel, melyeken belül az irodalmat műfajok szerint tárgyalja (ha egy író több műfajjal is próbálkozott, egész munkásságát a legjelentősebb műfajnál ismerteti); az egyes korszakok elején adott áttekintések és a végén alkalmazott összefoglalások egységbe kapcsolják a tárgyalás elágazó szálait. Az egyes írók méltatásában *négy* szempont irányítja: 1. megállapítja az író idejét és életkörülményeit (nem ad teljes biographiát, csupán kiemeli a főbb mozzanatokat, melyek az író munkásságának megértésére föltétlen szükségesek), 2. analízáló eljárással ismerteti az író munkáit, 3. jellemzi munkásságát és 4. foglalja közli későbbi sor-

¹⁾ Kritikusa legfeljebb stílusának *terjengősségét* kifogásolták, I. R. Helm ismertetéseit a Berl. Philol. Wochenschriftben.

sával (szöveghagyomány, utóhatás). A bizonyító helyeket szözszerinti idézésben teljes szövegükben közli, kiemeli a problémákat és szempontokkal szolgál a maga egészében átdolgozott szakirodalom megítélésében.

Ezek voltak Schanz eddigi köteteinek főjellemlvonásai, melyek munkáját három évtized alatt nemcsak általánosan ismertté és kedveltté, hanem — főleg fiatalabb kutatók számára — a más szempontokat érvényesítő *Leo* és *Norden*-féle irodalomtörténetek mellett egyenesen nélkülözhetetlenné tették. Ilyen előzmények után vállalkoztak *Hosius* és *Krüger* az utolsó kötet befejezésére, az V. és VI. század római irodalmának megírására. Főcéljuk volt az *eredeti szellemében* lehetőleg kegyeletesen megmaradni; megtartották a munka beosztását és igyekeztek az előző kötetekhez méltó befejezést nyújtani. Dícséretükre legyen mondva, ez teljes mértékben sikerült. Még Schanz maga feldolgozta a nemzeti irodalom költészetét és a prózai írók közül a történetírókat, geographusokat, szónokokat, philosophusokat s a szaktudósokat egész a grammatikusokig (pp. 1—205); *Fulgentius* az utolsó író (V. sz. vége), a kit Schanz maga méltatott. A nemzeti irodalom befejezése az ismert *Lucanus* kiadó, *Hosius* munkája. (p. 206—259.) Az ő tollából kerültek ki a további grammatikusok, a glossographusok, az orvosi irodalom, a hadtudományi írók és a nemzeti részt egybekapcsoló, műfajok szerinti terjedelmes összefoglalás (p. 308—359). A keresztény irodalom *Krüger* munkája. Schanz maga, a mint a III-ik kötet Előszavában elmondja, évekig foglalkozott patristikus tanulmányokkal, mielőtt e kötet megírásához hozzáfogott volna. Minthogy — halála után — a czéhbeli philologusok közül a munka bevégzésére senkisé vállalkozott, a kiadó *Krüger*t, a theologia professorát kérte fel a feladatra. Ámbár *Krüger* mindenképp igyekezett a nehéz feladatnak eleget tenni s munkáját kéziratban *Hosius*on kívül több más philologus is átnézte, mégis érezzük a különbséget a *Hosius*-és a *Krüger*-féle feldolgozás között.

Schanz — kritikusaiktól is kiemelt — főerénye a teljes objectivitás: minden elfogultság nélkül egyforma szeretettel foglalkozik költészettel, prózával, kis és nagy íróval egyaránt. Mint philologus tudatában volt, hogy a keresztény írók integráns része ugyan a római irodalomnak, de csak annyiban, a mennyiben a latin nyelv, az irodalmi formák használata s a nemzeti eszmékből való táplálkozás rómaiakká tette őket. Distingvált római és latin irodalom között. Theologiai kérdések tárgyalása szükséges lehet ugyan az író megértésére egy római irodalomtörténet keretében is (mint pl. *Tertullianusnál*), de csak másodsorban, mert legfőképp az írókról, mint a római irodalom munkásairól van szó. Úgy érezzük, *Krüger*, a ki mint theologus más világban élt, nem látta elég élesen a határvonalat s néhol (pl. *Augustinusnál*) kellelénél többet foglalkozik theologiai problémákkal. Túltengésről azonban ezeken a helyeken sincs szó. A keresztény irodalomtörténet tárgyalása a 360—645. lapokat foglalja el. Az utolsó szakasz (p. 630—645) visszatekintés s egyszersmind a nyert eredmények összefoglalása.

A kötet 646—650 oldalát *Pótlások és javítások* foglalják el, melyek a háborús évek nyomorúságai folytán különösebb figyelmet érdemelnek, mert — mint a szerzők az Előszóban elpanaszolják —

meglehetősen el voltak zárva a külföldi irodalomtól¹⁾ s csak elkésve juthattak hozzá az újabban megjelent munkákhoz, ámbar az irodalom ezen területén a dolog természeténél fogva élénkebb tevékenység nem tapasztalható.

A 651—666. lapokon gondos *betűrendes tárgymutató* következik, majd a 667—681. oldalakon a *Generalregister*, mely az egész munkára kiterjed s azt szoros egységbe kapcsolja; magától értetődőleg a mintegy 4000 oldal anyagát felölelő Registerbe jóformán csak a nevek vannak felvéve. Egy *Időmutató tábla* a kötet elején foglal helyet. A kötetet kegyeletesen Schanz arczképe díszíti. A papír jó, csak az utolsó 6 ív (a 37-ik ívtől kezdve) rosszabb valamivel, a nyomás a régebbi kötetekből ismert olvasható nyomás, mely betűtypussal is elkülöníti a lényegest a kevésbé lényegestől. A kiállítás minden tekintetben gondos.

Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, a kötet méltón sorakozik az előbbiekhöz s mint befejező kötet harmoniában áll az egész munkával. Ez egyszersmind a szerzők legnagyobb dicséréte.

(Budapest.)

BÁNYAI GÉZA.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XLVII. KÖZGYÜLÉSE.

I. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés! A magyar szellemi életre az elmúlt évben is ólomsúlyyal nehezült az az igazságtalanság, mely a magyar műveltséget eszközeivel s emlékeivel együtt még reményétől is meg akarta fosztani. Csonka hazánk határain túl féktelenül tombolt a vad önkény; bezárta iskoláinkat, lerombolta műemlékeinket s egymás után foglalta el a magyar műveltség bástyáit, melyeket a magyar nemzet századokon keresztül alkotott. Nem csoda, ha megingott hitünk a nyugati műveltségben, melynek beleegyezése szentesítette a ránk nehezítő igazságtalanságot. Annál bizóbb reménynyel látjuk a magyar lobogót két végvárunknak: Pécsnek és Sopronnak ormain, melyeknek iskoláiban s műemlékeiben megbecsülhetetlen értékeket mentett meg számunkra a magyar nemzet életosztóne. Vajha a szép kezdetet minél méltóbb folytatás követné, hogy a magyar műveltség teljes erővel kezdhetné meg félbeszakadt munkáját s minél inkább betölthetné kelet és nyugat határán világtörténeti hivatását!

A kétség és remény, mely politikai küzdelmeinket jellemezte, áterjedt irodalmi mozgalmainkra, Társaságunk életére is. Ha megdöbentett bennünket a mélység, hova Társaságunk pénzügyeink leomlása következtében jutott, egyúttal felemelt bennünket az a gon-

¹⁾ A háború alatt megindult új classica-philologiai folyóiratok érdekes összeállítását l. Philol. Wochenschrift 1921, 28, p. 654.

dotat, hogy legbecesebb értékeinket megmenthettük a pusztulástól. Régebben nagyrészt tagtársaink áldozatkészsége tartotta fenn irodalmi vállalatainkat. Ma tagdíjainknak összege részint annyira megcsappant, részint a hihetetlen nyomdai árak mellett annyira eltörpült, hogy pusztán erre támaszkodva, minden irodalmi tervünkről le kellene mondanunk. Csak a közoktatásügyi kormány nemes gondoskodásának köszönhetjük, hogy az *Egyetemes Philológiai Közönynek* 1921 ik évi folyama kilencz ívnyi terjedelemben jelenhetett meg. Szerkesztőink, a mit ívszámban vesztek, tartalomban akarták pótolni, úgy hogy folyóiratunk kis terjedelme ellenére is díszére válik az 1921-ik évi magyar tudományos irodalomnak. Hasonlóképp bizalommal tölthet el bennünket a *Görög-magyar szótár* első részének megjelenése is, mely nemrég került ki a sajtó alól. A nagy odaadással készült kötet részint egy szerencsésebb kornak becses emléke, részint a folytatás sikerének kétségtelen biztosítéka.

Irodalmi viszonyaink ziláltsága adott felolvasó üléseinknek is nagyobb jelentőséget. Tudományos törekvéseink kimélyítése szempontjából szeretttük volna tagtársainkat minél nagyobb számban összegyűjteni, de a meghívók sokszorosítása és szétküldése szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Annál nagyobb örömmel üdvözlöttük vidéki tagtársainkat felolvasó-asztalunk mellett. Üléseinket a következő tárgysorral tartottuk meg. 1921 ápr. 13-án Gulyás József emlékezett meg Zsoldos Benő elhunyt tagtársunknak tudományos munkásságáról, míg Császár Ernő, *Vas Gereben, mint regényíró* című tanulmányát mutatta be. Május 18-án Székely István ókorvégi római sírfeliratokról értekezett, Heinrich Gusztáv Goethe legújabb munkájára vonatkozó nézeteit adta elő, Farkas Gyula pedig Petőfi elbeszélő költeményeinek mintáit kutatta. Okt. 12-én Kerényi Károly *Oxytonismus* című értekezését olvasta fel, majd Holik Flóris codexeinknek rejtettebb forrásait világította meg. November hó 30-án Pukánszky Béla Herdernek a magyarsághoz intézett intelmét fejtegette, utána Kerényi Károlynak *Astrologia Platonica* című dolgozata került felolvasásra.

Minél szűkebbre szorult, minél bensőségesebbé vált Társaságunk élete, annál fájdalmasabban érintett bennünket minden bánat, minden veszteség. A halál a mult évben is súlyos áldozatokat követelt Társaságunktól. Tagtársaink közül elvesztettük Grabich Lázár kőszegi benzés tanárt, Rakodczay Pált, a magyar színészettörténetnek buzgó művelőjét, Rochlitz Zoltán budapesti főgymnasiumi tanárt, továbbá Vajda Károly budapesti főgymnasiumi tanárt, a lelkes classikus philologust, ki *Közönyünkben* megjelent értekezéseivel, fordításaival s iskolai kézikönyveivel szerzett bokros érdemeket. Elköltözött az élők közül Loósz István szabadkai főgymnasiumi tanár is, a magyar irodalomnak alapos kutatója, a *Philológiai Közönynek* fáradhatatlan munkatársa, ki főképp Vörösmarty, Petőfi és Kemény költészetének kutatásával hagyott a magyar irodalomtörténetben maradandó nyomot. Nagy csapás érte Társaságunkat három tiszteleti tagjának: Goldziher Ignácznak, Haraszi Gyulának és Riedl Frigyesnek elhunytával. Goldziher a keleti nyelvek körébe vágó mélyreható tanulmányaival tett szert világhírré, Haraszi a francia irodalom szellemkineseinek rendkívüli értékeit kutatta, Riedl a magyar irodalom eredményeinek

adott mesteri elemzéseivel s kápráztató írásművészetével új jelentést. Mindhármán, bár különböző téren hatottak, fényes tanúságot tettek életükkel a magyar tudomány fennkölt szelleméről, a nemzeti és emberiségi szempontok összeegyeztetéséről. Elhúnyt tagtársaink halála mély gyászba borította Társaságunkat; idővel a gyász emlékké finomul, mely hosszú időközön át biztatja, lelkesíti, vezet a késő nemzedéket mind nagyobb és nagyobb feladatok felé.

A pálya, mely előttünk nyílik, hosszú; tele van végtelen lehetőségekkel s ismeretlen akadályokkal. Egyelőre azonban nekünk is ki kell vennünk részünket abból az élethalálharczból, melyet a magyar nemzet az európai nemzetek elfogultsága ellen folytat. Ki tartsa számon, ha mi nem, azokat a nagy irodalmi értékeket, melyek oly legyőzhetetlen erkölcsi erőt adtak a magyar nemzetnek ahhoz, hogy ezer évig uralkodjék a Kárpátok aljában? Ki becsülje meg, ha mi nem, a classikus műveltséget, mely az emberiség egyetemes törekvéseivel kapcsolta össze a magyar szellemi életet s évszázadokon át alakította, gazdagította a magyar jellemet? Ki bírálja meg, ha mi nem, a külföldi irodalmi áramlatokat? Ki mondja meg, ha mi nem, hogy minő hatások emelték, minő hatások bomlasztották a nemzeti erőt? Ily munka zajtalan s a magyar társadalom szemében nem nagy elismerésre számíthat, de megdönthetetlen eredményeivel előbb-utóbb hatalommá válik, mely irányt jelöl. Ily munka teszi a Budapesti Philologiai Társaságot is a nemzetmentés hathatós tényezőjévé.

S most, mikor utoljára terjesztem elő titkári jelentésemet, legyen szabad néhány szóval egyéni érzelmeimet is érintenem. Hálás szívvel mondom köszönetet a Budapesti Philologiai Társaságnak, hogy tizenkét évvel ezelőtt második titkárává, nyolcz évvel ezelőtt pedig első titkárává választott. A mily készséggel vállaltam egykor a megtisztelő megbízást, ép oly bánatos érzéssel fogadom meg a rohanó idő figyelmeztetését, mely erőimnek összepontosítására int. Láttam Társaságunkat nehéz megpróbáltatások között, de láttam derültebb ég alatt is, a mint kifeszített vitorlákkal haladt magasatos czélja felé. Búcsuzásul alig kívánhatnék szebbet, jobbat Társaságunknak, mint azt, hogy maradjon hű önmagához, érje meg minél előbb régi országhatáraink visszaszerzését s legyen az új Nagy-Magyarország műveltségének is dísze és büszkesége.

PAPP FERENCZ.

II. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság választmányának 1922. évi márczius 4-én a közgyűlés előtt tartott rendes üléséről.

Elnök: Némethy Géza, jegyző: Huszti József. Jelen voltak: Vári, Lajti, Tolnai, Császár Ernő, Förster, Székely István, Heinlein, Friml, Papp, Binder, Finály, Zolnai, Incze v. tagok.

1. Papp I. titkár bejelenti, hogy Heinrich Gusztáv gyengélkedésével kimentti távollétét. 2. Székely István előterjeszti a pénztár-vizsgáló-bizottság jelentését. 3. A választmány köszönetét fejezi ki Pintér és Lajti v. tagoknak a meghívók szétküldéséért, illetőleg sokszorosításáért. 4. Új tag: Mayer Béla (aj. Papp). 5. Új tiszteleti tagnak ajánlja Vári Rezső *Domenico Bossi* ismert papyrus-kutatót.

**III. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak
1922. évi márczius 4-én tartott XLVII. rendes közgyűléséről.**

Elnök: Némethy Géza.

Jegyző: Papp Ferencz.

Jelen voltak: Förster Aurél szerkesztő, Huszti József második titkár, Binder Jenő, Császár Elemér, Finály Gábor, Friml Aladár, Heinlein István, Holik Flóris, Horváth János, Huszti Józsefné, Ince József, Karl Lajos, Kerényi Károly, Lajti István, Lukinich Imre, Marót Károly, Mayer Béla, Moravcsik Gyula, Rátkay Károly, Székely István, Szigetvári Iván, Szinnyi Ferencz, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Varanics Ferencz, Vargha Damján, Vári Rezső, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla.

1. *Némethy Géza* elnök jelenti, hogy Heinrich Gusztávot, a Társaság elnökét, kit a betegség akadályoz megjelenésében, ő fogja helyettesíteni, majd megnyitja a közgyűlést.

2. *Tolnai Vilmos* fölolvassa *Riedl Frigyes emlékezete* című tanulmányát.

3. *Papp Ferencz* fölolvassa titkári jelentését, mely tudomásul szolgál. Minthogy Papp Ferencz megvált titkári állásától, a közgyűlés Némethy Géza elnök indítványára tizenkét évi fáradozásaiért köszönetét fejezi ki s azt jegyzőkönyvében kívánja megörökíteni.

4. *Székely István* a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését terjeszti elő. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, Császár Ernő pénztárosnak elismerését nyilvánítja s az 1921-ik évre megadja neki a felmentést.

5. A választás eredménye a beadott 26 szavazat alapján következő. Első titkár: Huszti József, második titkár: Lajti István. Budapesti választmányi tagok: Alszeghy Zsolt, Binder Jenő, Birkás Géza, Cserép József, Eckhardt Sándor, Ferenczi Zoltán, Fest Sándor, Finály Gábor, Friml Aladár, Gyulai Ágost, Heinlein István, Hittrich Ödön, Hóman Bálint, Ince József, Kerényi Károly, Kornis Gyula, Kmoskó Mihály, Kuzsinszky Bálint, Melich János, Némethy Géza, Papp Ferencz, Pauler Ákos, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Szegedy Rezső, Székely István, Tolnai Vilmos, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla. Vidéki választmányi tagok: Burián János, Császár Elemér, Csengeri János, Darkó Jenő, Dézsi Lajos, Dombi Márk, Dóczi Imre, Erdélyi Pál, Gálos Rezső, Gedeon Alajos, Gombocz Zoltán, Gragger Róbert, Gyomlay Gyula, Helle F. Hugó, Hornyánszky Gyula, Kacsovich Kálmán, Kristóf György, Láng Nándor, Pap Károly, Pirchala Imre, Prácsér Albert, R. Prikkel Marián, Pröhle Vilmos, Rácz Lajos, Schmidt Henrik, Thienemann Tivadar, Vári Rezső, Vietorisz József, Werner Adolf, Zoltvány Irén.

6. *Förster Aurél* előterjeszti a XI. Pius pápa ő szentségéhez, mint a Társaság régi tiszteletbeli tagjához intézendő üdvözlő iratot, melyet a választmány megbízásából Vári Rezsővel együtt készített. A közgyűlés a javaslatot egész terjedelmében egyhangúlag elfogadja s a választmányt bízza meg, hogy a Társaság üdvözlétet megfelelő formában XI. Pius pápa ő szentségéhez juttassa el.

7. *Vári Rezső* Domenico Bassit, a nápolyi múzeum papyrusosztályának főnökét (Via Stella 89) tiszteleti tagnak ajánlja. A közgyűlés egyhangúlag hozzájárul az indítványhoz s megbizza a választmányt a szükséges intézkedések megtételével.

Több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ért.

PAPP FERENCZ,
első titkár.

VEGYESEK.

SZILÁDY ÁRON

1837—1922.

A halál a közelmúltban az irodalomtudósok soraiban pusztított s épen a kimagasló, a legérettebb kalászfejeket aratta le. Riedl, Beöthy, Szilády egymás után dőltek ki sorainkból.

Szilády nálunk már a multat képviselte, illetőleg összekötő kapocs volt a mult és jelen között. Ő még ült Nagykőrösön Arany lábainál s tőle tanulta szeretni az irodalmat s megbecsülni és szeretni multunk emlékeit. Hogy a legkiválóbb tanárkar többi tagjai is derekasan kivették a maguk részét, felesleges hangsúlyozni. Kőrösről Debreczenbe ment theologusnak s itt Lugossy Józsefnek, a kiváló orientalistának és magyar nyelvésznek s egyszersmind a magyar nyelv és irodalom tanárának lett legkedvesebb tanítványa. Tőle tanulta meg az arab és perzsa nyelvet; Lugossy a szanszkrit nyelv és irodalom kiváló ismerője is volt és gazdag magánkönyvtárát szinte korlátlanul tanítványai rendelkezésére bocsátotta. Az ő hatásának lehet tulajdonítani, hogy ő is magyar nyelvész és orientalista lett, sőt nem elégedve meg mestere oktatásával, hogy törökül jól megtanuljon s magát a többi keleti nyelvekben tovább képezze, Konstantinápolyban s egy tanéven keresztül a göttingai egyetemen tartózkodott. Azután halasi ref. lelki pásztor lett s holtáig az maradt. Keleti tanulmányai eredménye műfordítások Hafizból, Firduziból s más perzsa és török költőkből, *A török defterekről* (1872) írt munkája, valamint a *Török-magyarokori Államokmánytár* kilenc kötetének szerkesztése Salamon Ferenczel és Szilágyi Sándorral együtt. Mikor az Akadémia egy magyar Corpus poetarum megindítását elhatározta és az a Toldy Ferenc halálával már az első kötet anyagának sajtó alá rendezésével megakadt, az osztály őt bízta meg a szerkesztéssel s a hét kötetes a *Régi Magyar Költők Tára* (1877—1912) a régi magyar irodalomnak valóságos kincsesháza s a hozzáfűzött jegyzetekben és tanulmányokban nemcsak a régi nyelv alapos ismerőjének, hanem széles látókörű és módszeres irodalomtudósnak is mutatkozik: nem az elemzés és értékelés, hanem a történeti ismeret és korrajz erős oldala. Toldi történeti személyiségének megállapítása az ő nevéhez kapcsolódik. A *Balassa* költeményeinek (1879), *Szegedi Gergely Énekeskönyvének* (1893), *Péchy Simon Psalterulmának* (1913), *Komjáthy, Pesti Gábor, Dévai Biró, Telegdi* egy-egy művének facsimile-kiadása szintén az ő érdeme. Mint lelki pásztor tudós elődének *Temesvári Pelbátrnak* alakja vonzotta, ugyaneannek tulajdonítható, hogy egy másik névtelen elődének (*Sermones dominicales*) latin beszédeit glosszái kedvéért a mi viszonyainkhoz mérten fényűző módon két vastag kötetben kiadta. Az *Irodalomtörténeti Közlemények*-nek is egy negyed századon át volt szerkesztője. Fajunk, nyelvünk, irodalmunk féltő, izzó szeretete áldottá, feledhetetlenné teszük emlékét.

DÉZSI LAJOS.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1921. nov. 30-án felolvasó ülést tartott. Ennek tárgyai voltak: 1. *Pukánszky Béla: Herder értelme a magyarsághoz.* 2. *Kerényi Károly: Astrologia Platonica.* Az ezt követő *választmányi ülésen* Némethy Géza elnöklete alatt jelen voltak Papp, Heinlein, Förster, Ferenczi, Székely István, Incze, Lajti, Császár Ernő, Thienemann, Binder. Jegyző: Huszti. 1. Új tagok: Pukánszky Béla, Vörös Lajos (aj. Papp). 2. A választmány kiküldi a pénztárvizsgáló bizottságot: Székely István elnök, Gyulai Ágost, Huszti József. 3. A jelölő bizottság tagjai: Némethy elnök, Papp, Thienemann, Förster, Császár Elemér, Vári. 4. Papp I. titkár bejelenti, hogy a titkári teendőket továbbra ellátni nem tudja. Köszöni a bizalmat és felmentését kéri. 5. Székely István bejelenti, hogy a görög szótár első kötete elkészült, Kókai árusítja 150 K-ért, tagoknak 100 K-ért.

1922. február 15-én *választmányi ülés.* Elnök: Heinrich Gusztáv, jegyző: Huszti József. Jelen voltak: Papp, Némethy, Lajti, Eckhardt, Gyulai, Székely István, Finály, Förster, Heinlein, Thienemann, Szegedy vál. tagok. 1. Papp titkár közli a választmánynyal a jelölő-bizottság döntését. 2. A választmány meghatározta a közgyűlés időpontját. 3. Új tag: dr. Kisparti János (aj. Székely István). 4. Berzeviczy Albert levélben felkéri a társaságot, hogy kiadványait küldje el a firenzei könyvkiállításra. A választmány az ügy intézésével megbízza Papp I. titkárt. 5. A választmány megbízza Förster és Vári vál. tagokat, hogy régi tiszteleti tagunknak, Ratti biborosnak üdvözléséről, az alkalomból, hogy a pápai trónra lépett, a közgyűlésnek előterjesztést tegyenek.

— XI. Pius pápa üdvözlése. Folyóiratunk 6. oldalán találják olvasóink a Budapesti Philologiai Társaság üdvözlő feliratát régi tiszteleti tagjához. E helyen csak annyit jegyzünk meg a napilapok téves közléseivel szemben, hogy a feliratot a választmány megbízásából kifolyólag e folyóirat classica philologiai részének szerkesztője fogalmazta. Az oklevél technikai kiállítása ifj. Richter Aladár kalligraphus munkája.

— Amadé gáláns versei. A nemzetietlen kor gyér magyar irodalmi termelése egyetlen műfaj fejlődésében jelent fontos fordulópontot: a lyrában. Igaz, hogy a reform itt sem tudatos, de mégis Faludi és Amadé az elsők, kik szakítanak a világi költészetben a Balassa Bálint óta hagyományos dalformával és új, változatos rithmusú strophaszerkezeteket találnak, melyek az előző költői gyakorlatból továbbfejlődés útján alig magyarázhatók. Barakonyi verselésétől alig juthatunk el Amadé László bonyolult versszakaszaihoz még akkor is, ha közbeeső állomásnak odaiktatjuk Ráday Pál Szcenci-dallamokra készült istenes-énekeit, mint ezt Arany János tette. (Négyesy László: Várkonyi Bárány Amadé László versei.)

Az a vélemény alakult tehát ki, hogy Amadénak műiskolája nincs, a maga erején, mintegy a természettől tanult. A nyugoti népek dalköltészetét ugyan ismeri, de inkább a népköltészet hatása alatt áll. (Ferenczi Zoltán: A népies versalakok története. 1879. 92. l. teljesen a népköltészet rithmusával magyarázza Amadé verselését.) Történt utalás az Amadé idejében kelendő olasz melodiákra (Toldy Ferencz.), valamint futólag az egykorú német gálánsköltészet szellemére is, de megnyugtató útbaigazítást Amadé formáinak eredetére vonatkozólag nem kaptunk.

Már első pillanatra valószínűtlennek látszik, hogy Amadé, Esterházy herceg pozsonyi udvarának kegyeltje, a fényes katonatiszt, aranysarkantyús

vitéz, ki ifjúkorában állandóan előkelő udvari társaságokban forog, kizárólag régi magyar énekesgyűjtemények kopott leveleiről merítse formaihletét. Maguk a költemények is mást bizonyítanak. Többször kiemelték, hogy szinte valamennyiük közvetlen az alkalom hatása alatt keletkezett gáláns — udvarló vagy szakító — szerelmi vers, melyek «sokszor ebéd felett... ebéd közben szaporán» készültek. Amadé nem is tulajdonít nekik különösebb fontosságot. Leveleiben sohasem emlékszik meg r. luk. E tekintetben viselkedése épp oly jellemző a gáláns költészetre, a mily jellemző Balassa és Rimai költői öntudatossága a renaissance korára.

Amadé idejében a német irodalomban még mindig a második sziléziai iskolának izlése uralkodik, melynek hullámai kétségtelenül Bécsbe is eljutottak. Őri, amatőr kedvtelés a költészet. Christian Hofman von Hofmanswaldau boroszli tanácselnök, a ki ennek az izlésnek leghíresebb költője, is alig gondol vele, hogy költeményeit kiadja s ezek nagyobbbrészt csak halála után jelentek meg. Sok akkoriban népszerű kéziratot gyűjteményt ma a kéziratárak pora fedi. Egyrésztük terjesztéséről azonban gondoskodtak a jó üzletet sejtő kiadók. Így Fritsch Tamás lipcei nyomdász fölszólítására 1695—1709 közt Neukirch Benjamin hat kötetben adta ki a leghíresebb gáláns költők antológiáját, mely a maga korában hirhedtté vált (*Herrn von Hofmanswaldau und anderer Deutschen auserlesener und bisher ungedruckter Gedichte*). Sok költemény túlságosan szabad, sőt obszcén hangja ugyanis már megjelenése közben támadásoknak volt kitéve s egy időre a kiadás felfüggesztését is vonta maga után. A gyűjtemény még az 1730-as években is élénk vita tárgyát képezte, az általa képviselt áramlat azonban a XVIII. század ötvenes éveig uralkodó maradt a német irodalomban.

A mi a tartalmat illeti, ez az irány a legszívárabb, német izléshez durvított marinismust jelenti. Amadé határozottan egyéni tartalma azonban nem igen mutat vele közelebbi rokonságot. A szabadszájúságra akad ugyan néhány példa nála, s úgy sejtethető, még több volt azon versek között, melyeket «elégettek véletlenségből holmi írásokkal együtt», s ő is vallja a gáláns költők morálját: «Bolondság egy állandóság, Csak ki többnek van szívében, Bátorabb az remétségében». De mindez teljesen jelentéktelen.

Amadénak és a német gáláns költészetnek fontossága egyaránt változatos versformáikban s szakszerkezeteiben rejlik. A második sziléziai iskola ezt a formaiújítást az olasz költészettel való közvetlen, szoros kapcsolatnak köszönheti. Hofmanswaldau németül és olaszul egyenlő könnyűséggel ír (Josef Ettlinger: Christian Hofman von Hofmanswaldau. 1891. — Freiherr von Waldberg: Die galante Lyrik. 1885. — Karl Vossler: Das deutsche Madrigal. 1898. — Leonardo Olschi: G. B. Gurinis Pastor Fido in Deutschland. 1908.). Guarini *Il Pastor Fido*-ja, melyet ismételten lefordítottak, az olasz madrigál- és sonett-forma járák. A madrigálköltészet, valamint az olaszból fordított pásztordráma és zenedráma, melyeknek versalakja ugyancsak a teljesen szabálytalan rithmusú és szabad szerkezetű madrigálból származott, a német lyrában is meghonosította az olasz «verso sciolto»-t, a szabad verset. A zenedráma fejlődése folyamán azonban ebbe a madrigálból származott recitativ énekbe rövid és kiválóan dallamos áriák szövdőnek, melyek szintén áthatottak a gáláns kor szerelmi költészetébe. Ez tehát forma tekintetében nem egyéb, mint a verso sciolto-nak és a divatos olasz zenedráma áriá-jának alkalmazása és továbbképzése a lyrában. Jellemvonásai: rövidebb és hosszabb sorok strófába való összetétele igen bonyolult rimszerkezettel s néha közben-közben rimtelenül maradó sorokkal; másrészt a rövid, szabályos dalforma. A kettő azután ismét egymással komplikálódik szövevényes versszakokban, mi egészen az üres játékosáig fajulhat.

Rövid, áriaszerű szakszerkezetet gyakran találunk Amadénál is, jellegzetes párhuzamra azonban különösen azok a strófák csábítanak, me-

Iyekben mind Amadénál, mind a gáláns Iyrában az énektől való származás világos. Ilyen annak a zenei fogásnak alkalmazása, melyet *Capo*-nak hívtak:

Nincs mód benne	Soll ich deine bande küssen
Tied lenne	Kleiner Amor, nein, ach nein!
Azon szív kit gyűlölsz,	Nein, ach nein! an meinen füssen
S' titkosan sirba ölsz!	Müssen keine fessel sein.
Nincs mód benne	Soll ich deine bande küssen?
Tied lenne.	Kleiner Amor, nein, ach nein!

(XCII, l. még XCIV.) (IV. 257.)

S így megy ez tovább a strófa első két sorának ismétlésével az egész költeményen keresztül.

Végérvényben a divatos zenedráma énekhatasának tulajdonítandó az is, hogy Amadé oly költeménye, mely csak kissé tüzetesebb vizsgálatra bizonyul páros dalmak, duettsorral végződik. Így:

Uj! ju! éljünk
 És szeressünk
 Tisztán csak
 azért is
 Okossan. (LVIII.)

A CXVIII. és CXIX. sz. dalok mellett meg van jelölve, melyik sorokat kell ismételni, Amadé híres katonadalában pedig egészen világosan válik el a recitativo az ismétlődő áriától. Mindez nem magyarázható a magyar népdalból, hanem világosan a zenedrámából fejlődött énekre vall.

Rövid 3-4 soros szerkezet többszöri ismétlésével azután Amadé és a gálánsok egyaránt hosszú strófákat alkotnak. A következők szótag-számra, sőt a sorok typographiájára is teljesen megegyeznek:

Tied vagyok	Wer fragt darnach?
Mert már vagyok	Aus dem gelach
Szerelmidnek gyötrelmi;	Hab ich mich fürgenommen!
Bár írhatom	Den gantzen tag
Nem bírhatom	So lang ich mag
Oly szivednek sérelmit.	Auch morgen nicht zu kommen.
Bár próbáltam	Herr wirth! gibt ihr
Alig álltam	Die freyheit mir
Eddig is mit szenvedtem;	Mich lustig zu erzeigen;
Megismérem	So seht nur an
Gyarló vérem	Wie wohl ich kann
Tovább már nem tűrhetem.	Die frischen gläser neigen.

(XCVI.) (IV. 353.)

Ezek a rövid szerkezetek gyakran hosszabbakkal kombinálódnak egy strófában:

Távozzon oly szerelem	Verdrüssliche stunden! was quälet
Az ki nem állandó	Ich liebe und leide [ihr mich!]
A melly csak gyötrelmre	Spinn elend vor seide
És kinra hajlandó	Der morgen
Hol szívért	Bringt sorgen
Hűségért	Bei nachte
Álnokság	Wächst sachte
S csalárdtság	Der kummer nach dem ich nicht
Megvetve adandó. (XXXVII.)	[trachte. (IV. 112.)]

A rövid sorocskák kezdekhetik vagy végezhetik a szakot, de gyakran közből is szövődhetnek, bár ez a rithmusváltozás a vers belső tartalmával semmi párhuzamot sem mutat.

Szabad legyen egyszer szívem,
 Bátorabb legyen szivedhez,
 Bizvást vérmes s nem szemérmes
 Már annyira kedvedhez
 Már eleget
 Jég s meleget,
 Ha éretted szenvedt bár:
 Vigasztaljad
 S ne biztassad,
 Hogy óhajtson csak Bár, Bár!

Ihr bleichen buhler schwarzer zeit,
 Die ihr die nächte zieret,
 Und flammen voller lieblichkeit
 Durch trübe wolken führet,
 Werfft einen strahl
 Von euzem saal,
 Und schaut, ob meine schmerzen
 Sich gleichen euren kerten.

(I. 317.)

(CXI.)

Ezek a sorok ugyanoly szabadon szövődnek versszakokba Amadénál, mint a német gáláns-költészetben.

Amadé hosszú lélekzetű, változatos és dallamos versszakai erre az olasz forrásból táplálkozó gáláns-poétika izlésére és a korabeli zenedráma dalhatására vallanak. Hogy azután ezek a formák oly magyaros rithmusban bokáznak, abban kell látnunk Amadé költőelődjének és a népdalnak hatását. Az elegáns világi nótázni kezd. «... magam magyar hegedülésemre Méltóságos herczegem, úgy Bán Uram is ugyan ropogott, ketten úgy táncoltak».

Az Amadé-versszakra — mint Beöthy Zsolt erre figyelmeztetett — még két példa van irodalomtörténetünkben: a Mészáros Ignác *Kartigám*-fordításába szőtt versek, melyek az 1780. kiadásban kottákkal jelentek meg és Pálóczi Horváth Ádám *Holmi*-jának (1788, 1792) néhány költeménye. Az előbbieknél formája már adva van Mészáros német eredetijében (1793), mely a gáláns-kor terméke; de ő csak egynek versalakját tartja meg teljesen, a többin világos, hogy Amadé izléséhez alkalmazkodik. Hiszen fordítása éppen Baárban, Amadé ősi fészkeében készült (lásd Heinrich G. *Kartigám*-kiadása). Pálóczi Horváth Ádámnál is sejthető egyenes összeköttetés a német gáláns-lyrával. Ír egy *Érthetetlen ének*-et Strassburger-nótára és az olasz költőkről is alighanem ilyesfajta közvetítéssel szerez tudomást.

Itt tehát egy világirodalmi áramlattal van dolgunk, mely nálunk Amadé és Faludi verselésével emelkedik fontosságra. Míg Faludi egyenesen Metastasiohoz fordul és tisztult műízlése a német gáláns-költészetből is az egyszerűbb, dallamos formát választja ki, addig a túlzásokra és formajátékra hajlandó, «szaporán» író Amadénak tetszenek ugyanezen formák szabadabb, játékosabb továbbképzései. A két magyar költő egymely versszakának hasonlósága azonban közös ihletforrásukból magyarázható.

(Budapest.)

KASTNER JENŐ.

— Az «Argenis» első magyar fordítása. Barclay «Argenis»-ének három, körülbelül egyidejűleg készült fordítását ismeri irodalomtörténetünk. 1. Haller Antal 1791-ből fennmaradt kéziratos munkáját;¹⁾ 2. Fejér Antal 1792-ben megjelent teljes; 3. K. Boér Sándornak ugyancsak 1792-ben kiadott kivonatos fordítását.²⁾

Úgy látszik, hogy akkoriban sem tudtak több fordításról, mert Boér Sándornak könyve előszavában tett czélzása³⁾ nyilván Fejér Antal fordítására utal.

¹⁾ Lukinich Imre, EPhK. 1912: 764.

²⁾ Beöthy Zs. A szépprózai elbeszélés II: 158. l.

³⁾ «Értettem Munkámnak már fajtó alá lett borsátájakor, hogy ebben velem egy hajóban evezőre akadtam: de elégségeknek lésznek a' kegyes tekintetek valamint edgyet, úgy többet is örömmel fogadni.»

Nemrégiben egy csomó régi irat került hozzám, ezek közül az egyik kézirásos füzet a következő czímet viseli: *Historia | Poliarkusról és Argenisről | mellyet | Barklaus régenten Déák nyelven irt, | most pedig | Magyar nyelvre fordítottat | Sajó-Püspökiben | 1754 | esztendőben. | Első könyv. |* A kézirat tehát az «Argenis» legelső, eddig ismeretlen fordítása.

A fordítás verses és huszonnég, kis-quart alakú oldalon, 190 négy-soros strófában, négyrimű alexandrinokban adja vissza az «Argenis» I. könyvének kis-oktáv alakú kb. 100 oldalnyi nyomtatott szövegét. Már ez is mutatja, hogy e füzet az I. könyvet csak erősen megcsonkítva vagy kurtítva foglalhatja magában. Ez úgy is van, csakhogya a rövidítés nem a Boér-féle kivonat módján, átvett elvek szerint készült, hanem a fordítás mineműségének szükségszerűsége alapján.

Ugyanis a versben, alexandrinokban készült fordítás az eredeti regénynek inkább az epopea színezetét adja; ebben pedig nem a Barclay-nél kiemelkedő philosophikus kitérések és oktatóvers-tömegek fontosak, hanem a cselekvény gyorsabb és meglepőbb egymásutánja. Ehhez járul még fordításunk eléggé fejlett verstechnikájú készítőjének unalmas, gyatra rimelése, melynek nagy hiányait a tartalmi érdekesség pótolhatja. Ezen két tényező közreműködésének tudhatjuk tehát be azt, hogy e külsőségekben meglehetősen gyarló fordítás nem rövid és összetákolt kivonat, hanem ügyes szerkesztésű összevonást ad. Így aztán nem is szigorúan vagy tágabb értelemben vett fordítását, hanem verses utánköltését adja az «Argenis» I. könyvének.

Nyelvezetében és stílusában a középszerű tehetségnek a verses formával való küzdését árulja el a szerző és a mondatrészek felcserélésének, illetve eltolásának kezdő verselőnél jellemző tüneteit mutatja.

Az «Argenis»-nek két nevezetesebb latinnyelvű kiadástípusa ismeretes az említett fordítások keltéig: 1. az első kiadás, mely Barclay halálának évében, 1621-ben került ki sajtó alól és 2. az 1724-es nürnbergi illusztrált kiadás. A kettő között az illusztrációkon kívül még fontos különbség, hogy a második típusú kiadásokban az egyes könyvek (Liber) részekre (Caput) oszlanak s a részek elején egy tartalmi összefoglalás (Argumentum; ford. Summa) van, mely röviden elmondja az illető rész cselekvényének főbb pontjait.

Fordításunkról nem lehet olyan pontossággal megállapítani, hogy melyik kiadás után készült, mint az, például, Fejér Antal fordításánál megállapítható, melynél az ábrák azonossága mellett a caputokba tördelés és az argumentumok hű visszaadása kétségtelenné teszi, hogy a fordító az 1724-es kiadást használt. Kéziratunkban szintén van summálás, de ez egy egész könyvre s nem egy részre vonatkozik. Azonban tekintetbe véve a második kiadástípus közelebbi keltét, kézenfekvő, hogy fordítónk szintén ezt használta, mint elterjedtebbet és könnyebben kaphatót, sőt az összefoglalás gondolatát is ebből vette.

Nincs még megvilágítva a fordító kiléte. Mint a fentebb közölt címlepből is látható, a füzetben nincs feljegyezve a fordító neve, azért csak abból indulhatunk ki, hogy a fordítás Sajó-Püspökiben, 1754-ben készült. Király György említi egy cikkének¹⁾ jegyzetében, hogy a Curtius Nagy Sándorról szóló művének «még a XVIII. század közepe táján is akadt egy verses földolgozása, Hriággel Márton sajtópüspöki plébánostól (1758): *Curtius írásából fordítottat és magyar versekben foglaltatott Historia Világbiro Nagy Sándorról.* (Kézirata az esztergomi érseki könyvtárban.)» A jegyzet kiemeli a fordítás verselésének, illetve rimtechnikájának kezdetlegességét s ennek igazolására közli a mű első strófáját, mely az Argenis-fordítással egyenértékű technikai tekintetben, formában pedig ugyanaz.

¹⁾ Király György: Világbiro Sándor Mondája Régi Irodalmunkban. Irodalomtört. Közl. XXVIII: 241. l. 2. jegyz.

E nyomon elindulva felkutattam az esztergomi érseki könyvtárnak Batthyány levéltárában Hriágjel Márton írásait, melyekből minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy az Argenis-fordítás szerzője Hriágjel Márton. Az ott található két fordítás¹⁾ írásából kitűnik, hogy azokat, valamint az Argenis-fordítást, egyugyanazon kéz írta. Szinnyei József Hriágjelnél írva²⁾ csak ezt a két fordítást említi, a mi szintén a mellett szól, hogy ez az Argenis-fordítás eddig ismeretlen volt. Hriágjel Márton életéről csak annyit tudunk, a mennyit Szinnyei mond: «H. M. sajtó-püspöki (Gömör m.) ág. ev. prédikátor». A kéziratot különben tanulmányozásom befejezésekor a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának adtam át, mint irodalomtörténeti és bibliographiai érdekességet.

(Budapest.)

BÉKÉS ISTVÁN.

— Új könyvek.

Gercke—Norden: *Einleitung in die Altertumswissenschaft*. II. B. 3. Auflage. Teubner, 1922. Nagy 8°, VIII + 494 l. 150 M.

Rövid időn belül immár harmadik kiadásban jelenik meg a classica philologia standard work-jává emelkedett «Gercke—Norden». A most megjelent második kötet, melynek egyes részeit külön füzetek alakjában is megvásárolhatja az, a kinek az egész kötetre nem telik, nagyjában megmaradt a réginek. Lényegesebb javításon estek át a *magánrégiségek* (p. 1—82.), különösen a homerosi házra vonatkozó problémák behatóbb ismertetésével, sőt a homerosi fegyverekről egy teljesen új fejezetet iktatott be Pernice. Új rész a Kurt Regling által tömören s mégis világosan megírt *Münzkunde* (p. 83—113), kevéssel módosult a *görög művészetről* (p. 114—214) szóló fejezet. A kötetnek a kiadásban is legszebb része a *görög és római vallásról* (p. 215—316) szóló, melyet a közben elhalt Wide helyett jeles tanítványa, a szintén svéd Nilsson egészített ki a legújabb eredményekkel. Nagyjában kegyeletesen bánt mestere művével (még Widének Nilssontól nem helyeselt felosztása, chthonikus és olymposi istenekre, is megmaradt), ellenben egy új fejezettel toldotta meg (Gesichtspunkte und Probleme), melyben e forrongó disciplina legégetőbb kérdéseit vitatja meg, így pl. az ethnologiai módszer határait, a krétai vallás hovatartozását, az astrologia és a görög vallás viszonyát, a császárkori vallási mozgalmakat, a kereszténységnek a hellenizmussal való kapcsolatát: csupa oly pontokat, melyek a legújabb kutatások előterében állanak. Az *exakt tudományokról* (p. 317—357) szóló rész nagyjából érintetlen maradt, ellenben az utolsó részt, mely a *philosophia történetét* (p. 358—477) tárgyalja, lényegesen megváltoztatta Gercke, különösen a sophistákra, Sokratesre s a Sokratikusokra vonatkozólag érvényesítette az újabb kutatók (Gercke, H. Maier, E. Schwartz stb.) eredményeit. A kötetet az első és harmadik kötet második kiadásához s a második kötet harmadik kiadásához szóló Register zárja be.

L. i.

Horváth Endre: *Ἡ Φεγγαροντυμένη στὸν «Κρητικὸ» τοῦ Σολωμοῦ* (Különnyomat a «Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου» 9. [1921.] K. 4. sz.-ból).

A görög szabadság-hymnus ismert szerzőjének Dionysios Solomosnak lyrai költeményein kívül több nagyobb conceptióju költeménye maradt ránk nehezen érthető, homályos töredékekben. Ezek közé tartozik a «Κρητικὸς» cz. epikai költemény-töredék is, mellyel H. e kis tanulmánya foglalkozik. A szerző mindenekelőtt, amennyire lehetséges, reconstruálja a költemény meséjét, a mely nem más, mint egy a törökök elől menekülő krétai szerelmes pár tengeri útja és a leány tragikus halála. Ebbe a keretbe

¹⁾ a. | *Telemachus*: (A könyv végén alul egy sor: Sajtó-Püspökini per Martinum Hriágjel die 5-tá Decembris. 1757 | b.) A fentebbi *Curtius-fordítás* (1758).

²⁾ Magyar Írók, IV: 1371.

szövi a költő a Φεγγαροντυμένη (holdsugárba öltözött nő) csodás alakját, a mely H. megállapítása szerint a görög népképzelet ismert alkotása. Azután kapcsolatba hozza a szerző a költemény philosophiai részleteit Solomos egész költészetével, melyet a philosophiai idealismus jelleme és számos párhuzamos idézet alapján kimutatja Platon eszme-tana és Solomosnak a csonkán marat «Κρητικός»-ban is kifejezésre jutó felfogása közti rokonságot. H. e figyelemre méltó kis tanulmánya az első kísérlet Solomos költészetének analysisére.

Schweitzer, Bernhard: *Herakles*. Aufsätze z. griech. Religions- und Sagengeschichte. Tübingen, 1922. 98 M.

Ez a mai viszonyok között fényűzően kiállított, gazdagon illusztrált mű a herakleszi dodekathlon kialakulását akarja megfejteni összehasonlító monda- és vallástörténeti alapon, óriási olvasottsággal s nem kis fantáziával, rég elfeledett elméleteket elevenít fel keleti Herakles-typusról, amit már Gruppe sem tartott fent Herakles-monographiájában (Pauly-Wissowa R. E.). Mindenesetre érdekes és sok tekintetben tanulságos könyv. *l. i.*

Stengel, Paul: Die griechischen Kultusaltertümer (Iw. Müller: Handbuch d. Kl. Alt. V. 3.) 3. Aufl. München, 1920. Nagy 8°, 268 l. 6 melléklet.

Stengel jeles kézikönyve a háborús viszonyok miatt bár már 1914-ben ki volt szedve, csak 1920-ban jelenhetett meg, úgy hogy az azóta megjelent irodalom, így főleg Eitrem hatalmas munkája *Opfer u. Voropfer der Griechen u. Römer*, 1915, már nincs értékesítve benne, ami sajnos befolyásolja ugyan használhatóságát, de így is elég új anyagot tartalmaz főleg a szerzőnek időközben folytatott specialis munkássága (*Opferbräuche*), a Religionsgesch. Versuche u. Vorarb. füzeteinek s az Archiv f. Religionswissenschaft évfolyamainak felülvizsgálása által. *l. i.*

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Baranyai Zoltán: Le Bacha de Bude. Extrait de la Bibliothèque Universelle et Revue Suisse. Juillet. 1922. Lausanne. Buda visszafoglalása 1686-ban, a XVII. századnak kimagasló eseménye, az irodalomnak is szolgáltatót anyagot és ösztönt. Hozzá fűződik *Kartigám*, a XVIII. század végétének legolvasottabb érzélgős regénye s egyebet mellőzve *Abdinak*, az utolsó budai basának hősi, kalandos és megindító története, mely sokáig kedves olvasmánya volt a középeurópai közönségnek. Baranyai Z. értekezésében kideríti a regénytárgynak eddigelé homályos eredetét, mely egy névtelenül megjelent elbeszélés: La Bacha de Bude (megjelent 1765, Yverdonban, Svájc Vaud-Waadt kantonjában). Szerzője *Victor de Gingins*, Moiry ura, Yverdon előljárója (bailli), a ki ezt maga írta meg Haller svájci költőnek. A mese veleje az, hogy két svájci gyerekpajtást a sors elszakít egymástól. Az egyik, Olivier császári tiszté lesz, a másik, Cugny török fogolylyá; a fogságban áttér az iszlámra s fölviszi egészen a budai basa méltóságáig. Mikor a császári hadvezér 1686-ban fölkeri a várat, Olivier őrnagyot küldi a basához, ki felismeri benne hajdani pajtását. Hazai tájszólásban szólítja meg, mire az őrnagy is megismeri s szeretné rábeszélni, hogy adja meg magát. A basa azonban hű marad kötelességéhez. Másnap, szeptember 2-án a basa hősiiesen elesik s a segítségére siető barátja is ott leli halálát. — A valóságban a svájci pásztorgyerekből lett budai basa, Abdi Abdurráman, albániai arnóta származású s a budai vár-ostrom naplója nem tud semmit a megható történetről, mely Gingins de Moiry képzeletének alkotása. Baranyai a szerzőn kívül kideríti a csekély értékű, de korában nagyérdékű regény forrásait: 1. egy beszélgetés, melynek folyamán Gingins vállalkozik, hogy szerelem nélkül is lehet érdekesítő történetet írni; — 2. a két svájci fiú, kinek érdekes életpályája volt; — 3. egy svájci ember basává lesz (két esetben is); 4. a tájszólás útján való felismerés (több adoma); — 5. történeti adatok Abdi basáról

és Buda visszafoglalásáról; — 6. néhány Rousseau-szerű ráemlékezés. — Az eredeti regény feledségbe került, de a tárgyat újra feldolgozta Heinrich *Zschokke*, svájci író, *Varnhagen von Ense*, német író s mások. Gingius regénye német fordításban is megjelent 1785; magyarul pedig *Aranka György*-től 1791-ben. Megtaláljuk a tárgyat a Hormayr—Mednyánszky-féle Taschenbuchban, a hol Mailáth János foglalkozik vele. Innen természetesen isméttr válik az egész néhai ausztriai birodalomban és *Pichler Karolina* tollára is kerül. — A magyar származékokat Baranyai nem követi tovább. Érdekes volna ezeket mind összeszedni. A Mérey-féle játékszini lajstromban (1796) is szerepel Aranka budai basája és Bayer azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy ez tévedés; én inkább azt hiszem, hogy Kelemenék Aranka elbeszélését színe alkalmazták, mert a lajstrom szomorú játéknak jelzi s nincs külön ott benne kételkedni. (Bayer, drámairód. II. 422). — Újra híressé tette a tárgyat *Jókai*, aki 1859-ben írt róla elbeszélést a Vasárnapi Ujságba (Nemz. kiad. 37. köt.). Viszonya forrásaihoz nincs megállapítva. Tudtommal utolsó szereplése Benczur Gyula hatalmas ezredévi képén, a hol Abdi széthasított koponyával hever a győztesen benyomuló sereg előtt. — Baranyai értekezése megoldotta a kérdés legfontosabb mozzanatait, melyek folyóiratunkban is több ízben előkerültek.

TOLNAI VILMOS.

Braun Ottó: Bevezetés a történetfilozófiába. Ford. *Pukánszky Béla*. (Filozófiai könyvtár. Szerkeszti Kornis Gyula II.). Budapest, Pfeifer Ferdinánd, (Zeidler Testvérek) 1922. 16-r. 136 l.

Déri Frigyes: A debreczeni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása. Debreczen 1922. 350 l. Debreczen sz. kir. város stb. könyvnyomda vállalata.

Gobineau: A renaissance. Fordította *Kuncz Aladár*. Nagy írók, Nagy írások. VI. Genius kiadás. 8-r. 433 l.

Gragger Robert: Ungarische Bibliothek. Erste Reihe. Berlin—Leipzig, Verein wiss. Verl. 3. sz. — *Karl Tagányi*: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. 1922. 8-r. 128 l. 4. sz. — *Th. Thienemann*: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache. 1922. 8-r. 24 l.

Gyöngyösi István összes költeményei. A M. Tud. Akadémia megbízásából közléteszi Badics Ferencz akad. r. t. II. köt. (Régi Magyar Költők Tára) Budapest, 1921. 504 l. Akad. könyvkiadó váll. Ára 300 kor.

Hankiss Jean. — Schelandre et Shakespeare. Modern Language Notes. 1921, XXXVI. 464—469. l. — Alcidalis et Zélide recherches sur le conte en France avant Perrault. Revue de Philologie Française 1922, XXXIV. p. 56—61.

**Horráth János*: Petöfi Sándor. Budapest, Pallas, 1922. 8-r. 597 l. *Kastner Eugenio*: Cultura italiana alla corte transilvana nel secolo XVI. (Különnyom. a Matth. Corvina 1922. évf.-ból.) 20 l.

Kornis Gyula: Bevezetés a tudományos gondolkodásba. A tudomány fogalma és rendszere. Budapest, 1922. 8-r. 275 l.

Nagy József: Taine (Ember és Természet. Szerk. Nagy József, I. sz.) A XIX. század pozitívizmusa. Budapest, Franklin 1922; 188 l. 16-r.

Magyar könyv Taineről 1922-ben: egy egész nemzedék mulasztását pótolja. Alexander Bernát, ki annyi érdemet szerzett nálunk a pozitívizmus és a vele rokon nominalista-szenzualista gondolkodás terjesztése körül — nézzük végig a *Filozófiai Írók Tárá*t — emlékbeszédet írt a nagy francia íróról s ez volt idáig a magyarországi Taine-irodalom egyetlen terméke, holott mint ezt szerző előszavában vázolja, nálunk Taine igen olvasott és utánzott író volt hosszú időközön át. Sajnos, Nagy József könyve egyébként nem terjeszkedik ki Taine magyarországi hatására; pedig hogy a kérdés foglalkoztatta a szerzőt, láttuk Riedl Frigyesről írt megjegyzéséből (*Minerva* 1922). — Taine gondolata egészen külön áll a francia gondolkodás történetében: egyeztetni akarta a német idealista metafizikát a francia pozitív analitikus gondolkodással. V. Cousin és Jouffroy hivatalos vértelen spiritualista eklekticizmusának levegőjében kettős forradalom volt az ő

gondolata; míg egyrészt a XVIII. századi francia-angol empirizmusba és szenzualizmusba (Montesquieu, Condillac és a skótok), másrészt Goethe pantheisztikus spinozizmusába és Hegel történeti evolutionizmusába eresztette gyökereit. Mindez Giraud, Delbos, Barzellotti megállapításai óta ismeretes és így a magyar szerzőre az összefoglalás és az azóta megjelent újabb adatok nyomán járó kiegészítés feladata hárult. Itt említjük meg, mert úgy látszik szerző már nem láthatta, a *Revue des Deux Mondes*-ban (1920 decz.) közölt németországi úti naplót 1870-ből, mely az akkori német pozitivisták tudományos élet éles kritikáját tartalmazza. — Nagy József kritikai szemmel méri Taine műveit, meglátja a rendszer egyoldalúságait úgy pszichológiájában, mint esztétikájában és történetfilozófiájában. Taine nagy érdemének tartja, hogy a *tipusfogalomra* építette filozófiáját s ebben a tekintetben Diltheyt előzi meg. De talán Sainte-Beuve-öt is meg kellene említenünk, a kinek már saját bevallása szerint eszméje volt az embertípusok természetrajzát megírni. A természet tudományos analógia illúziói, mely Taine-nél s utóbb Brunetiérenél is oly *a priori* erővel hat, már ott kísért a *Globe* munkatársánál. Szépen és a nála megszokott világossággal mutatja meg szerző, hogyan építi fel Taine mechanisztikus pszichológus történeti rendszerét, mely Spinoza determinizmusából táplálkozott. Erezteti, hogy az így nyert általános típusfogalmak fölött hitt ő valami abszolútumban, de ezt már nem tudta, vagy nem akarta tényeken alapuló rendszeréhez szorosan hozzá illeszteni. Megállapítja, mint merevedik nála Hegel evolutionizmusa az analízis dialektikájává, egyszerű *módszerré*. Így aztán Taine meglehetősen kedvezőtlen ítéletben részesülne, ha szerző nem rajzolta volna annyi melegséggel Taine heroikus küzdelmét kora gondolkozásával és önmagával. Nemes, ideális objektivizmusa ellenállhatatlan erővel hatott tanítványaira. Az utókor pedig, mely már jól látja Taine rendszerének mesterkelt rugóit, mindig élvezni fogja a rendszertől független intuiciót, melylyel tárgyába hatol és azt az állandóan buzgó költői képalkotó erőt, mely stílusának annyi szint kölcsönöz.

ECKHARDT SÁNDOR.

Geyza Némethy: Supplementum commentariorum ad Ovidii Amores, Tristia et Epistulas ex Ponto. (Akad. Értekezések I. o. XXIV. k. 3. sz.) Budapest, 1922. 48 l. Ára 50 K.

P. Ovidii Nasonis Remedia amoris. Adnotationibus exegeticis instruxit Geyza Némethy. (Akad. Értekezések I. o. XXIV. k. 2. sz.) Budapest, 1921. 70 l. Ára 30 K.

**Pauler Akos*: Aristoteles. Filozófiai Könyvtár szerk. Kornis Gyula. I. Budapest, 1922. 16-r. 155 l. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek).

Riedl Frigyes hagyatékából. Különnyomat. Kiadja a Minerva-Társaság. Budapest, Rényi K. 1922. 16-r. 50 l.

**Tolnai Vilmos*: Bevezetés az irodalomtudományba, Budapest, Rényi K. 1922. 8-r. 170 l.

Ungarische Jahrbücher. Band II. Her. v. *Robert Gragger*. Berlin und Leipzig 1922. 8-r. Heft 1. 84 l. Heft 2. 85—160 l.

A folyóirat újabb két füzetéből kiemeljük a következő cikket: *Bálint Hóman*: Der Ursprung der Siebenbürger Székler, *Géza Fejér*: Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des X. Jahrhunderts, *Robert Gragger*: Friedrich Riedl, *M. Palló*: Die altäische Völker- und Sprachenwelt, *A. Károlyi*: Stephan Széchenyis beschlagnahmte Schriften, *R. Gragger*: Bismarck und Jókai.

Ybl Ervin: Az antik és a modern művészet. Olesó Könyvtár. Budapest, Franklin, 1920. 96 l.

Zolnai Béla: Az idegen szavak. Nyelvesztétikai tanulmány. Budapest, 1922. 8-r. 29 l.

*Ἀυσθαίμων ἀρχὴ Κόλος Ὀγγρία· ἀλλ' ὀλόκληρος
Ταῖς μακάρων νήσοις Ὀγγρία ἰσόμορος.*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Görög és latin philologia.

Akontios és Kydippe 16
 alma a görög népszokásokban 13—22
 archæologia, görög-római 37—42
 Aphrodite 13
 Atalante 16

Bassi, Domenico 54.

ἑκαταετία 47

«Gercke-Norden» 60

házassági ritusok, görög 21
 Herakles 12, 19 61
 hesperisek 12—22
 Horatius 33—34
 hősmonda, görög 43—45

Kore 13

Maleatas 19
 Maloeis Apollon 20

nap az ókori népeknél 42 sq, 45

Ovidius 60, 61

XI. Pius

régiségek, görög vallási 61
 római irodalomtörténet 48—50

Solomos 60
 Solon 17

σεωπία 46 sq.

vita contemplativa 45—47

II. Modern philologia.

Amadé László 55
 Aranka György 62
 Arany János 22

Balassi Bálint 55
 Barakonyi 55
 Barclay 58
 Boér Sándor 58
 Bouhours Dominique 25
 Bussy-Rabutin 25

Faludi Ferencz 56
 Fénelon 30
 Fontane, Theodor 22

Grignan, Mme de 25
 Guarini 56

Heinrich Gusztáv 3
 Hofmanswaldau 56
 Horváth Ádám 58
 Hriágjel Márton 59

Katona Lajos 7
 Keczer Sándor 23

Lugossy József 54

Maintenon, Mme de 30
 Mészáros Ignác 58
 Mikes Kelemen 25

Neukirch Benjamin 56

Pichler, Karoline 62

Ráday Pál 55
 Radvánszky János 23
 Rákóczi Ferencz 29
 Rapin, René 29
 Riedl Frigyes 7, 62

Sévigné Mme de 25
 Szilády Áron 54

Taine Hyppolite 52
 Teréz, Szent 29
 Toldy Ferencz 55

Varnhagen v. Ense 62
 Voiture 27

Zschokke, Heinrich 62

1922. JAN.-DECZ.

XLVI. ÉVFOLYAM.

I-X. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB
ÉS
FÖRSTER AURÉL.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1922

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

Új könyvek

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

H. G. WELLS

A NAGY KATASZTRÓFA

1914—1920.

Fordította TONELLI SÁNDOR

Kötve 400 korona

E. FAGUET

...ÉS A FELELŐSSÉGTŐL
VALÓ RETTEGÉS

Ford. Dr. SZÁNTHÓ GYULA

Kötve 400 korona

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti RADÓ ANTAL

KÖLCSEY FERENC KRITIKÁI

Kiadta CSÁSZÁR ERNŐ

72 korona

GIOCONDA

TRAGÉDIA

Irta GABRIELE D'ANNUNZIO

Fordította RADÓ ANTAL

168 korona

Új kiadásban jelent meg

BÁNK BÁN

Irta KATONA JÓZSEF. Bevezette BEÖTHY ZSOLT

144 korona

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrásy-út 21. és bármely könyvkereskedésben.

*A szállítás utánvétellel vagy a pénz előzetes beküldése esetén történt.
A feltüntetett árakhoz 13%, ill. 15% könyvkereskedői felárat számítunk.*

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

Új könyvek

BE CZÁSSY JUDIT

A MEDVE

Regény

360 korona

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

PIERRE LOTI

AZ ÉBREDŐK

Fordította KÖNIG GYÖRGY

Kötve 700 korona

RERRICH BÉLA

KERTES HÁZ

Hogyan építek meg kertes házamat és hogy rendezzem be házi kertemet?

300 korona

MAGYAR-OLASZ ÉS OLASZ-MAGYAR SZÓTÁR

I. MAGYAR-OLASZ RÉSZ

II. OLASZ-MAGYAR RÉSZ

Szerkesztették GELLETICH-SIROLA-URBANEK

A két kötet kötve

2400 korona

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrásy-út 21. és bármely könyvkereskedésben.

A szállítás utánvétellel vagy a pénz előzetes beküldése esetén történt.
A feltüntetett árakhoz 13%*o*, ill. 15%*o* könyvkereskedői felárat számítunk.

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSAI

Új könyvek

EMBER ÉS TERMÉSZET

Szerkeszti **NAGY JÓZSEF**

TAINÉ

Irta **NAGY JÓZSEF**

Kötve 500 korona

KANT

A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA

Fordította **Dr. MOLNÁR JENŐ**

550 korona

MADÁCH IMRE

ÉS

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

Második kiadás

Irta **VOINOVICH GÉZA**

700 korona

**A SEJT ÉS A SZÖVETEK
AZ ÁLTALÁNOS SZÖVETTAN VÁZLATA**

Második kiadás

Irta **LENHOSSÉK MIHÁLY dr.**

1600 korona

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4.,
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében,
Budapest, VI., Andrásy-út 21. és bármely könyvkereskedésben.

*A szállítás utánvétellel a pénz előzetes beküldése esetén történt.
A feltüntetett árakhoz 13%, ill. 15% könyvkereskedői felárat számítunk.*